STAROBULHARSKÁ FONOLOGIE

SE STÁLÝM ZŘETELEM

K JAZYKU LITEVSKÉMU.

SEPSAL

D^R. LEOPOLD GEITLER.

V PRAZE.

NAKLADATEL THEODOR MOUREK.

1873.

Tiskem Jindř. Mercy-ho v Praze.

Předmluva.

Ne pouze konstatování jednotlivých zákonů fonetických, ale i vylíčení, kterak a kdy vznikly, co jest jazykovým majetkem samostatného vývinu starobulharčiny, slovančiny, co předslovanským, jest účelem této knihy. Skutečně srovnávací methoda nežádá pouhého popisu, nýbrž historie, jejíž postupné doby a převraty jsou ve fonologii naznačeny změnami hlásek. Vyplňuje jimi propasť mezi litevským a starobulharským tvarem dobývám fonetické podoby jazyka litevsko-slovanského. Obyčejně přestávám na srovnání s litevčinou, naším to sanskritem, naším gotickým jazykem, jen zřídka, kde toho zvláště potřeba, se dovolávám svědectví jiných příbuzných jazyků. Ona dávná doba, která následovala odtržení se společných praotců čeledi litevské a slovanské od národa indoevropského, doba jazyka litevsko-slovanského, trvala tuším velmi dlouho: jestiť příbuznosť obou čeledí nad míru těsná, o dlouho trvajícím společném bytí a jednotě svědčící, roztržení jejich poměrně mladé. Tohoto přesvědčení jsem došel poznáním četných jenom mladším jazykům vlastních sekundarních změn, kteréž jednotný jazyk litevskoslovanský postihly. Hlavní zákony fonetické a zvláštní známky, jimiž se starobulharčina a slovančina vůbec jakožto celek od ostatních jazyků indoevropských liší, odchýlila, jimiž nabyla svého specificky slovanského rázu, měnění hlásek hrdelných v podnebné (k — š, g — ž), přílišné parasitické rozmáhání se hlásky j, přechod ā v ē (ѣ) a ă v ĕ (є), přechod dlouhého ū v ui (ы), vsouvání з před д a н, odsutí i přípony —mi I. osoby sing. praes. a t. d., zasahují svými kořeny do dob litevskoslovanských. Ba i na pohled

*

pouze slovančiny se týkající otázky, na př. nauku o hiatu, nelze rozluštiti jenom slovanskými zákony: souvisí s měněním ā, ă v ѣ, є, s celým dějepisem parasitického j, s otázkou, je-li v tom kterém slově j kmenovým nebo eufonickým, jež nás pokaždé uvádí na půdu litevskoslovanskou. Nepřeji si, aby se mi dostalo posouzení se stanoviska pouhé slavistiky. Co se týče poměru mého mínění o hiatu k památkám samým, nemohu sobě odepříti podotknouti, že nekladu tuším do nich nic, co v nich není, vyslovuje j tam, kde jest psáno j, hiat tam, kde hiat, аа jako aa, аꙗ jako aja, maje i kromě toho na své straně všeobecné svědectví litevčiny. I nauku o assimilaci samohlásek nelze odděliti od hiatu. O vysouvání polohlásek (zvláště z kořenů мьр, зьр, тьр a podobných) jsem snad na pohled poněkud rozvláčněji pojednal, nežli toho věc sama zasluhuje; kdo však pováží, jak rozšířené jest mínění, že lze kombinace jako зр, тр pokládati za kořeny, jakou škodu z toho naše posavádní náhledy o stupňování vzaly, neodepře svého uznání dotyčným odstavcům, jimiž, tuším, jsem nepodstatnosť kořenů jako зр, тр z památek samých dokázal. Hlavní úchylky od dosavádní nauky o stupňování vyplynuly kromě toho z mého náhledu o tak zvaném přesmykování plynných, jež na základě historického vývinu a jistých zvláštností ruského jazyka ovšem zcela jinak pojímám, ba ponětí „slovanské metathese“ přímo zavrhuji. Nemohl jsem také přestati na (nedůsledné, nedokázané) nauce o měnění к a г (před ѣ a и) v ч ц, ж з, která se do mluvidel slovanských toho domýšlí, že znají rozdíly tvarů flexivních a odvozených, že ve flexi se mění к a г v ц, з, v odvozování v ч, ж: nemoha pochopiti, kterak by jazyk ve věci zcela mechanické, fonetické mohl šetřiti rozdílu vymyšleného nejvyšší gramatickou abstrakcí, hledal jsem příčinu rozličného měnění hlásek к a г (před ѣ a seslabeného z něho и) v rozličné, dvojí povaze této po hrdelných následující hlásky. A vida, kterak jistých з (a i ж, с, ш) nelze vysvětliti ani tímto, ani nějakým jiným byť si sebe důmyslnějším zákonem, pokud jest zosnován na základě jenom takových změn fonetických, jež uvnitř slovančiny vznikly, panují a působí, položil jsem vznik jistých с з (t. j. š ž) do dob litevskoslovanských používaje neobyčejně jasného svědectví litevčiny. Nalezl jsem asi čtyřicet příkladů svědčících o předslovanském vzniku podnebného ž

(slovanského з prvé vrstvy) z dávného g. Avšak (neprohloubané jen tu a tam nahodile vytknuté) otázky strany poměru těchto ž k sanskritskému ǵ (dž), zendskému z, t. j. otázky o těsnější příbuznosti sanskritu a slovančiny jsem se nedotknul přestávaje na vypátrané pravdě, že litevskoslovanská doba jistým k a g v š a ž se změniti dala. Proto jsem i o domněnku, která předpokládajíc jakýsi jednotný jazyk evropský (jakožto celek naproti jazykům asijským, specificky sanskritským) tomuto krátké z krátkého ă vzniklé ĕ připisuje, nezavadil spokojiv se několika příklady, jež o vznikání ĕ (є) z ă za doby litevskoslovanské svědčí. Onať jest nejkrajnější, poslední mezí, kterouž líče vznik nějaké hlásky neb tvaru slovanského nepřekračuji. Pokud se u vysvětlení některého fonetického procesu pokračujícího od nějakého buď v litevčině posud žijícího neb předpokládaného tvaru k danému pohybuji pouze na půdě slovanské, pídím se co možná po přechodech buď poskytnutých památkami a nářečími, buď sestrojených pomocí zákonů jiných. Zvláště přechody prvého druhu jsem se snažil přesně podle historického postupu seřaditi, a i o druhých mám pevně za to, že nejsou pouhými abstrakcemi. Spolehlivosť restituce sáhá obyčejně jen tak daleko, pokud sahá ten který fonetický zákon, o který právě běží, pomocí něhož jsme restituovali; obnovuji z pravidla vždy jenom jednu stránku slova, nikoliv celé, poněvadž u vývinu těla celého slova působilo více, často velmi mnoho zákonů a procesů, jejichž současnosť neb postupnosť jsou jenom z části a to jen ve všeobecných konturách známy. Jen tam, kde zvukoslovné zákony se křižují, collidují, sebe na vzájem jaksi vylučují, lze nejsnadněji ukázati, který z nich jest mladším, který starším, po jaký stupeň jsou as současnými a t. d. (na př. poměr souhlásek к с ш х §. 150.). Etymologie (zvláště litevské) jsem uvedl jen zcela jasné, makavé, jimž v té věci i méně obratný a zkušený snadně porozumí. Poukázati vždy k původci té které z nich, se mi nevidělo býti potřebí, poněvadž i obyčejně nelze vypátrati, kdo poprvé odkryl souvislosti jako motė — мати, rasà — роса. Jsoutě dávno společným majetkem všech jazykozpytců. Kolik jsem jich sám našel a s těmito zároveň uvedl, nechť posoudí znalec. Jen mimochodem podotýkám, že jsem se co možná pídil jen po takových litevských slovích, jež se s dotyčnými slovanskými

shodují ne pouze všeobecně co do kořene, ale i co do kmene, někdy i přípony, což oba jazyky srovnávajícímu jest i snadné i prospěšné, poněvadž tím zákon zvukoslovný znamenité přesnosti nabývá, když se ukáže, že látka, příbuzná slova, v nichž se zjevil, uskutečnil, jest zároveň přesně určena a ohraničena. A vůbec-li jsem co nového odkryl, děkuji ze svých výsledků studiu litevčiny: kéž by se k tomuto u nás málo vzdělanému poli obrátila pozornosť poněkud více, než se to posud dělo, a na místo nezřídka ještě se jevícího počínání, jež etymologie má za plody okamžitého nápadu a ostrovtipu, nastoupilo suché pátrání po zákonech. Z památek starobulharských jsem užil jen těch nejstarších, nejryzejších: codex suprasliensis (sup.), evangelium ostromírovo (ostr.) a assemanské (ass.), oba Cloziany (Cloz. I. II.). Místa vyňatá z ostromíru obyčejně neoznačuji číslicemi, poněvadž hlavní vydání (Vostokova) obsahuje zevrubný slovník. Kde pouhé číslo stojí, rozumím památku supraslskou.

Profesorům pp. M. Hattalovi a A. Ludwigovi, svým velectěným učitelům, kteří po čas spisování dílka toho svojí radou láskavě mi přispívali obracujíce pozornosť mou i k některým pramenům i k takovým stránkám mého spisu, jež nějaké opravy měly zapotřebí, tuto své nejvroucnější díky skládám.

L. G.

O b s a h.

O samohláskách.

§. 1. Jazyk nejstarších památek starobulharských znal samohlásky plné: а, о, є, ѧ, ѫ, и, ꙑ, ѣ, оу, polohlásky: ъ, ь. Z plných jsou ѧ a ѫ nosovky; ѣ, и, ꙑ a оу povstaly buď z dlouhé hlásky, buď z dvojhlásky.

§. 2. U vývinu těchto hlásek rozeznáváme dobu jednoty jazyků indoevropských, dobu jednoty jazyka litevsko-slovanského, po třetí dobu jazyka slovanského před roztříštěním se nářečí, po čtvrté vlastní půdu jazyka starobulharského. Konečně se i dotýkáme živých nářečí slovanských v jednotlivých případech buďsi starších, buďsi mladších starobulharčiny.

O hlásce а.

§. 3. а (азъ) zní jak české a, a povstalo z dlouhého ā (= sansk. ā); poněvadž pravidelně původní ā v litevčině se změnilo ve (vždy dlouhé) o, rovná se každému litevskému o starobulharské а: ꙗблъко (pomum) obelìs, ꙗвѣ (aperte) ovijè, братръ (frater) broterẽlis, мати (mater) motẽ, кашьлꙗти (tussire) kõsti, по-ꙗс-ати (cingere) jõsti, дань (vectigal, donum) donìs, кракати (crocire) krokõti, краса (pulchritudo) krosà (color), лава (scamnum) lõva, вабити (allicere) võbiti, сажда (fuligo) sõdis, баба (anus) bõba, ꙗсика (fraxinus) ósis, ꙗворъ (platanus) jóvaras, маꙗти (vibrare) mõti, садъ (hortus) sõdas, нагъ (nudus) nógas, старъ (senex) stóras (pinguis), станъ (statio; firmitas) stónas, валꙗти (volvere) voliõti, лани (cerva) lónė, лаꙗти (latrare) lojõti, граꙗти (crocitare) grõti. Přípona — таи = lit. — tojis: ра-таи (agricola) artójis.

§. 4. Některá а povstala z původně krátkých předslovanských ă; takovému а se rovná v litevčině hláska krátká (a neb e).

1. V násloví: азъ (ego) àš, алкати (esurire) álkti, алдии (navis) eldijà *), алнии (cerva) élnis.

2. Původní ă se zachovala co а, když nastalo přesmyknutí některé z plynných hlásek л neb р: владъıка (dux) valdóvas, брада (barba) barzdà, врана (cornix) várna, гласъ (vox) gàrsas *), прасѧ (porcus) pàršas, сладъкъ (suavis) saldùs, градъ (stabulum) gàrdas, глава (caput) galvà, вратити (vertere) vartýti, врата pl. (porta) vartaí pl., врагъ (inimicus) vàrgas (penuria), власъ (capillus) varsà, брань (lucta) barnìs,

*) Mikucki: galsas.

влачити (trahere) válkioti, влажити (saginare) válgyti (edere), плавъ (albus) pàlvas, слана (pruina) šalnà, крава (vacca) kárvė, слапъ (fluctus) salpà (Fischerwinkel Ness.*). ѫ jest lit. e ve длань (palma) delnà. Přípona jmen ženských ā v lit. se skrátila v ă; starobulh. změnila ā pravidelně v ѫ; proto se zdánlivě rovná lit. a starobulh. ѫ ve рос-ѫ (ros) ras-à. — Krátkému litevskému a se rovná ѫ ve камы (lapis) lit. akmů̃.

O hlásce o.

§. 5. о (онъ) zní jak české o, povstalo z krátkého ă (lit. a, e); neb ŭ (viz §. 12). Všecka о povstala na půdě slovanské; za doby předslovanské znal jazyk slov. na místě svého o pouze krátké ă. о jest lit. a v násloví: ось (axis) ašìs, остьнъ (stimulus) ákstinas, остръ (acutus) aštrùs, орьлъ (aquila) arèlis, орѭ (aro) ariù, олово (plumbum) àlvas, овьца (ovis) avìs, оба (ambo) abù, око (oculus) akìs. V mezisloví: котъка (felis) kátė, подоба (decor) dabìnti (ornare), водити (ducere) vadžóti, оса (vespa) vapsà, кропити (aspergere) krápiti, столъ (thronus, sella) stálas, роса (ros) rasà, нощь (nox) naktìs, ноздрь (nares) nasraí pl., морю (mare) márės pl., коса (coma) kasà, копати (fodere) kapóti, рогъ (cornu) rágas, волꙗ (voluntas) valià, бродити (transire) bradýti, бодѫ (pungo) badaú, босъ (non calceatus) básas, богатъ (dives) bagótas, просити (petere) prašýti, дворъ (aula) dváras, гонѣти (sufficere) ganėti (Mikucki отчеты p. 3). V zásloví: иго (jugum) jùngas, вино (vinum) výnas; starob. o jest lit. e ve колѣно (genu) kelýs.

§. 6. о se střídá s ѫ, když z původně krátkého ă mohlo povstati ѫ i о:

1. V násloví (srov. §. 4, 1 a §. 5) ѫкы vedle окы na téže řádce 391.24.

2. Když nastalo přesmyknutí (§. 4. 1.) рабъ (servus) vedlé робъ (36.12) srov. něm. arbeit, локати, ѫакати lit. álkti. Čeština dala často u takových slov proniknouti pravidelnějšímu o (pro ă) ve ѫадии — loď — lit. eldijà**); uvádí se však i (Mikl. Lex.) лодьꙗ. растѫ (cresco) ř. ἄλθομαι — č. rostu, ѫакъть (cubitus) — č. loket — lit. alkúnė. Tak as posoudíme розвѣ (298.21) pro obyčejné развѣ; розъ (č. roz) pro разъ ve розбоиникъ (439.22), родити vedle радити (curam gerere), лони ѫани (anno praeterito), ač přesmyknutí etymologicky dokázati nemůžeme.

3. Vysvětlení pohřešuje střídání hlásek ѫ a о ve козотаи козатаи, скважниꙗ скважниꙗ, полница (2.6.) pro obyčejné палица (č. palice), колимагъ колимогъ, кога (326.25) pro кого.

*) Tak se dokládáme významů Nesselmannova litevského slovníku.

**) Mikucki: aldija.

4. ѧ s o se nestřídá, ale má se ku o jako hláska stupňovaná neb dloužená: отровѧ отрѧкѧ, зорѧ зѧрѧ, по пѧ *), про прѧ (pro-lomiti, pra-děd).
5. Bezpřízvučné a cizích slov se mění v o (Miklosich. Vergl. Gr. I. 13): олътарь altáre, поганъ pagánus. Rovněž svědomitá jest litevčina ku slovanským slovům nahrazujíc ѧ dle svého spůsobu s o, o s a: комора kamarà, рѧчити róčiti, обрѧзъ ábrozas.

O hlásce є.

§. 7. є (ѥсть) zní jak české e, vzniklo z krátkého ă neb ĭ. Valná, možná i větší část oboru hlásky є jest původu předslovanského, ostatní náleží době třetí. (§. 2.) є vzniklo z ă za doby litevskoslovanské ve: ѥсть (est) ésti, ѥсмь (sum) esmì, седмь (septem) septynì, дерѫ (lacero) diriù (z deriu), шестыи (sextus) šéštas, небо (coelum) debesìs, велѣти (velle) vélyti, дѣверь (levir) dëverìs, десать (decem) dėšimt, медъ (mel) medùs, нести (ferre) nèšti, везѫ (veho) vežù, бредѫ (vado transeo) bredù, девать (novem) devynì, стежеръ (cardo) stegerýs (halm, stengel; Ness.), желѫдь (glans) gilě (z gelě), же (vero) gi (z ge ve kás-gi, neí-gi), зел-енѣти (virere) želti, тетрѣвь (phasianus) tetèrva, тесла (securis) tekslénti (hämmern), безъ (sine) lit. bè, четверъ (quatuor) lit. keturì, пекѫ (coquo) kepù, ледъ (glacies) lédas, мести (iacere) mèsti, ѥлень (cervus) élnis, ѥзеро (lacus) ežeras, земля (terra) žémė, желѣзо (ferrum) geležìs, текѫ (fluo) tekù, жеравь (grus) gérvė, свекръ (socer) šéšuras, вести (ducere) vèsti, десница (dextra) dešinė. Příbuznosť mezi jazykem slovanským a litevským tak těsně se vyvinula, že za doby jednoty těchto jazyků є pro ă i ve příponách se rozšířilo: gen. sing. lit. déb-e-sio a starobulh. неб-е-се proti sansk. nabhasas; gen. sing. ákm-e-nio a кам-е-не proti sansk. açmanas. Nejmladší jsou є, která teprv na půdě slovanské z ă povstala: чесати (pectere) kasýti, вечеръ (vespera) vákaras, тесати (caedere) tašýti. Jak se má staroh. лебедь ku č. labuť a pol. łabędź? Jako loď ku ладии. (§. 6.). Kmen slova jest alb (lat. albus); „a“ mohlo zůstati „a“, poněvadž nastalo přesmyknutí; avšak i є se mohlo vyvinouti z ă.

§. 8. є povstalo z původního krátkého ĭ ve третии (tertius) lit. tréčas, ř. τρίτος, чета (numerus) sansk. čit (numerare). сели (nunc) od zájmenného kořene sansk. ki starob. сь lit. šìs, jako толи od тъ lit. tàs; се-ликъ, толикъ. четвер-е-ногъ (quadrupes) lit. keturì (quatuor). — V některých pádech deklinace na i (ь): od звѣрь zní dat. pl. звѣремъ lit. žvèrìms, loc. pl. звѣрехъ lit. žvèrisè. Podobně dat. pl. дъштеремъ dukterìms loc. pl. дъштерехъ dukterisè. — Z krátkého ă se mohlo vyvinouti o i є (§. 5 a §. 7); proto jest vzájemné zaměňování se obou hlásek i možné i časté: десити досити; десьнъ досьнъ; которати котерати (cloz I. 682); елки (ostr.) (68.31. ass.) олки (ostr.) (69.5. ass.); нердамъ

*) Již v litevčině se vyskytá pa vedle po.

pro нордаиъ (ostr.) (144. 9. ass.); обедъ ободъ; ометъ омотъ; пепелъ попелъ (369.12); tvar zdvojený, předložka по nikdy v пе se neseslabuje; плетъ плотъ; пиполовати, пипеловати; пасторъка z падъштеръка; топлъ теплъ; стенати стонати; тоното тенето; заматеръти (ostr.); заматоръти (ostr.); оделѣти (25.19) pro obyčejné одолѣти; заклепъ заклопъ; себѣ, тебѣ proti č. sobě, tobě atd.

O polohlásce ъ.

§. 9. ъ (ѥръ) povstalo seslabením hlásky о. ъ zaměňuje a povstává před našima očima z o:

1. V instr. sing. mužské a střední a-deklinace: трепетъмь (209.11.) pro трепетомь; гладъмь (213.21) pro гладомь; дѣлъмь (363.3) pro дѣломь (363.5.) a tak i ve сънъмь (201.18.) богъмь (286.26) опасъмь (227.28) брашьнъмь (199.20) страхъмь (155.5) дѣлъмь (ostr.) словъмь (ostr.) доухъмь (ostr.) числъмь (ostr.) сѫдъмь (ostr.) V evangeliu ostromirově čteme téměř vždy — ъмь pro — омь (vyjma as гласомь (109.2.) съсѫдомь (97.4); naproti tomu v památce assemanské vždy — омь jakožto glagolské a co do jazyka starší.

2. ъ jmen mužských (раб-ъ, стол-ъ) stojí vedle staršího о jmen středních (иго небо); neboť, že i všecka mužská kdysi vypadala na о, jeví nezvratně památník assemanský, který co do stáří tvarů kterémukoliv z ostatních se vyrovná; staré о totiž místo ъ se zachovalo, když jméno splynulo s ukazovacím zájmenem сь neb тъ: народось (ass. 43.9.) vedle народъ; работъ (ass. 60.3; 60.6; 113.26) proti рабътъ (ostr. 226.3.); иноплеменникос (87.18. ass.) proti иноплеменикъсь (ostr. 109.3.) клеврѣтотъ (ass. 60.9.) образось (62.15. ass.) позорось (135.24. ass.); takové mužské tvary ničím se neliší od středních лѣтось, оутрось (141.19. ass.). народъ tedy povstalo z народо. Sem náleží i staroč. večero-ś (Výbor Úvod I. 111.) pro вечеръ + сь a některé tvary z řeči Bulharů sedmihradských (Miklosich, Denkschriften der Acad. d. Wiss. VII. p. 146): praßnikot csliakot deniot. Ve složeninách vůbec se zachovalo staré о, které v zásloví se seslabilo v ъ; tak zvaná spona slov složených není ničím jiným, než hláskou kmenovou (*αἰσχροκερδής ταννύπεπλος πτολίπορθος*): бого-въгодьнъ vedle богъ, благодѣть a благъ, самоборьць a самъ. Sem také patří тогда (ass. 111.19; 67.6) (ostr.) vedle тъ a тъгда (ass. 112.13; 65.21); къ, къгда (ostr.) (65.13. ass.) когда (85.5. ass.) къжьдо (127.20. ass.) a кожьдо (60.22. ass.) къжьдо (ostr.); инъ инъгда a иногда (ass. 32.22). овъ овогда (5.28); инъ инокъ.

3. V některých tvarech slovesných jest ъ seslabené о: vedle obyčejného хотѣти čteme хътѣти (86.3) хъта (406.6) хъштѫ (416.11; 128.9) хъште (sup. 117.1.), což v češtině proniklo: chtíti = хътѣти. изъмъждати odvozuje Miklosich (Vergl. Gr. I. 72.) od мозгъ; рътъ ротити; хромъ хръмнѫти; громъ гръмѣти; доволѣти vedle довълѣти. Některá slovesa seslabují kmen infinitivní: бъраша (85.15) a б'рахомъ (53.4) proti

борѭ; прати z пърати а порѭ; клати z къллти (ass. 96.10. заклал) а колѭ. Že ve прати клати skutečně se vysulo ъ, dokážeme později. Naopak jest kmen přítomného času seslaben oproti infinitivnímu, ve дъмѫ a дѫти t. j. домти (viz §. 51.). оудолѣти se vyskytá vedle оудълѣти; притєкъстл (200.6) místo притєкостл (srov. нєсостл пєкостл).

4. ъ jest makavě seslabené о ve лалъкъ vedle лалокл; č. lalok co do svého o jest tedy zachovalejší či starší; rovněž ve trochet proti тръхъть a трохл; корєнь кърь; мъждикъ мозгъ (viz Mikl. Lex.); řekli jsme, že „o" jmen středních ušlo seslabení, do kterého upadla mužská na ъ; i toto о se seslabuje v ъ v diminutivech ıаблъ-ко, клѫбъ-ко od ıабло *), клѫбо; око a окъньцє; že тъ povstalo z то, jeví deklinace того томоу томь; къи a коѥго коѥмоу; úzká příbuznosť hlásek о a ъ vůbec se prozrazuje vzájemným zaměňováním se: довьльно pro докъльно (378.1) vedle довольно; дождь se uvádí ze starého pramene (Mikl. Lex.) pro дъждь, avšak i дєждь (47.29. ass.); лаcкоуь ласкъуни; гръстокъ гръстъкъ; въскъ нътъмь (Mikl. Vergl. Gr. I. 85) pro воскъ, потомь, иаүатокъ (Cloz. I. 624; 9.32. ass.; 143.13. ass.) pro иаүатъкъ; кротокъ (ass. 167.8); заүатокъ (170.20. ass.); лакоть (208.18 ass.) gen. pl. od лакъть; иаүатокъ (23.15 ass.); ложь (28.9. ass.) pro лъжь; конъ pro кънъ v ass. ustavičně (16.29; 33.31; 33.32; 35.24; 37.29; 63.3; 87.1; 151.14; 131.16); naproti tomu v ostr. vždy вънъ; сосьць pro съсьць (ass. 148.9.); сотьникъ (194.3. ostr.) proti сътьникъ (64.3. ostr.). попришт (163.13) vedle пъпришт (162.16). үєтвръткъ (Cloz. II. f. I. a. 25), avšak v ostr. vždy үєтвръткъ. Vidíme, že glagolské památky — co do jazyka vůbec starší — hlavně zachovaly staré о pro mladší ъ. V některých předložkách stojí о pro ъ ve ко (39.18 ass.) pro къ; созьдл (62.24. ass.) соньмиштє (84.5 ass.) совькоуньштл (4.7 ass.) совъкоуплѣѭштє (Cloz. I. 534) pro съ —. Srovnej ještě грохотати ръпътати клокотати дръгътати. Čeština posud zápasí mezi о a ъ ve šepot a šept ze šepъt. Č. bobtati vzniklo z bobъtati bobotati, srov. котѣти; i бътѣти se uvádí.

§. 10. Ve všech v §. 9. uvedených příkladech povstaly střídající se hlásky о a ъ z původně krátkého ă a považujeme о za starší, poněvadž:

1. Objektivního důkazu není, že by ъ bylo povstalo přímo z ă dávno ze slovančiny se vytrativšího, ale naopak о často rozhodně starší se střídá s ъ.

2. Přirozený přechod mezi plným původním ă a téměř nejslabší hláskou ъ co do tíže či závažnosti hláskové tvoří о.

3. I měkká polohláska ь nepovstala přímo z plné původní hlásky, ale zcela analogicky z є. (Viz §. 14 a násl.)

§. 11. Kdyby se však proti právě vylíčenému mínění, dle něhož ъ vzniklo z о, uvedlo, že mladší prameny nikoliv ъ, nýbrž naopak о pro ъ častěji poskytují (Mikl. Vgl. Gr. I. 82), nechť se uváží, že v mladších pramenech se jeví vliv živých nářečí, která právě staré о pro

*) Jež předpokládám dle č. jablo (viz Mikl. Lex.).

starobulh. ъ zachovala, na co ještě několikráte narazíme (srov. též §. 13.3.). Miklosich (Formenlehre p. 88) praví: die I. pl. hat regelmässig мъ .... in späteren quellen zuweilen das lebenden sprachen entlehnte — мо; ale i v ass. čteme jednou — мо, kde o vlivu živých nářečí nemůže býti ani řeči: оубиѣмо (63.3). Nadto polohlásky v novobulh. (a novoslov.) se ještě více rozmahají pohlcujíce mimo dávné plné hlásky také a zvláště о. (Mikl. Vergl. Gr. 238 a 269. novob. єдакъвъ pro starob. — овъ, тънъ pro starob. тонж).

§. 12. Konečně zbývají některá ъ co do původu krátká ŭ; také toto ŭ — jako ă — dříve se seslabilo v о než kleslo v ъ.

1. V instr. sing. kmenů na původní ŭ stojí сыномь proti lit. sūnumì; v dat. pl. сыномъ proti lit. sūnùms; пьсомъ (69.31. ass.) proti lit. pekùms. V instr. pl. сынъми (443.20) již proniklo ъ proti сыномь a lit. sūnumìs, rovněž v nom. sing. сынъ lit. sūnùs; avšak о pro u se ještě zachovalo na místě pozdějšího ъ v zásloví kmenů na u, když splynuly s zájmenem ukazovacím. (Srov. §. 9.2.) родъ a миръ zní v genit. vždy родоу (178.12.) мироу (loc. sing. 196.13.), nom. sing. tedy kdysi zněl родŭ мирŭ, kteréžto ŭ přešlo v о ve родось (146.20. ass.) (66.27. ass.) мирос (29.17. ass.), о pak v ъ миръ родъ родъсь (147.2 ostr.) (ŭ — о — ъ.) Velmi důležitý příklad jest loc. pl. od známého kmene na ŭ. домохъ (187.26. ass.), ve kterém — охъ stojí pro — usu (sansk. — ušu přípona loc. pl.); о se seslabilo v ъ v ostrom. домъхъ (267.2).

2. Part. praet. act. I. неѣдошь (gen. pl. ass. 56.7.) vedle litevského gen. pl. téhož tvaru ĕdŭsiu a pro obyčejné неядъшь (ostr. 70.4) jeví opět přechod ŭ — о — ъ.

3. Některá adj. původně dle u-deklinace ohébaná buď ještě zachovala původní ŭ co о ve глжб-о-къ neb глъб-о-къ ř. γλαφ-υ-ρός; быс-о-къ got. auh-u-ma; buď kolísají mezi о a ъ близокъ (ostr.), (že о povstalo z ŭ jeví adv. близоу) pro obyčejné близъкъ.

4. Přípona —ŭtā se změnila na půdě slovanské v — ота: льг-ота (levitas) sansk. laghutā; toto о pak na dobro přešlo v ъ ve лъгъ-къ sansk. laghu; лѣпота (pulchritudo) srov. s lit. lēpùs (übermüthig, genusssüchtig; Ness.) острота (acies) a lit. aštrùs *); že ostatně slovančina kdysi znala jakousi adjektivní u-deklinaci, jeví ta okolnosť, že se taková ve všech indoevropských jazycích vyskytá; pro лѣпъ a остръ to dokazují lit. lēpùs, aštrùs; zahynula v a-deklinaci, jako substantivní ŭ-kmeny, když původní ŭ a ă bez rozdílu v zásloví skrze о přešlo v ъ. K těmto jménům přídavným také náleželo обль (rotundus) (z обвълъ viz Mikl. Lex.) lit. ap-valùs.

5. Ve složení kmenů na ŭ s jinými slovy přešlo ŭ v о: медотоуьнъ lit. medùs; медо- pak přešlo v медъ; сынобожьствиѥ lit. sūnùs a сынъ;

*) Sem patří i lit. tingùs (faul, träge; Ness.) a тѧгота (onus), jehož kmen тѧго (z tengu) se jiným způsobem rozšířil ve отѧгоулѧть (ass. 97.8.) a о v ъ seslabil v obyčejném отѧгъчати.

сладорѣчивъ lit. saldùs a сладъ-къ; пьсоглавъ lit. pekùs (pecus) a пьсъ; i родотворьць a мироддръжитель sem náleží (viz §. 12.1.). Poněvadž všecka ă a ŭ v složeninách přešla v о, pominul úplně rozdíl, který se jeví v ř. *αἰσχρ-ο-κερδής* a *ταν-ύ-πεπλος*. (srov. боговъгодьникъ a медоточьнъ); ba hláska о co spona nabyla analogií takového rozšíření, že se stala sponou složenin vůbec, že nastoupila na místo а a є. Neznát starobulharčina složenin jako *νεφελ-η-γερέτα*, ale pouze мьзд-о-давьць od мьзда (čekáme мьздадавьць), хвалословити od хвала, zřídka jen takých jako *πολί-πορθος*, od kmenů na ĭ (ь): велегласьнъ, звѣревидьнъ, лъжеименитъ, poněvadž i tyto zachvátila analogie složenin s о: звѣровидьнъ плътоꙗдивъ (jakoby od плътъ, ne плъть *)). Již p. Hattala de Cons. Mut. p. 27 čeká pro шрѣстобои, шрѣстебои. Ne jinak v latině seslabení hlásek dalo splynouti všem sponovým hláskám (aquilifer aquila cornicen cornu letifer letum vitifer vitis). Podobným spůsobem se smísily přípony —еръ a —оръ číslovek distributivních; vedle десѧте-ръ (od десѧть) máme méně správné десѧто-ръ, analogií tvarů jako сътoрицѧ od съто; —еръ a —оръ zde není pouhým fonetickým střídáním hlásek, jak jsme je pozorovali v §. 8.

6. свобода odvozuje p. Hattala (Poč. Skupeniny 52.) od сво a kořene bud: č. snocha a bodrý zajisté co do svého o o jeden stupeň více se přibližuje ku sansk. snušā a lit. budrùs, než снъха a бъдръ. (Srov. lalok лалъкъ, trochet тръхътъ.) Srov. кокотъ (gallus) sansk. kŭkkŭta. Vedle пѣсъкъ (sabulum) se uvádí ze staré památky пѣсо-къ (viz Mikl. Lex.), srov. sansk. pāńsu (sabulum). Č. vrcho-l srov. s врьхъ (kmen na u) a lit. viršùs.

7. V následujících případech vznikla sylaba ов z původního ŭv (což hodlám dokázati v §. 99.2), a seslabila se obyčejně v cyrilských památkách v ъв: смоковьницѧ (ass. 5.12; 5.16) (ostr.) proti смокъвьницѧ (ostr.); любокъпьниц (Cloz. I. 534); кровиѭ (Cloz. I. 316: 313); любовь acc. sing. (122.9 ass.; Cloz. II. f. I. 6.31); цръковь acc. sing. (185.21. ass.); цръковиѭ (146.9. ass.); цръковьнъ (135.18; 182.1. ass.).

§. 13. Z uvedených příčin mám za to, že ъ povstalo z о (nechť si již o jest původním ă neb ŭ) i tam, kde dokladů přímých postrádáme.

1. V násloví: вънoукъ (nepos) proti lit. anúkas z оноукъ ъноукъ, a poněvadž ъ v násloví státi nemůže, předražením в: вънoукъ. въторъи (secundus) lit. àntras, възъ (pro) lit. ùž. Ve ръзати (hinnire) lit. áržti povstalo as ъ teprv po přesmyknutí.

*) Že kdysi tak zvanou sponou bylo i dlouhé a, jež by nutně na půdě slovanské bylo přešlo v а, jeví s dostatek č. muchomůrka srb. muhomor r. мухоморъ vedle lit. musomaris (pro musamaris). Složenina ta bez odporu velmi stará, litevskoslovanská, zněla s počátku muchamor-, až analogie ostatních nepoměrně četnějších složenin se sponou о staré а vytlačila.

2. V mezislovi z ă: пътица (avis) sansk. pat (volare), сънъ (somnus) lit. sápnas, мънѣ (mihi) lit. manei.

3. Z ŭ (nářečí obyčejně poskytují přechodní tvar s o): дъно (fundus) lit. dùgnas; тръгъ (forum) r. торгъ lit. turgùs; ръжь (secale) r. рожь lit. rugýs; ръжда (rubigo) lit. rudìs, ruština tuto dala proniknouti seslabení: ржа z ръжа; дъхнати (flare) r. дохнуть lit. dusěti; дъшти (filia), r. дочь avšak č. dci z dьci, lit. duktě; бъдѣти (vigilare) č. bodrý lit. buděti; ветъхъ (vetus) lit. vétušas; блъха (pulex) r. блоха lit. blusà; мъхъ (muscus) r. мохъ lit. musaí (kahm, schimmel); кръха (mica) r. кроха lit. krušà (hagel, schlossen), srov. lit. krúšti (zu feinen körnern zerstampfen) a съкроушити (conterere); льг-ъ-къ (levis) sansk. lagh-u, ruština tuto kolísá mezi starším o легóкъ a mladším ъ легкà (z легъкà) t. j. o se seslabilo v ъ, když slovo nějakou příponou se rozšířilo, čímž se přízvukem hnulo. (Srov. сыномь a сынъми §. 19.4.)

4. Někdy jen ы neb оу stupňovaných vedlejších tvarů ještě svědčí, že ъ povstalo z ŭ: оглъхнѫти a глоухъ; вънъзнѫти (2.9.) вноузити вънозити prozrazuje ještě přechod ŭ — o — ъ. Máme ostatně za to, že se příliš neodchýlíme od panujícího mínění, dle kterého znělo ъ jako polovičaté ŭ, přiřkneme-li dotčené hlásce zvuk krátkého, temného o; v čem nás nejvíc utvrzuje přečasté střídání hlásek o a ъ.

O polohlásce ь.

§. 14. ь (юрь) povstalo seslabením plné hlásky є; tato opět z krátkého ă neb ĭ. ь jest tedy vždy výsledek dvojnásobného seslabení; є samo náleží co do vzniku době litevskoslovanské aneb slovanské. (§. 7 a 8.)

§. 15. ă přešlo v e již v dobách předslovanských, sansk. paçu (pecu) proti lit. pěkùs, a toto ě se seslabilo v ь na půdě slovanské: пьсъ. Že by ă (sansk. paçu) jedna z nejsilnějších hlásek byla přímo přešla v ь (пьсъ), hlásku skutečně nejslabší, nelze uvěřiti. Přirozený přechod, jehož potvrzuje svědectví jazyka litevského, tvoří є, jako o mezi ă a ъ. Téhož přechodu dostihnouti lze ve sansk. man (cogitare) lit. menù starob. мьнѭ. ă v sansk. bhrağ (splendere) se seslabilo v ě ve lit. blizgù (z blezgù, jako menù minù, renkù rinkù) a toto є v ь na půdě slovanské ve бльснѫти; rovněž se má sansk. tanu ku lit. tènvas a тьнькъ; sansk. laghu ku lit. lèngvas a льгъкъ. Uvnitř jazyka slovanského povstalo є z ă ve вечеръ lit. vákaras (§. 7) a toto є se seslabilo v ь ve вьчера.

§. 16. Někdy jest ь plodem trojnásobného seslabení hlásky ă; přešla v o, pak v є a ь: sansk. sad (ire) ходити; o se seslabilo v є, před kterým х přešlo v ш ve пришедъ (Cloz. I.42.) съшедъши (ass. 6.19.) шедъшюю (ass. 4.27.) шедъ (12.5.) (32.20. ass.) a toto přešlo v pravidelný tvar пришьдъ (12.6.). Ne jinak шелъ (26.7.) proti пришьлл (22.8. ass.). Kořen kan se změnil v кон (коньць, č. konati) a v чен ve наченъ

(57.7. ass.) плачнъше (23.12.) плачнъ (3.29. ass.) proti pravidelným ještě o stupeň seslabeným tvarům чьнѫ, плачьнъ (ostr.). Instr. sing. отьцьмь (228.4) povstal z отькjămь отькjомь отькjємь отьцємь отьцьмь. (ostr. 47.1; 58.4); vedle pravidelného отьцємь. Tak i dat. pl. отьцьмъ (209.1.). Ještě čteme místo pravidelného instr. sing. na —ємь, мь ve срьдьцьмь (ostr.) ал'тарьмь (ostr.) лицьмь (ostr.) кънѧѕѧтьмь (204.10.). Přechod podobný právě uvedenému (ă — о — є — ь) jest ŭ — о — є — ь, který se prozrazuje ve кыхавица č. kýchati a чьхъ (sternutatio); кых předpokládá kŭch, z něhož povstalo stupňováním; od kŭch pak ku чьхъ lze dojíti jen změnami koch kech (чех чьх.). Tento třetí stupeň opět nemůžeme přímo doložiti ve къноузити кънозити a ньзѫ, avšak se nám zachoval ve тєпѫ vedle ř. τύπτω; kořen tup přešel v топ (r. топать calcare; тъпътати jeví druhý směr možné změny: ŭ — о — ъ) a v теп.

§. 17. Kmen infinitivní jest seslaben, porovnáme-li ho s kmenem přítomného času ve sansk. bhar берѫ бьрати; sansk. dar lit. dirù (z deriu) дерѫ a дьрати; sansk. star стелѭ стьлати; lit. málti мелѭ a мьлѣти. нерѫ (conculco) ньрати (sr. §. 9.3. бърати борѭ). Obyčejně se vyskytá pouze брати, стлати; že v těchto tvarech skutečně se vysulo ь, dolíčíme hojností příkladů při vysouvání polohlásek. — Tentýž poměr pozorujeme mezi přítomným časem a rozkazovacím spůsobem některých sloves první třídy: рекѫ рьцѣмъ (53.17.) пекѫ пьцѣте (ostr.) пьци (216.17.); podobně текѫ тьци; жегѫ ражьдьзи (257.15.); ba i v přítomném času se vyskytá въжьжеши a v aoristu зажьже (ostr.) (ass. 64.21.).

§. 18. Vůbec tam, kde ь etymologicky hledí ku ă, starobulharčina kolísá mezi starším є a mladším ь: легъко (52.15.) облегъчи (58.2.) jest nad pochybnost starší obyčejného льгъко, poněvadž zde є skutečně již bylo, než byl jazyk slovanský (§. 15); легъко též čteme ass. 167.11. K témuž kořeni полезьнъииxъ (396.15.) pro польѕьнъ. темьнъ (19.18.) pro тьмьнъ, темно (48.18. ass.) pro тьмно, темьница (5.8; 11.28.) (7.25. ass.) pro obyčejné тьмьница (12.9.) Srovnej lit. ap-téma (vesperascit) a sansk. tam. дверь (z dvari) (144.31; 30.1. ass.) дверьми (29.24. ass.) дверьникъ (29.26. ass.) pro obyčejné a mladší двьрь двьрьникъ. ь pro є poskytuje мьсть (22.23), jehož kořen mad (Curtius Grundz. 228.); декъ (45.4.; 126.17.) proti дькъ (126.23.) Pro pravidelné четвьрьтъкъ (ostr.) lit. ketvìrtas též jednou чьтвьртъкъ (20.2. ostr.). ь ve четвьртъкъ srovnej s druhým є ve четверсногъ (четеръ чьтера.); taktéž se má вешть (res) ku обьшть (z обвьшть) обьштеньє (Cloz. I. 547), avšak є ještě ve обештьникъ (Cloz. I. 513.). распенъше (134.4; 139.15. ass.) stojí pro распьнъше lit. pìnti (z penti) a proti пьнѫ. Máť se пяти : пьнѫ jako дѫти ku дъмѫ. (§. 9.3; пяти co do znění a etymologie = penti). Tak i клънѫ a проклєньше (Cloz. I. 107.). отъвер'зеть (ostr. 286.1.) proti отвьр'зъ (212.1. ostr.). въскресъшюмоу (Cloz. I. 750), v ostr. vždy въскрьснѫти. оумеръ (11.9; 71.19) (ass. 109.21; 136.15; 140.32; 152.13.) proti оумьръ (231.18; 118.25; 103.25; 204.22.). Vysutím ь povstalo pravidelné оумръ; kořen jest măr, který již za doby litevskoslovanské se se-

slabil v mer (srov. lit. mìrti z merti). Taktéž se má простеръ (20.18; 322.12.) (ass. 57.9.) ku простьръ (260.23; 95.23; 133.11.). свѣтелъ (83.11) (ass. 201.16) proti свѣтьло (49.18), obyčejně vysutím ь свѣтло (76.23. ass.). сътьръ (80.18) a отерьши (107.17. ass.); е jest staré, lit. teróti (verderben, vlastně zerreiben), жьр-ець (167.7; 167.10.) proti жер-ьць (15.16.), е jest opět předslovanské: lit. gìrti z gerti (laudare). въземи (51.12) a въземи (233.10). (kořen sansk. yăm, pro slovančinu em *)); od téhož kořene сънемъ (120.20 ass.) pro сънымъ. Vedle жьзлие (133.18) se vyskytá жезлие (133.10), vedle мьчь (gladius) též мечь (35.25) мечьникъ (ostr.), jež, jak se pravdě podobá, jest slovo cizí. (got. mēki).

§. 19. Obrátíme se k těm ь, která etymologicky hledí ku krátkému ĭ. Již v §. 8. jsme uvedli některá slova, jichž е povstalo z ĭ; tato slova zachovala е co е, v ostatních přešlo v ь.

1. Staré památky, zvláště glagolské, (nejméně ostr.) zachovaly přečasto е, z něhož se vyvinulo pravidelné a mladší ь: дьнь (dies; kořen div) zní ještě день (Cloz. I. 78; 93; 491; ass. 3.1; 3.19) (19.16; 14.12; 10.19.) денне pl. nom. (196.31; 112.5. ass.) деньми instr. pl. (7.10. ass.) чета srovnej s чьтж (numero; sansk. čit §. 8); k témuž kořeni patří чьсть, které ještě s е se vyskytá ve честь (Cloz. I. 31; 25) (44.14.) честьнѣи (88.5. ass.); почелъ (58.24) z почетлъ od чьтж, proti почьли (ostr. 74.1). Z lat. christianus povstalo nejdříve крестьѣнъ (Cloz. I. 142) крестъ (Cloz. I. 608), pak крьстиѩнъ крьстъ (tak vždy v ostr.) Z got. lists (fraus) povstalo льсть, avšak tvarem přechodním jest лесть (ass. 141.28; 116.8) (41.12.). Mezi lit. vìsas (omnis) a obyčejném вьсь stojí v ass. téměř vždy весь (1.15; 205.3.) весде pro вьсьде (119.19. ass.). вьсь (vicus) sansk. viç, ještě co весь (ass. 87.7; 3.1.). Od zájmenného kořene ki zní gen. sing. v ass. téměř vždy чесо (56.6; 26.7) ничесоже (1.6) někdy i v sup. (27.13.) a ostr. (13.2) proti ничьсоже (27.26) a чьто. сь lit. šìs zní ještě се- ve složení сели секратъ.

2. Že však i všechna ь v zásloví (na př. i-deklinace кост-ь звѣр-ь пжт-ь) povstala z е, tomu nezvratně přisvědčuje opět památka glagolská: дене-т (ass. 4.24.) дене-тъ (ass. 97.10) od kmene na i (ь) дьнь. (srovnej рабо-ть §. 9.2). Sem náleží adv. дьнесь, složené ze subst. дьнь a ukazovacího zájmena сь, ve дьнесь (49.5. ass.; Cloz. I. 34.), někdy i v sup. (20.1.), avšak vždy дьньсь v ostr. дьнь povstalo tedy z дьні дьне дьнь. Č. dnes svým e starším tvarem býti se jeví, než ostromirovo дьньсь. Jazyk ostromirova evangelia vůbec nejdále pokročil u vývinu polohlásek.

3. Některé složeniny kmenů na i vypadajících rovněž jeví, že ь v zásloví povstalo z е: лъженменитъ proti лъжь. четвереногъ lit. keturì. звѣревидьнъ, звѣренменитьнъ od звѣрь. мжжелюбьнъ nepovstalo z мжжолюбьнъ jako коѥвода přehláskou z којовода, neboť мжжь jest původním kmenem na i (§. 134). вель ve вельможа jest zbytek ve slovančině vyhynulých adjectiv na i (вельми jest instr. pl. adjectiva na i). Toto вель

*) Viz §. 105.14.

ve složeninách buď zní ještě co веле, велеиждрь, aneb seslabeně co вель ve вельможа; adverb. веле pak lze považovati za neut. sing. adjectiva na i, a povstalo přímo z вели jako lat. leve z levi. (Srov. ostatně zvláštní místo sup. 381.6. благоволеньѥ бо прѣкыихъ съгрѣшении вель дарованиѥ приѥмьѥть владыѵьнѥ). Již v §. 12.4. jsme podotkli, že десяте-рь (od десять jako звѣревидьнъ od звѣрь) jest správnějším než десяторь. вьсегда se má ku вьсьгда jako оногда ku онъгда.

4. Přípona —ьнъ, jež povstala z —inas ještě zní co —енъ: жгълень (Cloz. I. 868) противенъ (56.28. ass.) ѵьстенъ (75.30. ass.) силенъ (3.14. ass.) истиненъ (8.10. ass.) вѣренъ (9.3. ass.) равенъ (10.27. ass.) правѣдени (11.31. ass.) подобенъ (32.15. ass.) тѣсенъ (158.30. ass.) страшенъ (26.4.) боуренъ (57.18.) дробенъ (16.17) неѵаленъ (348.13.); праздѣньство (372.8.) od праздьнъ. Z příkladů jako сильнъ силенъ (353.20.) несъмысленъ съмысльнъ (Cloz. I. 325), ve kterých —ьнъ a —енъ kolísá v témže slově na téže řádce, nejlépe lze seznati podobozvučnost hlásek ь a е a jich těsnou souvislosť. ьн se vyskytá také obyčejně místo ен, když se slovo rozšíří o plnou hlásku: страшенъ (98.10. ass.) proti страшьна (ass. 98.1) вѣренъ (ass. 9.3.) proti вѣрьнѥ (67.24. ass.) длъженъ (Cloz. I. 89) proti длъжьни (Cloz. I. 79.). Tak dlužno posouditi шелъ (26.7) proti шьла (22.8. ass.); což se stalo pravidlem v deklinaci i-kmenů: instr. pl. пѫтьми proti пѫтемь instr. sing. (srovnej сыномь a сынъми (§. 12.1.).

5. Na místě přípony —ьць čteme ještě —ець: отець (15.27.) конець (7.13.) сконець (44.15.) вѣнець (132.15. ass.) ѵловѣколюбець (Cloz. I. 546) пришелець (3.11.); zvláště gen. pl. si oblíbil —ець: рожець (95.18. ass.) овець (30.29. ass.) младѣнець (Cloz. I.6) сѣѵець (4.27.) (Srovnej лакоть §. 9.4.). Přípona —ьскъ (z —iskas*) zní ještě ескъ: ѵловѣѵескъ (7.24.) крьстиянескъ (121.14.) мѫжескъ, женескъ (59.3. ass.). Dále stojí ještě е ve лѫкав-е-ствиѥ (62.11. ass.) цѣсар-е-ствиѥ (14.23.) скрѫжетъ (50.24. ass.) (436.14) a скрѫжьтъ (65.2. ass.) тяжекъ (66.20.) сльнеѵьнъ (38.18.) неѵоукестьнъ (16.11.); оселъ (ass. 87.30) pro осьлъ lit. ásilas; остенъ (250.21) z lit. ákstinas a vedle остьны (300.9.). Srov. ještě гонезнѫти (servari) a гоньзнѫти z got. ganisan.

§. 20. Při střídání hlásek о a ъ jsme se dopídili stop prozrazujících, že starobulharčina u vývinu hlásky ъ něco dále pokročila, než nářečí živá; což u větší ještě míře platí o vývinu a rozsáhlosti měkké polohlásky starobulharské. Již úkaz, že glagolská památka assemanská téměř ustavičně píše день proti výhradně užívanému tvaru дьнь evangelia ostromirova, jeví, že české den jest o stupeň starší běžného starobulharského дьнь. Čemuž úplně se rovná i ta okolnosť, že na místě ustavičně se vyskytajícího a rozhodně staršího —омъ v instr. sing. památky assemanské důsledně —ъмь v ostr. se čte. Cod. sup. zachovává stanovisko prostřední. Pročež mám následující české tvary s e za zachovalejší u porovnání se starobulharskými s ь: lehký, pes, dnes, česť, ves (vicus), silen, prázden,

*) lit. —iškas: lëtův-iškas, kún-iškas.

osten atd. Ba i tam, kde glagolské památky, souhlas ostatních nářečí a pravidlo žádá є, pokročily cyrilské památky u vývinu polohlásky ь; přípony dat. a loc. pl. i-deklinace —емъ a —єхъ (костемъ костєхъ kostem kostech) vyskytají se co —ьмъ a ьхъ: двьрьмъ (ostr.) (181.7.) звѣрьмъ (404.19.) печатьмъ (341.15.) страстьмъ (392.1.) людьмъ (ostr.) людьхъ (ostr.) дьньхъ (ostr.) двьрьхъ (ostr.) мсльхъ (ostr.) Místo тремъ a трєхъ čteme трьмъ (ostr.) трьхъ (ostr.) (330.6; 333.29.). Že ostatně трєхъ starší než трьхъ, jeví již третии, jehož є povstalo již za dob předslovanských: lit. trēčas. Také v instr. sing. týchže kmenů vyskytá se —ьмь: pro pravidelné a starší —емь: имєньмь (ostr.) дьньмь (ostr.) пжтьмь (ostr.) (86.15; 143.14.) оудеєьмь (219.7) господьмь (141.11; 392.27.) плачьмь (412.11.).

§. 21. Zvláštní pozornosti zasluhují některé gen. pl. deklinace původně na i vypadající. V lit. zní přípona gen. pl. téže deklinace —iu (akiú žvėriú). Poněvadž všechna krátká i na půdě slovanské se změnila v є, zněla tato přípona (poněvadž i na místě lit. u nastoupilo — nelze již určiti po jakých změnách — ъ, viz gen. pl. vìlku a gen. pl. влъкъ) nejdříve —єъ, zamezením hiátu —єјъ, assimilací —еи; na tomto stupni stojí prastaré assemanské tvary: врачеи (166.14.) дьнеи (188.3.) людеи (199.6.) дѣтеи (56.17.) Zvláště треи (ass. 44.12) jest poučné, poněvadž víme, že є ve тре-тии jest velmi staré; porovnáme-li lat. trium jeví se přechod треъ треіъ треи; seslabením є v ь трьи (srov. дѣтьи ass. 55.25, psáno дѣтъи), konečně úplnou assimilací pravidelné трии, дѣтии, пжтии. Zároveň vidíme, že ruské genitivy pl. лошадей, людей, персей jsou velmi starými assemanským úplně rovnými tvary. Opět jsme nabyli nového důkazu, že i „ĭ" v záslovi, než přešlo v ь znělo є; neb gen. pl. дьнє-и jeví, že thema jeho jest дьнє (jež předpokládáme pro дьнь.).

§. 22. Že slovančina kdysi měla adjectiva na i, podotkli jsme již v §. 19.3; přešla jako adjectiva na ŭ do analogie ā-deklinace, rozšířivše se příponami této, ъ (t. j. o) — а — о. Tím se tato adjectiva původně jako všechna na i (srov. ř. ἴδρις lat. levis) jednoho zakončení pošinula do řady těch, která jsou trého zakončení. Od вель (jež vyplývá z instr. pl. вельми) zněl tedy sing. masc. původně po svém rozšíření pomocí přípony о: velio, seslabením hlásek велеъ, zamezením hiatu велеіъ, assimilací велеи; tento zajisté velmi starý stupeň lze doložiti místy z ass.: велеи (15.2; 194.26; 142.7; 153.13.); z toho dálším seslabením є v ь; вельи, jež zhusta se vyskytá (srov. fem. sing. вельꙗ (368.28) вельє (neut. sing. Cloz. I. 139; Cloz. II. fol. II. b. 31; рабьє Cloz. I. 327.), konečně úplnou assimilací ь ku и pravidelné велии; o čemž ostatně ještě pojednáme při assimilaci samohlásek. Tím spůsobem povstala adjectiva na ии; že se později tato přípona pojila i s kmeny na a (божии od богъ) spůsobila analogie.

§. 23. Přípona part. praet. act. I. jest v slovančině původně u (či us); tato přistupovala ku kmeni časoslovnému neprostředně; kmen časoslov IV. třídy zavřen jest hláskou i: od родити jest роді (ne

родн, neb н slovanskému náleží zcela jiná hodnota hlásková než původnímu i); part. praet. act. I. tedy znělo родiu, známým přechodem родео, zamezením hiatu родєjо, přehláskou a seslabením є v ь родьє, vysutím ь родє, z čehož povstalo рождє, kteréž lze doložiti ve tvaru určitém рождє-н (173.19. ass.), z рождє však povstalo seslabením є v ь obyčejné рождь (240.22.); rovněž povstalo сътворь od творити, z творiu —рео—рєjо—рьє—рє, a poněvadž památka assemanská (jako i sup.) j po р nenávidí творє, jež máme ve сътворє-н (59.3; 82.10. ass.) оудрє-н (121.6. ass.), z čehož pak seslabením є v ь povstala pravidelná сътворь (106.13. sup.) оудрь (105.29. sup.). Zcela jako рождє-н povstalo i оукрашє-н (Cloz. I. 412) od оукрасити z оукрасє-н.

§. 24. Konečně se lze ještě tázati, kterak se vyvinulo ь po ц v příponách (отьць, кѣньць)? Vyvinuloť se — poněvadž přípona jmen mužských byla původně as — seslabením as v o (po odsutí s): кѣньkjо, přehláskou кѣньkє кѣньцє (zachované ve кѣньцє-носьць), konečně přechodem є v ь: кѣньць. Na stanovisku předposledním stojí ještě лицє (z лнкjо), jež se má ku отьць, ne pouze jako дьнє-сь ku дьнь, ale i jako злато ku народъ, jež povstalo z народо (§. 9.2.). Kdysi zajisté — tak za to mám — nebylo rozdílu v příponě mužských a středních. народо živořilo vedle злато, až později když povstaly polohlásky, nastala dissimilace, která vytvořila народъ, středního о se však nedotkla. Rovněž гражды nepovstalo z jakéhosi градjъ ale z градjо градjє граждє гражды.

§. 25. Pročež mám za to, že i tam, kde vývinu ь z є přímo místy z památek dokázati nelze, ь povstalo z є (a to z původního ĭ): свьтѣти (splendere) lit. švitėti; мьзда (merces) ř. μισθός; мьгла (nebula) lit. miglà; пькла lat. pix, e však ještě v č. peklo (znamenalo též smolu; p. Hattala Poč. Skup. 61.); стькло (vitrum) got. stikls, e v r. стекло; сьцати (mingere) sansk. sič; сь lit. šìs (srov. však сели секратъ); котьлъ lit. kátilas č. kotel; льнъ lit. lìnas č. len; льнѣти (haerere) lit. lìpti; десьница (dextra) lit. dešinė; вьдова lat. vidua.

§. 26. Zvláštním způsobem vzniklo ь ve бльвати (vomere); kořen slova jest blu, který prodlouživ se a přijav parasitické j před u (viz §. 57) zněl původně s příponou ати blju-ати, roztažením dlouhého ū v ŭv před samohláskou bljŭvати (srov. §. 99.2. a lit. bljuvóti blöcken brüllen, s nímž toto slovo souvisí, Fick Indogerm. Wört. p. 593; přechod významu jako v erugere a rugire), nutnou změnou krátkého ŭ v o vzniklo bljovati, přehláskou jo v je (§. 104) bljevati blevati (na tomto stupni r. блевать), seslabením є v ь бльвати, jež by se mělo psáti pravopisem supraslským бл҄ьвати, poněvadž jest л měkké. Z původního blju-ati mohlo se však po přechodu ū v оу (§. 54.5) vyvinouti блюати, vsutím eufonického в mezi оу a samohlásku (§. 99.2) блювати. Kořen klu přešel v klu klju клю, z něhož vzniklo podobně jako блювати novoslov. kljuvati. Aneb přešlo kljuati v kljŭvati kljovati kljevati klevati (r. клевать), seslabením є v ь кльвати, vysutím ь pol. klwać. Jako кльвати ku клювати, бльвати ku klju-

vati, má se i пльвати k své odrůdě плювати. плюти (spuere) vzniklo z пюти vsutím labialního л (čímž se liší od блювати, v němž л kmenové, a to ze piauti spiauti (lit. spiáuti); rozšířené пльвати dle toho mohlo vzniknouti buď ze pljūati spůsobem u бльвати vylíčeným, aneb z pljauati přechodem au v ов pljovati, přehláskou pljevati, plevati (r. плевать), seslabením є v ь пльвати t. j. пл҃ьвати (опл҃ьванъ 327.18), což rozhodnouti nelze. Lit. ap-siŭvas (roztažením z apsiūas; besatz, bräme am kleide) přešlo v slovančině v sjovъ sjevъ ševъ шьвъ (sutura). рюти (rugire), od kořene ru parasitickým j, mohlo vzniknouti buď ze rjūti aneb stažením původní dvojhlásky au v оу (§. 54) ze rjauti. Přít. č. ревѫ dle toho buď ze rjūѫ rjŭvѫ rjovѫ ревѫ aneb rjauѫ rjovѫ rjevѫ ревѫ. є v ь pak se seslabilo ve рьваниє (rugitus). Pravdě se podobá, že podobným spůsobem se vyvinulo i ь ve рьвьникъ (aemulans), místo něhož čteme ještě є ve ревьникъ (21.10). Strany ь ve жьвати viz §. 128.7.

§. 27. Spůsob seslabení měkké polohlásky ь rovná se tedy zúplna onomu tvrdé. Obě polohlásky nepovstaly — jak se za to má — přímo z indoevropských plných hlásek ă ŭ; ă ĭ; ale mezi těmito a polohláskami tvoří přechod přirozený hlásky о a є, z nichž о se vyvinulo na půdě slovanské vždycky, є pak z části náleží době předslovanské, z části slovanské. Co zvláště hlásky ь — jež se nese etymologicky ku ă — se týče, zmínili jsme se již o úplné nemožnosti, aby původní plné ă bez nějakého přechodu bylo přešlo v ь; a strany ь, jež povstalo z ĭ, poukázali jsme mimo to ku častému střídání s є. Přechodu ь v є nestává; є náleží ku hláskám nejstarším, mnohá є jsou starší samého jazyka slovanského. Polohlásky vůbec jsou pozdní hlásky; plné hlásky jsou starší, tyto přecházejí v polohlásky, ne naopak (vyjma odchylky mladších nářečí.)

§. 28. Pakli jsme však uznali přechod ă — є — ь za pravdivý: připustili jsme zároveň, že tak zvaného přestoupení a-řady do i-řady není, t. j. že by kořen nějaký s hláskou ă tuto seslabil v i. (U německých jazykozpytců: übertritt der a-reihe in die i-reihe). Poněvadž se za to mělo, že ь povstalo přímo z i, nutně se soudilo, že kořen мьн ve мьнѣти sansk. man povstal z min a toto z man. Že tomu tak není, ukázali jsme: man se seslabilo v men již v době předslovanské (lit. menù) a є v ь na půdě slovanské: мьнѣти. Podobnou cestou se bralo lit. i, kde etymologicky hledí ku ă, ovšem zcela neodvisle od slovančiny: kořen man, jenž ještě zachován ve manýti, seslaben v menù, jež se vyskytá vedle pokročilejšího stupně seslabení minù, jako день vedle дьнь. Srovnej rankà renkù rinkù; gramzd gremzd grimzd; sansk. madhu lit. medùs midùs. Gothická krátká i a u podobně slovanským polohláskám povstala, z e a o. — O ь konečně za to mám, že znělo jako temné є, soudě dle častého se zaměňování obou hlásek. (Podobně ъ, viz §. 13.)

§. 29. Dva stupně seslabení plných původních hlásek ă a ŭ jsme seznali: є о — ь ъ; poslední jest jich úplné vyhynutí. Stopy

tohoto vysouvání polohlásek, které v živých nářečích tak velikého rozšíření nabylo, jeví se již v starobulharčině. Polohlásky vysouvají se často před plynnými р a л; брати стлати драти z бьрати дьрати; zachovalot se však ь ještě velmi zhusta. v ostrom.: part. praet. pass. бьранъ (56.4; 107.4; 82.2; 186.1; 191.4; 10.3; 81.3; 238.4; 197.2; 269.1; 114.4; 145.2; 145.3; 146.1.) v evang. ass.: бъранъ 44.22. (ь a ъ se velmi často zaměňuje) 66.13; бьранъ: 112.25; 86.6; 168.19; 138.13. cod. sup.: бьранъ: 71.7; 49.3; 62; 60; 63; 303; 188; 210; 239; v celku 12kráte. Sem také dlužno přičísti jména бъраниѥ (sup. 64; 256; 276) бьраниѥ (64. sup.) pro obyčejné браниѥ. Proti uvedeným tvarům svědčí tvary s vysutým ь, — v ostr. žádné; v ass. бранъ (112.11; 65.3; 135.1.) v cod. sup.: 151; a ještě třikráte. ь se zachovalo v part. praet. act. I. v ostrom. бьравъ (117.4; 227.2; 251.3.) v ass.: 152.26; 157.24; 173.22; 95.13. v cod. sup. obyčejně бъравъ: 88; 140; 142; 142; 60; 60; 88; 37; 188. Proti tomu lze pouze uvésti бравъ z cod. sup.: 233; 410; 432; 207; 221; 398; 400. V aoristu neb imperfectu, plné tvary: ostrom. бьрахъ, бьра, бьраша: 21.4; 41.1; 129.4; 81.1; 203.4; 273.2; 273.2; 155.2; v celku 21kráte. — assem.: бьраша atd. (102.8; 105.6; 120.17; 125.17; 139.1; 141.21; 142.27; 148.30; 157.26; бъра: 148.6; 203.31; 29.8; 125.9. cod. sup.: hlavně бъра (13.22; 75; 449; v celku sedmkráte). Proti těmto stojí tvary s vysutým ь v ostrom. jeden събраша 228.2; v ass. jeden 34.6; v cod. sup.: бра (77; 82; 285; v celku 14kráte.). Infinitiv zachován úplně v ostrom. бьрати (104.3; 216.1) v ass.: съ-бьрати (83.6) съ-бърати (146.23.); sup.: бърати (247; 411), proti tomu jedině брати cod. sup. 276 a ještě dvakráte. бралъ čteme sup. 162, avšak бъралъ (95. sup.). Případů tedy, ve kterých se polohláska vysula, jest poměrně málo; máme však za to, že se vysulo ь a ne ъ, poněvadž 1. evang. ostrom., jež mezi všemi památníky nejpřísněji a nejdusledněji šetří rozdílu mezi ь a ъ, vždy píše ь; 2. poněvadž přítomný čas zní берѫ; z е však se může vyvinouti jen ь, nikdy ъ, poněvadž е se střídá jen s ь. Vysula se však polohláska vůbec, poněvadž jazykozpyt kořenů jako бр a podobných v skutečnosti nezná.*) Nadto jest бр v starobulh. obyčejná a snadno vyslovitelná skupenina; není příčiny, proč by se mělo vsouti ь. стлати podobně povstalo ze стьлати; to jeví стелѭ a následující místa: постьлаша (211.13. ass.; 141.1. ostr.) подъстълавъ (5.13.) постьлаша (240.16.) подъстълати (135.13.) настъланъ (89.23.). дерѫ драти z дьрати: ostr.: раздьра (200.4; 192.3; 190.4.) assem.: раздъра (140.17.) proti раздра (135.18 ass.). Cod. sup. si libuje v tvrdé polohlásce, ač není pochybnosti, že е ve дерѫ svědčí o pravosti ь: раздъра (193.13.) a ještě 4kráte proti раздра (155); раздъранъ (139.8; 139.13; 329) proti одранъ (84.13.); раздъравъ (342) дъраниѥ (123.15) дърати (136.18; 122.23; 86.2; 55.23; 123.1.). перѫ (conculco) прати z пьрати: попьранъ (Cloz. I. 342; ostr. 94.3; sup. 312.26; 102.15; ass. 75.1.) попьра (389.8.) попъра

*) Čeho se již dotknul p. Hattala, d. Consonantium Mutatione p. 51.

(48.1.) распьра (350.10.) proti попранъ (438.19.) попраньѥ (404.1.); попери imperat. 2. o. sing. (47.27.)

§. 30. Polohláska ъ se vysula z kmene infinitivního a tvarů od tohoto odvozených časoslova клати z кълати. Příčiny jsou tytéž, jako u бьрати uvedené. бьрати: берѫ = кълати : колѭ. Čteme ještě закъла (ass. 96.10) закъланъ (ass. 96.18) ale закла (ostr.) закланъ (169.16.). борѭ брати z бърати, ještě б'рахомъ pro бърахомъ (53.4.) бърашѧ (85.15.), ale již s vysutým ъ прѣбра (374.11; 374.13.) брати (53.14.). гнати povstalo z гънати, jakž se také v starých památkách téměř ustavičně, v ass. a ostr. pokud vím, výhradně čte; v čase přít. však máme женѫ. Aorist a imperf. гъна v ostr. 277.1; 8.4; v celku 12kráte; v ass. 33.31; 33.32; vůbec devětkráte; v cod. sup. dvanáctkráte (96.13; 53.6 atd.). Part. praet. pass. гънанъ v ostr. 6krát, v ass. 7krát, v sup. 6krát. Part. praet. act. I. гънавъ (ostr. 101.4.) sup. (134.8; 159; 260 a ještě dvakráte.). Infinitiv гънати (ostr. 73.3; 134.2.) (ass. 105.99; 58.19.) (cod. sup. 159; 177; a třikráte.) Tvary s vysutým ъ lze uvésti pouze z památky supraslské: гнати (242; 397; 398 a ještě dvakráte.) гнашѧ (145; 303; 358.) гналъ (412; 413; 413; 436; 436.).

§. 31. Polohláska ь se vysula z kmene času přítomného ve стрѫ (ze стьрѫ), jak jeví veliká většina případů: praes. a imperat. v ostr. простьри (128.1; 94.2.) v ass. (74.25) (v sup. 115.4; 39.15.) простьреть (sup. 253.8.). Pravidelné part. praet. act. I. простръ povstalo vysutím ь z простьръ a toto seslabením є v ь z простеръ; oba stupně seslabení kořene star lze dotvrditi místy ze starých památek; na prvním stupni stojí v ass.: простеръ (57.9; 101.27; 120.1) sup.: (322.12; 345.6; 20.18) Cloz. I. 695; 696; na druhém stupni простьръ v ostr. (260.23; 133.11; 356) a простъръ (95.23.). Ba lépe bychom učinili, kdybychom řídíce se převahou případů se zachovanou polohláskou a theorií, která svědčí o nutnosti polohlásky, ustanovili za part. praet. act. I. ne стръ ale стьръ. Proti uvedeným stojí jen zřídka tvary s vysutým ь: v imperat. простри (ass. 101.7.) прострѣте (382.22.). O infinitivu a aoristu téhož časoslova jakož i následujících promluvíme později. мрѫ povstalo podobně z мьрѫ: v čas. přít. ostrom.: (18.4; 21.2; 28.2; 28.2; 41.2; vůbec 14kráte.) v assem.: (108.8; 108.23; 108.22; 109.9; 15.22; 17.25; vůbec as 15kráte.) sup.: (44.26; 47.20; 76.3; 56; 65; 34; 117; 119; 167; 168; 131; 129; 258.). v imperf. мьрѣ'хѫ (296.26). Proti tomu stojí pouze оумретъ (121.8.) оумреши (372.24.) оумреть (266.1 ostr.) оумрѣмъ 1. os. pl. imperat. (68.12.). Polohlásku ještě zachovalo part. praes. мьры (psáno мъры) (213.21.). Nejstarší tvar part. praet. act. I. jest оумеръ (ass. 109.21; 136.15; 140.32; 152.13; 109.12.) (Cloz. I. 803.). V ostrom., který vůbec u vývinu polohlásek nejdále pokročil, vždy оумьръ. V cod. sup. оумеръ оумьръ оумъръ (ač є ve меръ rozhodně svědčí o pravosti tvaru мьръ): 103.25; 118.25; 204; 22; 206; 231; 205; 19; 99; 103 a ještě dvacetkráte. Proti tomu s vysutým ь pouze оумръ (174.11; 225; 233) (ass. 174.31.). пръ z пьрѫ; ostr. aorist опьрошѧ part. praet. act. I. опъръ pro опьръ (440.11.). трѫ трепи povstalo

z тьрѫ тьрєшн (z тєр, srov. lit. teróti §. 18). V čase přít. sup.: сътьрєть (248.5; 390.2.). Part. praet. pass. сътьрєнъ (338.5; 197.12) (Cloz. I. 781.). — Part. praet. act. I.. отєръ (107.17. ass.) отьръ (ostr.) (80.18; 233.16). S vysutou polohláskou imperat. 1. os. pl. сътрѣмъ (260.9.). Jistý útvar aoristu, dle Miklosiche Formenlehre p. 129 třetí, zachoval polohlásku: отьрє ostr. 223.2; 142.1; sup. 8.29; 229.3; 293.20. — O ostatních tvarech aoristu promluvíme později. жрѫ жрєшн (sacrificare) ze жьрѫ жьрєшн; polohláska se zachovala v čase přít.: sup. жьрѫ: 15; 16; 55; 119; 121; 95; 101; 99; 105; 106 a ještě 23kráte. ass.: жьрѫть 48.29. Imperativ: ножьрн sup.: 9.10; 1.27; 5.16; 15; 16; 54; 55; 56; 17; 50; 51; 85; 86; 78; 78 a ještě dvacetkráte; Cloz. I. 311. Proti tomu lze uvésti pouze dva příklady bez polohlásky ножрн (78.22; 125.6.). Part. praes. pass. zachovalo ь ve жьрємо (68.16.) Part. praes. act. жьрѫштє (87.21; 87.16; 80; 110; 20; 186.). Part. praet. pass. жьрѣ (53.24; 79.4; 80.13; 84.6; 15.1; 99.2); жрѣ sotva se vyskytá. Part. praet. pass. жьрєнъ (348.2.). Nominalní tvary жрьць a жрьчьскъ povstaly ze жьрьць жєрьць. жєрьць (15.16.) жьрьць (80.19; 398.2; 166; 167; 167; 238; 251 a ještě desetkráte.) жьрьчьскъ (168; 188 a ještě třikráte.) жрѫ (deglutio) z жьрѫ жєрѫ (č. žeru.) є jest prastaré, srov. lit. gèrti (bibere). Polohláska ještě ve ножьрєть (57.27; 45.24; 410.26). Proto máme za to, že i нрѫ a врѫ povstalo z ньрѫ a вьрѫ. Stran рдсквpѫ srovnej рдсквьръ (350.2.).

§. 32. Polohláska ь se vysula i v kmenu infinitivním i přítomném časoslov: зрѣти зрѭ, тлнти тлѭ, тлѣти тлѣѭ, нрѣти нрѭ a jiných. тлнти тлѣти ještě zachovalo polohlásku v čase přít. ve (ostr.) тьлить; ass. 85.1; 100.6; 100.9; Cloz. I. 450. — Part. praes. act. тьлѣѭштд ass. 84.30. Ne jinak tvary nominalní тлд тлѣнню v nejstarších památkách ustavičně jen s polohláskou se vyskytají: тьлд ostr.; ass. 100.6; 85.1; 100.9; тьлѣньє (Cloz. I. 66) (257.23; 118.29; 125.10; 171.15; 171.16; 178; 187; 189; 234; 248; 67; 257 a ještě devatenáctkráte.) нрѭ z ньрѭ: praesens: (176.23; 374.17), ньрншн (133.5) ньрить (133.5.). imperativ: ньрн (174.20; 176.29.) Part. praet. act. I. ньрѣлъ (383.9; 383.10.). Part. praes. act. ньрд (325.13.) imperf. ньрѣахѫ (ass. 17.29.) ньрдахѫ (ostr.) aorist: нрѣньрѣша (134.18). Infinitiv: ньрѣти (301.7.). Velmi zřídka bez polohlásky: нрншн (394.16.). Nominalní tvary: нрд povstalo z ньрд (ass. 30.16; 32.29; 43.1.) ньрд (230.23; 330.26; ньрн 233.11) ньрѣмъ (249.13; 298.). Zřídka se vysulo ь: нрь gen. pl. (222.14. sup.); pro нрѣнню ještě ньрѣнню (133.2; 244; 275.) нрѣньрнкъ (331; 333). Tvar сѫньрьникъ ztratil první ь ve сѫнрьникъ (230.16), druhé ve сѫньрникъ (242.5.) сѫнрь zachovalo ь ve сѫньрд (pro сѫньрд) gen. sing. (ostr.). Tvar nominalní bez kmenové hlásky jest ostatně se stanoviska srovnávacího jazykozpytu nemožný; р a л však jsou samohláskami jenom v některých živých nářečích slovanských. (Prof. Hattala, de Cons. M. 50.) Pro зьрѭ зьрѣти místo зрѭ зрѣти poskytují staré památky nesmírné množství příkladu: imperat. a praes. v ass.: 48.28; 81.1; 181.15; 90.4; 97.4; 104.1; 5.17; 5.18; 19.29; 46.21; 62.9.

a ještě 15kráte; v ostrom.: 144.3; 146.1, a ještě 43kráte; sup. praes.: 283; 131 a 22kráte; sup. imperat. зьри 49.10; 118.3, a 8kráte. imperat. зьри (Cloz. I. 182; 634.); оузьрѧть (Cloz. I. 11.). — Aorist a imperfect: ass.: оузьрѣ (121.11; 190.8; 190.19; 196.34; 61.4; a ještě 18kráte) ostrom.: 269.3; 273.3; 6.1; 16.3; 38.4; 217.1 a ještě 14kráte; sup. зьрѣ'хѫ 25.9; 394.23; 30.3; 207; 210; 72.16; 107.18; 107.21 atd. Part. act. praes. зьрѧ ass. 135.27; 141.6; 143.31; ostr. 191.3; 192.4; 201.1; 211.3; sup.: 118; 58; 69; 201 atd. Part. praet. pass. зьрѣнъ (sup. 243.8.). Part. praet. act. I. ass.: зьрѣвъ 55.20; 61.30; 74.24; 78.10; 84.7; 91.10; 93.3 a 7kráte; ostr.: 6.3; 18.1; 39.3, a 16kráte; sup.: 58.13; 107.8; 84.23; 111.23; 27.4; 53.20; 29.28 a 22kráte. — Infinitiv зьрѣти (Cloz. I. 165; ostr. 294.4; sup. 145; 176; 192 a 12kráte. прозьрѣние (ass. 143.27; ostr. 211.2.). Jen velmi zřídka tvary bez polohlásky: оузрите (26.15) зрѣте (396.23.); зри (399.9.). Také lit. žurēti dokazuje, že mezi з a р ve зрѣти kdysi stála samohláska. зрѣти зрѣѭ (maturesco) ze зьрѣѭ: съзьрѣвъ (29.24; 30.14) зьрѣлъ (adj., vlastně part. praet. act. II.) (288.11; 295.17.) врѣти врѭ z вьрѭ: прѣвъзвьрѣвъ (66.11.) съвьрѧть (170.15.) съвьрѣ (171.5.).

§. 33. ъ se vysulo ve зл-оба, odvozeno od зълъ jako č. mdl-oba chor-oba; зълоба čteme (245.18; 445.13; 181.18.) (Cloz. I. 174; 189; 192; 431; 449; 635); злодѣи ze зълодѣи. тло povstalo ze тъло толо sansk. talam (solum); tyto tři stupně seslabení se opakují ve tvarech, jež vedle sebe se vyskytají: доволѣти довълѣти довлѣти. — свѣтлъ povstalo ze свѣтелъ, свѣтьлъ. свѣтелъ (83.11) (ass. 201.16.). свѣтьлъ (neb свѣтълъ) (78.14; 79.9; 88.23; 108.6; 121.21; 167.8; 204.5 a ještě 18kráte.) ostrom.: свѣтьлъ: 4.1; 6.1; 61.4; 96.3; 207.1; 284.4; ass.: 1.1; 5.21; 4.12; 48.17. свѣтьлость (263.6; 144.4.). S vysutou polohláskou: свѣтло (121.24; 249; 376 a ještě devětkráte) (ass. 76.23.). Dlužno i považiti, že polohláska ve свѣт-ь-лъ jest požadavkem etymologie; kdyby totiž se bylo т s л původně bezprostředně stýkalo, bylo by dle zákonů jazyka slovanského buď se vysulo (плелъ od плетлъ) aneb přešlo v с (гѫсль od гѫдѫ). Co však nebylo za minulých dob jazyka možné, mohlo se státi v nějaké době pozdější, ve které zákon o vysouvání т neb změně v с před л své síly potratil, a nové skupeniny souhláskové (тл) následkem vyhynutí polohlásek se vyvinovaly. Tak i posuzuji седло, jehož polohlásku ještě máme ve оседълати (162.13; 37.6.). Pročež jest мьд-ь-льнъ (ostr.) zachovalejší obyčejného мьдльнъ; proto povstalo пѣтлъ z пѣтьлъ, čemu přisvědčuje srovnání s пѣтелъ a пѣтелинъ. Také к se kdysi vysouvalo v slovančině před н: лоуна od kořene luk z лоукна staropruské: lauksnos; avšak кн jest za doby starobulharské skupenina oblíbená; окно povstalo jako свѣтло z окъно srov. окъньце. Každý zákon zvukoslovný zavládne jen po jistý čas. Mezi б a ъ ve дѫбъ stálo kdysi р (viz Mikl. Lex.); avšak skupeninu бръ máme ve храбръ, jejíž polohláska se zachovala ve храбьри (52.2.*).

*) A starší e pro ь v staroč. chraber. (Lib. S.).

свекръ ztratilo ъ vedle lit. šéšuras, ze свекъръ; na starším ještě stupni stojí rus. свекорь ((ъ z o.). — сьребро správnější než сребро (ostr. 196.2; 203.4.) srov. goth. silubr; жглъ zajisté stojí pro жгълъ (ostr.) (410.4.): tak asi игълинъ (ostr.) pro иглинъ (staropr. ayculo acus; Ness. preuss. Voc.); слѫкъ povstalo ze сълѫкъ (ostr.); облъ z обвлъ (Mikl. Lex.) a toto z обвълъ (lit. apvalùs.).

§. 34. Vůbec, kde toho výslovnosť dopouští, vysouvá se pohláska; tvary takové nám připomínají tvary živých nářečí. зьдати se vyskytá vedle здати; polohláska ještě ve зъдаше (208.14.); ждати vedle жьдати; ь se vysulo ve зимиꙗ (66.16); поклонници ass. 25.23; творць Cloz. I. 267; єд'нооумии (49.6); истинно (12.8. ass.) вся (2.1. ostr.) съвѣдѣтелство (1.10. ass.) плчнѣта (56.1.) ислинє (195.21; 223.29.) ислинъ (362.15; 67.27; 94.14; 382.) ислти (221.19; 39.20; 138.8.) причтє (70.5.) ничсоже (317.10.) чсо prototyp našeho co (311.11; 311.12; 312.27.) тма (35.33. ass.) писничною (35.8. ass.) двєрми (29.25. ass.) мнѣти (107.19.). ъ se vysulo: послаша (ostr.) кто (2.11. ass.) тъкмо (6.19. ass.) смрьть (384.9.) силсєнъ (12.14. ass.); състазати povstalo ze съсътазати. Lit. žinóti zdá se tomu nasvědčovati, že skupenina зн ve знати ztratila polohlásku; proti svědčí všechny ostatní příbuzné jazyky (ř. γι-γν-ώσκω a sansk. ǵña) a okolnosť, že v samém jazyku slovanském o nějaké hlásce mezi з a н není ani nejmenší stopy.

§. 35. V zásloví se polohlásky v památce assemanské často opomínají: страх (73.29.) рѣх (33.17.) живот (11.11.) лват (10.17.) градѫт (7.29.) сих (6.3.) плът (6.6.) от (5.25.) вли (5.18.) съказлєт (4.31.) дєсєт (4.24.) свѣт (1.13.) благодѣт (190.29.) двєр (144.31.) оучєник (130.12.). Ba i uprostřed slov s plynnou hláskou л neb р v téže památce se polohláska vysouvá; v těchto a jen v těchto pádech dlužno považovati л a р za samohlásky. assem.: въскрєс (7.24.) въскрєсъ (37.3; 206.11; 207.1.) цркви (19.10.) окрсть (197.14.) крста (149.5.) крстѣ (192.24.) стлпъ-никъ (143.15.) милосрдова (73.25; 101.27; 72.29.) срдцє (122.18.). Jednou v sup. 59.17.: дркол'ми.

§. 36. Polohlásky naopak se vsouvají; дъва (ass. 2.23; 4.17.) pro два; znamení ' v ostr. stojí pro polohlásku: čteme к'ласоу, исак'нисть, ač snad zde polohlásky nikdy nebylo. Mezi nejnáviděnější skupeniny souhláskové náleží skupeniny s л a р na prvém místě. л neb р ještě se stýká se souhláskou ve алдии (321.10) lit. eldijà; алкати (ass. 74.10; 16.25; 97.27; 97.32.) lit. álkti; ostatně vždy se vsouvá neorganické ъ: алъкати (20.1. ostr.) ал'кахъ (151.2. ostr.). I v cizích slovech гол'гоѳа (ostr.) галъгоѳа (ostr.).

§. 37. Co se právě uvedeného zákona týče, dle kterého jazyk slovanský styk plynné hlásky a souhlásky nenávidí, dlužno především podotknouti, že jest poměrně mladého původu. Slovanská nářečí si v té věci počínají často zcela protivným způsobem (r. мертвый č. mrtvý p. martwy a мрътвъ). Nebylo tedy tak zvané přesmyknutí plynných hlásek za času jednoty jazyka slovanského věcí dokonanou; jinak by slovanská nářečí se poněkud více shodo-

vala. Evang. ostrom. v mnohých případech přesmyknutí ani neprovedlo:

1. ь ještě se nepřesmyklo: съмьрти (137.3; 13.4; 4.4.) мьртвъ (14.1; 210.3; 9.3; 13.3.) поуьрпѣте (12.1; 12.2.) цьркы (9.2; 9.2; 24.1; 9.2.) цьркъвьнъ (210.4.) пьрвыи (3.2; 4.1; 177.4; 249.3; 201.2.) испьрва (24.4.) отъвьрже (3.3; 9.1.) въвьржеть (23.2.) вьрзѣте (150.4; 209.3.) вьржеши (159.3.) вьргоша (209.4.) вьргоуть (242.1.) вьрзи (261.4.) съвьршаѭ (15.1.) пьрстъ (11.1; 11.2.) дьржасте (4.3; 11.1; 11.1.) дьржавьнъ (277.3.) одьржимъ (23.2.) отъвьрзоста (5.3.) отъвьрсто (7.2.) сьрдьце (5.4; 212.2.) до вьрха (12.1.) чьрта (213.2.) дьрзижвъ (17.3.) растьрза (162.4.) вьрви (8.4.) вьртьпъ (195.2.) пьрси (239.3) четвьртъкъ (13.4; 7.2.) nesprávně четвъртъкъ (35.1.) srovnej четвер—.

2. ъ ještě se nepřesmyklo: пърта (246.1.) тържьникъ (9.1.) испълнь (3.1; 193.2.) испълнениꙗ (3.3.) испълни (10.2; 12.1.) напълните (12.1; 169.2.).

§. 38. Takové tvary se v ostatních námi v této knize použitých památkách téměř ani nevyskytají; v sup. jsem pouze našel мъртвъ (105.15), ač mne snad některý z nich minul. Avšak v novobulharčině jsou velmi četné, zvláště v některých nářečích, na př. macedonském: цьрква, пьрво, пълномоштие, потвърди, длъбоко, дьржава (z článku prof. Hattaly o nosnih samoglasih u bugarštini, Književnik II. 4.). Že jsou skutečně zbytky dávného mluvení, že plynná hláska v nich od nepaměti se souhláskou se stýkala, jeví srovnání s příbuznými jazyky: 1. některá uvedená slova zní v litevčině: mirtìs, pìrmas, viršùs, pìrštas, šìrdis, pìršis, virvė̃, ketvìrtas, turgùs a 2. v ruštině: смерть, первый, верхъ, персть, сердце, перси, торгъ a t. d. Podobně i v staročeštině; srov. následující slova z Mater verborum: dirzi (audax), virchi (cacumina), mirchi (cadavera), dirn (cespes), cirv (vermiculus), dilh (debitum), chirbet (dorsum), zirp (falx), tvird (firmamentum), tirh (forum), sirtva (holocaustum), vilk (lupus), milozzirde (misericordia), pilnolune (luna plena), mirtve (mortuum), pirvenec (primogenitus), tirn (spina), virv (resticula), vilna (lana), zilzi (lacrimas), cirtadlo (lignones), o nichž za to mám, že skutečně zněla jako vьrch, dьrn, milosьrde, žьrtva. Hláskou i naznačil pisatel polohlásku také ve dibri (valles), дьбри a lisice (cochlear) лъжица. Gebauer (Příspěvky k historii českého pravopisu p. 18) uvádí podobné tvary; nynější samohlásky r l se vyskytají co er (Deržislav), el (Pełzeň), ir (Virchoslav), il (Vilkýš), ul (Dulgomil), or (Torňani), ur (Purkoš), v kterémžto rozličném spůsobu psaní tehdejších pisatelů se jasně jeví snaha naznačiti jakýsi temný zvuk před r a l. Slova ta úplně obdobným ruským a ostromirským se podobající makavě svědčí o poměrném mládí tak zvaného přesmyknutí.

§. 39. Těchto nenáviděných skupenin se zbavuje jazyk starobulharský vsouváním polohlásky: jako алкати алдиꙗ přešlo v алъкати, алъдиꙗ, vyvinulo se ze съмьрть vsutím téže polohlásky, která stojí před р, jakousi assimilací po р: ostrom.:

1. съмьрьть (42.4; 33.3; 33.4.) зьрьно (42.1; 237.2.) цьрькы (45.2.) испьрьвл (49.3.) отъвьрьзе (44.4; 39.1; 39.3; 40.3.) съвьрьшенъ (58.3.) (47.2.). извьрьжеть (49.2.) вьрьгѫть (34.2.) вьрьвьно (59.4.) въстьрьгнете (241.2.) вьрьхоу (141.1.) пьрьси (53.4; 192.4) мьрькнеть (145.4; 192.3.) дьрьзнѫвъ (194.2.).

2. Aneb. když v kmenu jest ъ. vzniklo druhé ъ po plynné: сълъньцю (18.1.) скръбь (49.4; 50.4.) плъмънена (173.1.) тълъцѣте (117.2.) дълъжьнъ (155.1; 275.1.) дългы (275.1.) млънии (203.1.) млъчалше (180.1.) зълъчнѫ (189.2.) вълънекню (245.1.) млъква (198.1; 155.3.). Z jiných památek: въскръснеть (105.25. ass.) исп'лъни (sup. 7.12.) t. j. испълъни.

§. 40. V evang. ostrom. znamením ' se naznačuje polohláska vůbec: п'тица (237.2.) в'слкъ (2.3; 8.1.); pročež dlužno ku příkladům v §. 39. podaným ještě přidati tyto:

1. Po měkké polohlásce: растьр'за (180.2.); part. praet. act. II.; оумьр'лъ (138.2; 139.1.); rozličné tvary kmene вьр'г (235.3; 227.2; 196.2; 163.3; 209.4; 180.4; 159.3; 165.1.) мьр'кьш (156.3; 269.1; 221.2; 204.4.) испьр'ва (171.1.) оутвьр'диша (195.4.) мьр'твъ (287.1; 225.4; 210.3) съмьр'ть (132.2; 159.4; 163.1; 180.3; 264.3.) тьр'пѣние (225.3.) вьр'хоу (141.1; 189.3; 252.1) proti pravidlu: вър'хоу (199.2.) отъвьр'зи (86.2; 237.4.) жьр'твѫ (264.2.) чьр'норизьць (289.4.) мьр'зость (144.3.) чьр'та (229.1.) жър'ныкахъ (147.1.) chybně pro жьр'н—.

2. Po ъ: мъл'нии (145.3.) вьл'къ (214.1; 231.1.) гър'линишта (264.2.) скър'бь (287.4; 145.1; 171.2; 159.4.) мъл'ча (279.1.) тъл'кѫ (286.1) пъл'н — v rozličných tvarech: 48.2; 142.1; 190.3; 213.2; 215.2. atd. Ze sup. sem náleží скврьр'нѫ (140.21.).

§. 41. Často však se vsouvá ъ místo ь. byť i v kmenu bylo ь (proti §. 39.1.). Tvrdé polohlásky vůbec častěji než měkké se užíva. aby se jí zamezily nenáviděné skupeniny: алъкати, алъдии, долъматика, каперънлоумъ; proto čteme: мьрътвыихъ (45.1; 44.2.) дьрързли (243.4; 67.1; 173.4.) поурънатъ (30.4.) пьръсты (132.3.) вьрътоградъ (179.1.)

§. 42. Z tvarů podaných v §. 39. 40 a 41 vznikají obyčejné. pravidelné, vysutím první polohlásky: jako оумръ povstalo z оумьръ (§. 30.), vyvinulo se ze съмьрьть neb съмьрътъ (neb to i ono jest možné) vysutím první polohlásky съмрьть a съмрътъ; ze скърьбь скрьбь; ze пьрьсть пьрътъ прьсть a пръсть; пьрьси пьръси — прьси пръси; оумрълъ ze оумьрълъ neb оумьр'лъ.

§. 43. Z toho především vyrozuměti mužeme. že tak zvaného přesmyknutí plynných hlásek (mluvíme zde pouze o přesmyknutí р a л ve spojení s polohláskou) v starobulharčině vlastně není. скръбъ nepovstalo přímo přesmyknutím р ze скърбъ, ale vysutím prvního ъ ze скъръбъ. jako оумръ z оумьръ; ona druhá hláska. kterou bychom nazvati mohli pahláskou (zvláště-li považíme spusob psaní s ' naznačující přímo pazvuk), zajmula místo kmenové. Poněvadž však tato druhá polohláska. která vytlačila kmenovou, buď co ь. buď co ъ zněla (viz §. 42 *): chápeme. proč po vysutí hlásky kme-

*) Totiž tenkráte, když kmenová hláska byla původně ь.

nové pravopis ostromirova evangelia, co do přísného a důsledného rozlišování ь a ъ vyjma rozhodné některé chyby pravým a jediným vzorem, právě v užívání ь a ъ „po р a л“ kolísá. Z мьрьтвъ (§. 39.1.) a мьрътвъ (§. 41.) se vyvinulo мрьтвъ a мрътвъ (119.3; 142.3; 207.1; 285.2; 195.4; 286.4.) мрьтвьця (63.4.) a мрътвьця (63.4.). — четврьтъкъ (236.1.) a четврътъкъ (207.1.) прьвин (59.3.) прървин (59.3.) отврьзошя (190.4.) a отврьзошя (200.4.) отъврьзостя (38.4.) расврьзостя (132.4.) пльть (258.2.) плъть (145.2.) жрьтвя (65.2.) жрътвя (288.4.). Cod. sup. kolísá ještě mnohem více: сльзя (28kráte) слъзя (33) врьхъ (41kráte) връхъ (43) трьп (82) трьп (42) жрьт- (27) жрът- (53) твръд (15) тврьд (54) пръстъ (9) прьстъ (14) atd. Příčinu tohoto kolísání dlužno hledati v jazyku samém; pisec psal jak mluvil. Ostatně jest v zásloví pravopis památky supraslské — byť i ne správnější — mnohem důslednější než v mezisloví: господь pokud vím vždy se píše s ь, kdežto 3. o. sing. a pl. praes. vždy jen na —тъ, (místo —ть) vypadá. I v evang. assemanském má se číslo příkladů 3. o. sing. s —ть k těm, jež vypadají na —тъ, téměř jako 1 : 10; v 3. os. pl. —тъ pro správnější —ть téměř výhradně se vyskytá; v čem vidím rozmáhání se tvrdé polohlásky na ujmu měkké vůbec. (Viz o tom Mikl. Vergl. Gr. p. 236 a p. 268.*)

§. 44. Zbývá ještě, abychom na základě srovnání s příbuznými jazyky a pravopisu evangelia ostromirova zjistili: kde jest oprávněna měkká, kde tvrdá polohláska. Podotkli jsme, že ve slovech jako съмрьть мрьтвъ se pravá kmenová hláska vytratila; že vedle съмрьть lze míti za tvar oprávněný съмрътъ. Kmenovou hlásku však zachoval jazyk litevský: mirtìs, jež povstalo z mertis a to ze martis, jako minù z menù manýti; a jazyk ruský: смерть. Ze съмерть se vyvinulo, jak jsme vylíčili, postupně: съмьрть съмьрьть aneb съмьрътъ, z toho opět съмрьть aneb съмрътъ. Z posledních dvou tvarů pak zároveň vyrozuměti můžeme, — pakli by se vůbec otázka položila, který z nich jest správnější, — že jím jest съмрьть, že se více podobá tvaru, jehož theorie přímo požaduje, zvláště-li ho porovnáme se скрьбъ ze скърбъ; съмьрьть: съмрьть jako скърбъ: скрьбъ. Tatáž hláska, která stála před р se vyvinula po р. Nadto v evang. ostr. nejvíce v obyčeji jest мрьт (286.4; 207.1; 142.3; 143.2; 118.4; 104.1; 135.3; 137.1; 203.1; 203.2; 205.3; 206.2; 253.1; 266.4; 271.3; 291.3; 97.3; 93.2; 53.3; 63.4 atd.) a мрът pouze ve: 207.4; 195.4; 285.2; 119.3; 53.1; 63.4.). Cod. sup., což pamětihodné, poskytá jméno statné съмрьть 232kráte, a pokud vím jen jednou s tvrdou polohláskou отъ съмрътн (384.29.). Jméno přídavné мрьтвъ 57kráte, мрътвъ 30kráte; съмрътьнъ (347.11; 348.9.). Pakli ale předce dle Mikl. Lex. psáti budeme съмрътъ, nedopustíme se poklesku, jestiť i tento tvar možný. срьдьце v ostr. psáno důsledně срьдьце (278.3; 257.3; 165.1;

*) Srov. ruské —тъ etymologicky pro —ti ть v 3. os. sing. praes. a 3 os. pl. praes.

43.3; 5.2; 124.3; 44.2.). Taktéž jsou tvary odvozené psány s ь, asi 7kráte. Cod. sup. statné jmeno срьдьце 96kráte, velmi zřídka сръдьце (224.5.). S tím srov. lit. širdìs (ze šerdìs) a r. cердце. е jest tedy velmi staré, předslovanské; kmen zněl — jako posud v ruštině — původně jen серд; z toho se mohlo vyvinouti jen сьрд; i ten, který za to má, že р přímo se přesmyklo, musí uznati, že срьдьце jest tvarem správným; proč také сръдьце? Poněvadž se vyvinulo ze серд сьрд сьрънд neb сьрьд vysutím pravé kmenové hlásky срьд a сръд. Kmen връх zní v ostr. vždy врьх (32.1; 58.3; 52.3; 68.1; 95.2; 141.3; 212.4; 277.1; viz také tvary jako вьрх a вьр'х). O е, z něhož se ь ve вьрх, jež pro врьх връх předpokládáme, vyvinulo, svědčí e ruského верхъ a v lit. viršùs, jež povstalo z veršùs. пръвыи v ostr. vždy прьвыи; mimo příklady jako пьрвыи пьр'выи již podané sluší se ještě zmíniti o následujících již „přesmyknutých“: прьвыи: 277.3; 268.3; 268.3; 260.4; 193.4; 118.4; 107.2; 79.1; 74.3; 74.1; 59.4; 33.1. — O е svědčí lit. pìrmas z permas; rus. первый z něhož se пьрвыи пьрьвыи прьвыи přímo vyvinulo. пръвыи pak (pouze ostr. 59.3.) z перв— пьрв— пьрън— прък. Kmen врьг (jacere) zní v ostr. врьг (58.2; 72.3; 81.3; 89.2; 90.1; 102.2; 108.1; 116.1; 131.4; 163.2; 168.3; 185.1; 237.2; 293.4; 294.1; 292.3; 292.2; 291.4; 285.3.). Kmenová hláska dle toho byla е; rus. вергать. връз (aperire) zní v ostr. врьз: 129.1; 35.3; 72.3; 76.3; 106.3; 148.4: 264.2; 285.4; 60.1; 60.2; 117.2; 108.3; 132.4; 38.4; 190.4; 275.3; 280.1; 139.2. връз pouze ve 200.4; 132.4; 252.2. Kmen zněl kdysi верз rus. от-верз-ать lit. veržiù (vedle viržiù). тврьд — v ostr. vždy тврьд (277.3; 205.4; 195.3; 128.1; 94.2; 205.4.). Srov. lit. tvìrtas (t pro д jako ve рѣдъкъ rétas) z tvertas a tveriù (dle Nesselm.: fassen, halten, „ausdauern“), r. твердъ. (Vyslovování zde asi nemění etymologickou hodnotu hlásky е, která ostatně zjištěna litevčinou.). Kmen тръг zní трьг ve ostr. 60.1; 90.1; 93.3; 110.1; 127.1; 98.4; 291.3. тръг pouze 210.2. Srov. r. терзать. дръж co дрьж v ostr.: 294.1; 294.3; 110.1; 110.2: 99.3; 95.2; 90.2; 79.1; 62.1. Srov. r. держать. тръп vždy трьп (82.2; 95.2; 133.2; 144.3; 271.3; 75.3; 75.2; 73.2) rus. терпѣть. Pro дръз vždy дрьз (101.2; 74.4; 66.2.) r. дерзый a tvary jako дьрьзаи, дьрзаи. мрьзость (ostr. 112.1.) pro мръзость, správně, poněvadž v rušt. мерзость. пръси psáno прьси i v ostr. (116.3.) i v cod. sup. (296; 139; 407; 410; 412; 78; 400; 405; 399.); srov. r. перси; lit. piršìs (Mikl. Lex.), mohlo avšak nemuselo povstati z peršis, poněvadž může býti i — ne ă — hláskou kmenovou; neznaje příslušné etymologie z ostatních jazyků, nemohu rozhodnouti; slovanské ь však, byť by i ku „i“ původnímu hledělo, přímo předce jen povstalo z е. устврътъкъ čteme v ostr. 207.1; ostatně vždy устврьтъкъ 236.1; 257.4; 71.3; r. четвертокъ lit. ketvèrtas vedle ketvìrtas. пръстъ co прьстъ ostr. 97.1; 74.4; 118.4; o е (= ь) svědčí r. перстъ lit. pìrštas z perštas; a to ze parštas (sansk. sparç tangere). — зрьно co зрьно ostr. 266.1; 108.1; 73.3; r. зерно a lit. žìrnis; kořen gar (conterere viz Mikl. Lex.). — Místo стрънътьнъ. стрьпътьнаа (ostr. 258.2.) lit. šèrptas (splitterig, Ness.). Místo скръжьтъ

vždy скрьжьтъ ostr. 227.3; 150.4; 133.2; 148.1; цръкы vždy црькы (34.2; 26.2 atd.). — връвь ještě вьрвь (ostr. 8.4.) r. вервь lit. virvė; смръд — смрьдить (139.3. ostr.) r. смердѣть lit. smirdėti ze smerdėti a to ze smard (smárvė ze smárdvė). є konečně jest pravou hláskou kmenovou a zároveň předslovanského původu v starob. slovech: врътѣти r. свертывать lit. vėrsti. (верт — вьрт — вьрът — крът.) сръсть r. шерсть lit. šerýs. стръво r. стерво lit. stervà. шръшень r. шершень lit širšũ ze šeršũ. прьдѣти r. перд lit. pérdžu. връба r. верба lit. vìrbas z verbas.

§. 45. Zbývají ještě slova, která počínají skupeninami чр a жр; tato již svým ч a ж jeví, že v kmenu kdysi bylo є; чрътати povstalo ze чьрътати (ostr. чьр'та 229.1.), toto ze чьртати a чертати, jak jeví ruské черта; a to ze kertati, srov. lit. kertù (inf. kìrsti seslabením e v i); tento příklad jest zvláště jasný a mocnou podporou našeho náhledu, že se přesmyknutí plynné hlásky tím spůsobem, jak si ho obyčejně představujeme, nedělo: kdyby totiž ъ bylo původní hláskou kmenovou, kterak ospravedlníme ч, které z к může povstati toliko před měkkou hláskou? (nikdy před л neb р neb ъ.). Kterak vůbec se mohlo vyvinouti чрът ze sansk. kart, nepoložíme-li tvar ruský čert za nejstarší? ă kořene kărt kleslo v e již za dob předslovanských, srov. lit. kertù; z toho na půdě slovanské nejdříve se utvořilo черт; na tomto stupni stojí ruština; z toho pak známým již postupem чьрт чьрът чрът — tvary ne abstrahované, ale vedle sebe v ostr. živořící. Jako však чрът se má ku kart, tak съ-мрътъ ku sansk. mṛti (z marti). Zároveň vidíme, že jest lhostejné, psáti чрьт (z чьрьт) neb чрът (z чьрът), poněvadž pravá hláska kmenová se vytratila, byť bychom i tvaru чрьт přednosť dáti mohli. Podobně vyvinulo se чрънати (почрьнальникъ ostr. 30.2.) r. черпать č. čerpati. — чрънень r. червленъ č. červený. — чрънь lit. kirmìs r. червь č. červ. — чрьствъ черствъ čerstvý. — жрътва ze жьртва (жрьтва 65.2. ostr.) r. жертва. жлътъ lit. gėltas r. желтый. жрънъі z жьрънъі жьрнъі жерны; r. жерновъ, č. žernov; lit. gìrnos z gernos; є, jak se pravdě podobá, opět předslovanské. жрьдь povstalo z lit. gardis; přechodní tvar č. žerď. Mínění, že ve všech těchto slovech hláska kmenová byla є (= ь) zdánlivě odporují polská, jako martwy, targać, czarny, żołty, která by svědčila o ъ; ale a v těchto slovech povstalo z e uvnitř vývinu jazyka polského, právě jako srb. a ve dan, jež zajisté jest pozdní, poněvadž ь ve дьнь povstalo z i; cz pak před a ve czarny původně nemohlo státi.

§. 46. Tvary ruské, o kterých jsme se zmínili v §. 44. a 45., vynikají nad starobulharské i co do hlásky kmenové i co do nedokonaného „přesmyknutí;" jsou totiž slova смертъ, перси, перстъ ne pouze o jeden ale i o více stupňů starší obdobných slov starobulharských; kdežto naopak čeština ještě o stupeň hláskového úpadku pokročila, ztrativši i tu druhou polohlásku, která vytlačila pravou kmenovou hlásku (smrť, prsa, prst). Jenom slovy jako červ, žernov, jichž є jest hláska velikého stáří, vyniká zároveň s ruštinou

nad nejstarší nářečí slovanské. Nabyli jsme pak opět velkého množství příkladův svědčících o vznikání měkké polohlásky z є, poněvadž mezi чрътати a чертати nutně přechod tvoří чьртати. Zásady, dle které živá nářečí slovanská vždy předpokládají zvukoslovnou podobu starobulharčiny, asi nikdo důsledně nehájil; ale dlužno ji i v té věci obmeziti. V slově čerpati nebylo nikdy polohlásky; чръпати potvrzuje již vyřčenou domněnku, že starobulharčina u vývinu polohlásek z plných dále pokročila než ostatní nářečí.

§. 47. Ukázali jsme, že съмрътъ vedle съмрьть jest úplně možné; hláska kmenová jest ь. Byla-li však ъ, povstaly týmže spůsobem z r. полный seslabením o v ъ tvary ostromírské пълн — пълъи — vysutím prvního ъ плъи*), čím se stalo, že „kmeny s polohláskou měkkou úplně splynuly s kmeny s polohláskou tvrdou," poněvadž právě vlastní hláska kmenová buď si ь buď si ъ se vysula, a pahláska, která byla obyčejně ъ obdržela vrch; rozdíl, který činí ruština co do kmenové hlásky mezi смерть a полный se zastřel ve съмрътъ a плънъ. Vysuté ь neb ъ však povstalo z є a z о; є a о opět z původního ă ĭ neb ă ŭ; mnohé kmeny s předslovanským či původním ă ĭ ŭ se setkaly v starobulh. v jediném ъ. плъи- čteme v ostrom.: 280.2; 273.1; 265.3; 260.2; 258.2; 256.3; 256.2; 249.4; 229.1; 227.2; 200.3; 107.4; 90.2; 81.2; 71.1; 70.2; a ještě asi desetkráte (nikdy плънъ). ъ jest kmenové, srovnej r. полный. Proti tomu svědčí lit. pìlnas (z pelnas); avšak příklad ten jeví, že litevčina u seslabení původního ă — neb základní tvar jest palnas — také na své půdě dále pokročila než jazyk slovanský. (тєсати, чєтвръ viz §. 7.). Zvláštní jest, že плъи s tvrdou polohláskou v cod. sup. se vyskytá jen asi šestkráte (415; 431 atd.) avšak s měkkou пльи 63kráte; dodáme-li ještě p. pełny, zdá se skutečně, jako by kdysi dva tvary peln a poln (jako десити a досити) byly vedle sebe živořily, z nichž se vyvinulo s jedné strany пьлн пьльи пльи, z druhé пълн пълъи плъи. влъкъ (271.1. ostr.) povstalo z вълък — вълк — волк rus. волкъ; lit. vìlkas posuzujeme opět jako pìlnas; také i polského wilk máme za seslabení, které se vyvinulo neodvisle od starob. a rušt. uvnitř jazyka polského. вльна (71.3; ostr. fluctus.) r. волна; proti lit. vilnìs. влъгъкъ r. отволгнуть proti lit. vilgýti a pol. odwilgnąć. длъгъ r. долгій proti lit. ìlgas (z dìlgas). кръкати r. ворчать proti lit. vèrkti. скръбъ (ze скърбъ neb скър'бъ §. 40.2. ze скърбь скорбь r. скорбь.) čteme ostr.: 111.1; 82.2; 77.3; 257.2; 158.2; 145.4; 144.1. стлънъ (ostr. 210.4; 289.1; 78.4.) r. столпъ. тлък- (60.1; 60.2; 285.4. ostr.) r. толкнуть. слъньце (58.2; 145.4 ostr.) r. солнце. длъжьнъ (ostr. 75.1; 75.3; 158.1; 223.1; 289.1.) r. долженъ. млък (127.4; 291.2; 248.3; 162.3;

---

*) Jest tedy, poněvadž byla kmenová hláska ъ, jen jeden správný tvar možný: плъи ne пльи, poněvadž se sice vyskytá vedle pravého съмрьть také съмрътъ, nikdy však пълъи.

81.2; 76.3. ostr.) r. молчать. влъхвъ — волхвъ хлъмъ — холмъ. Máť se pak opět co do zachovalosti полный: плънъ: plný jako смерть: съмрьть: smrť. тръгъ v ostr. vždy s ъ (85.2; 150.1; 268.1.) povstalo z turg (lit. turgùs) přechodem u v o: торгъ (na tomto stanovisku r. торгъ), pak známými změnami: търг търъг тръг. — Skupeniny жръ чръ již svým ч a ж prozrazují, že kmenová hláska byla měkkou; naopak kmenové počínající s гръ a кръ — nastalo-li vůbec přesmyknutí — nutně měli tvrdou hlásku kmenovou: грьдъ srovnává Miklosich (Lex.) se sansk. gardh (appetere); z toho se vyvinulo горд (na tomto stupni r. гордый) гърд гъръд гръд. — гръбъ rus. горбъ; гръло горло; грънць горнець; гръгань гортань; кръмити кормить; крънъ (mutilus) корнать (secare). Jen tenkráte, když nenastalo „přesmyknutí," když plynná hláska neprostředně s к se stýkala, může ъ býti původně měkkou hláskou. въскрьснжти r. воскресать; Cloz. I. 750: въскресъ; lépe ovšem s ostromírem psáti въскрьснжти: 4.1; 44.2; 45.1; 97.3; 134.3; 135.2; 135.3; 138.2; 159.2; 191.1; 201.1; 285.2; 208.1; 207.1. Podobně кръстъ, v ostromiru vždy крьстъ (3.4; 4.1; 59.1.), čemu přisvědčuje крестъ (Cloz. I. 608.) Podobně soudím i o окръсть (circum), jež ostr. správně a důsledně píše окрьсть (63.3; 139.4; 289.3; 280.2; 279.3); r. окресть jeví, že ь vzniklo z є, lit. skritùs (kreisrund) opět, že є se táhne ku i; srov. lit. skrẽsti (ze skraisti, im kreise herumdrehen, Ness.). Zajimavo jest pozorovati, kterak kmenové kart a karn — s touže kmenovou hláskou — po rozlišení v kert (lit. kertù) a korn (ruské корнать) opět se shodli ztrativše hlásku kmenovou a přijavše ъ ve чрътати a крънъ (mutilus). Mohli bychom ovšem psáti чрьтати, avšak jenom крънъ.

O hláskách nosových.

§. 48. Nosovky ѧ ж zněly jako polské ę (en) ą (on), poněvadž

1. dle Miklosiche (Vergl. Gram. I. 43) slova лжгъ зжбръ грѧдѫ u řeckých spisovatelů zní λόγγος, ζόμβρος, γρεντία; lat. december декѧбрь; rovněž

2. do maďarčiny přijatá slova nosovky někdy nahrazují s en a on: péntek пѧтькъ, abronts обржчь.

3. Zbytky nosovek v novoslovinčině: звѧцати zvenčati ржка ronka.

4. Slova плѧсати a пжгва zní v got. plinsjan a puggs (pungs), v nichž i a u jest got. jazyku vlastní náhradou za krátké e a o.

5. Z článku prof. Hattaly o bugarskich nazalih" (Književnik II. 3 a 4) vysvitá, že Bulharové sedmihradští vedle en (= ѧ) pro starob. ж užívali nosových sylab an a on (on mnohem řidčeji než an). Sylaba an jest etymologicky starší než on; dual rantze starob. ржцѣ, jehož sing. ranka, který Hattala na str. 462. uvádí, zachoval kmenové ă, jež dle §. 5. z pravidla přešlo v o, od dob předslovanských neporušené, srov. lit. rankà (manus); mezi ranka však a ржка tvoří přechod „ronka" zachované v řeči korutanských Slovinců

(Vergl. Gr. Mikl. I. 234). Avšak i tito znají tu i tam starší tvar nosovky ѫ — an — (ob-rank), ne jinak, jak se pravdě podobá, druhdy Poláci. (Hatt. o bug. naz. 469.) Jeví se tedy nosovka ѫ u sedmihradských Bulharů v počátcích svého vznikání: mladší on zápasí s nezvratně starším an.

§. 49. Etymologický původ obou hlásek svědčí rozhodně o zvuku nosovém. Litevčina, která vlastních nosovek nezná, poskytuje místo slov. ѫ a ѧ obyčejně sylaby am an em en.

1. ѧ povstalo z am neb an, seslabením tohoto a v e, kteréžto e jest původu litevskoslovanského: блѧсти (errare) bléndas (vesperascit) blensti; seslabením e v i blinsti. грѧзнѫти (z грѧзднѫти: demergi) gremzdù neb grimstù. грѧда (trabs) grindà (gebälke); kořen dle Mikl. Lex. grendù (schinden, Ness.). десѧть (decem) déšimtis z dešemtis. пѧть penkì (quinque), свѧтъ (sanctus) šventas. пѧтьно (calcar) pentinas. пѧти (constringere) pìnti (z penti), пѧта (calx) péntis. памѧть (memoria) at-mintìs z atmentis; tentýž kořen ve помѧ-нѫти menù (aneb seslabením e v i: minù.). лѧшта (lens) lènšis. лѧшти лѧкѫ (flectere) lènkti (vedle lìnkti). мѧкъкъ (mollis) mènkas (parum) mìnkštas (mollis). мѧсо (caro) staropr. menso. мѧсти (turbare) mènsti (Mikl. Lex.) mentùris (quirlstock, Ness.). жѧло (stimulus) gelů z gęlů gen-lů od kořene gan ve жѧти (demetere) genéti (behauen, abschneiden, Ness.) звѧгѫ (canere) žvéngiu (vedle žvingù, hinnire). зѧбнѫти (germinare) žembù, ѩзыкъ (lingua) staropr. insuvis (nejspíše z ensuvis). зѧть (gener) gentìs. ѩти (pro ѧти prehendere), ìmti (z emti). сѧгнѫти (extendere) sansk. sanǵ (adhaerere); lit. sègti (heften, Ness.) bez nosovky; podobně má slovančina nosovku ve лѧгѫ (inf. лешти) (decumbere) proti got. ligan (z legan); сѧдѫ (considere) proti lit. sėdůs. трѧсѫ jest, jak se pravdě podobá, desiderativum od kořene tram (tremere*); seslabením a v e trem, rozšířením trems; e jest opět předslovanským: lit. trìmu (z tremu). тѧжькъ (gravis) lit. tingùs z tengus (faul, lässig). ѩтры (uxor fratris mariti) lit. genterė (g pro j jako gerubė a ѩрѧбь.) V těchto příkladech, jimiž se doplňuje §. 7 o vznikání předslovanského e z ă, se položil základ em en k nosovce ѧ, již za dob předslovanských. Toto znění ostatně posud zachovali Bulharové macedonští: menso. glendatъ, menko, čenda, enzikъ, posvenštenie (tvary vyňaté z výše zpomenutého článku prof. Hattaly „o bugarskih nazalih“).

2. ѧ povstalo z původního am neb an, ale nesnadno určiti, za které doby jazyka se seslabilo am neb an v em a en: прѧгѫ (jungo) sansk. prṇǵ ze pranǵ. клѧчати (inclinare, claudicare) dle Mikl. Lex. rozšíření kořene sansk. kram (ire). ѩдро ѥдиноѩдрьнъ (μόνορχις) od sansk. aṇḍa z andra (Hode, Ei; viz Fick Indogerm. Wörterbuch.).

*) Dle privatního sdělení prof. Ludwiga; desiderativa, jichž slovančina jen málo zachovala, tvoří se rozšířením kořene hláskou s.

3. сѧкнѧти (fluere) lit. senkù (ablaufen, abfliessen, Ness.) sansk. sinč (humectare). Příklad velmi důležitý; kořen sink seslabil i v e již v době litevskoslovanské (jako третии lit. trécias proti ř. τρίτος §. 8) a senk přešlo na půdě slovanské v сѧк; výslovnost může býti jen senk; totéž platí o чѧсть (pars) kořen skind lat. scindere (Mikl. Lex.), a o говѧдо jež jest rozšířením kmene na i vypadajícího (srov. lotyšské gůvis lat. bos bovis) pomocí nosovky; in přešlo v en ѧ; tak i staroněm. kmen na i elbi-z se rozšířil týmže spůsobem v pol. łabędź z labindź; мѣсѧ-ць a lat. mensis. Zvláště сѧкнѫти potvrzuje náš náhled, že indoevropská krátká i přešla v jazyku slovanském v є; z těch pak některá dosud zůstala є (§. 8), ostatní přešla v ь. (§. 19.). Každý zajisté přisvědčí, že сѧкнѫти znělo cenкнѫти a ne cinкнѫти, a předc jest kořen sink. ѧ povstalo také z en a toto z in ve цѧта (numus) got. kintus, чѧдо něm. kind. кънѧзь (princeps) starosaské: cuning. пѣнѧзь (denarius) staroněm. phenning. ѧ tedy hledí přímo vždy ku em neb en; toto teprv ku ăm ăn neb ĭn; ѧ nikdy nepovstalo z ьн neb ьм aneb, což úplně nemožné z нм neb нн.

§. 50. Všechna krátká ă dle §. 5 na půdě slovanské se seslabila v о; skupeniny am an tedy přešly v om on; a tyto v ѫ; etymologická hodnota nosovky ѫ jest om neb on, teprv na druhém starším stupni am an. (§. 48.5.)

1. зѫбъ (dens) lit. žambas (kante) sansk. ǵambha, мѫтити (turbare) sansk. manth. мѫдръ (prudens) lit. mandrùs (munter, keck, ansehnlich, Ness.) лѫшта z lat. lancea. лѫка (palus) lit. lankà. кѫсати (mordere) z кѫдсати vysutím zubnice д, kořen кѫд lit. kándu; jest to tedy desiderativní tvar jako трѧсѫ (§. 49.). Předložka сѫ (сѫсѣдъ; сѫпротивь; сѫдити ze sam a koř. dhā (ponere) lit. samdýti dle Ness.: miethen, dingen, vlastně složiti umluviti) sansk. sam lit. san neb są ve sándorā sąnaris; odsutím m povstává z téhož sam sa со (соньмиште ass. 84.5), seslabením obyčejné съ. Touže cestou se brala předložka ѫ ve ѫ-долъ; vznikla z an, jež jest obsaženo ve sansk. antaras, starob. ѫ-трь; odsutím n a předsutím в povstalo z téže předložky во (ass. 39.18), opětným seslabením о v ъ běžné въ. рѫка (manus) lit. rankà. мѫчити (torquere, excruciare) lit. mankštýti (weich machen, bändigen), пѫпъ (umbilicus) lit. pàmpti (schwellen, dick werden), рѫгати lit. išrangóti (Ness. verhöhnen, verspotten), желѫдь lat. glandi, пѫть (via) sansk. panthan, ѫзъкъ (angustus) sansk. anhu, тѫча (fluvia) sansk. tanč (fluere), ѫты (anas) lit. ántis, antuka, ѫхати (z ѫсати) od kořene sansk. an (spirare); desiderativum. дѫга (iris) lit. dangùs (coelum), дѫбъ dle Mikl. Lex. z дѫбръ jako братъ z братръ od kořene dam (aedificare); дѫбъ (arbor) tedy vlastně „stavivo." гѫсь (anser) lit. žąsìs ze žansis. блѫдити (errare) lit. blansti (sich verdunkeln), трѫдъ (zunder, fomes) lit. trandýs (staub), хѫдогъ (peritus) z got. handugs. дѫти sansk. dham spirare.

2. Důležitý jest poměr starobulharského тѫпъ (obtusus) ku něm. stumpf (viz Curt. Grundz. p. 213. 3. vyd.); poněvadž se opět

potvrzuje domněnka (§. 12), dle které puvodní krátká ù na pudě slovanské přešla v o, z nichž mnohá se seslabila v ъ, ostatní zustala o; mezi těmito jest тѫпъ, jež i etymologicky i co do výslovnosti není ničím jiným než tomp. Sem patří i бѫдѫ, nosové rozšíření kořene bhu (neb bu), žemajtické bunù; гѫгнивъ a sansk. gunǵ (murmurare); гѫбa (spongia) lit. gùmbas (geschwulst, erdpilz); скѫдъ (inops), щадѣти (parcere), lit. skundu (parcere, dle Mikuckého отчеты p. 5). Máť se tedy lit. skund ku щад (ze skend) jako τύπτω ke тепѫ (§. 16). Obyčejný význam litevského slova apskųsti verklagen srovnej se скѫдѣти minui. рѫбъ (pannus) srovnává již Miklosich s lit. rùmbas (saum) a Matzenauer (Cizí slova) lit. kùmpis (schinken) s polským kąp (petaso, perna).

3. Někdy se rovná ѫ litevskému u, jež však také povstalo z nosovky: кѫколь (nigella) lit. kūkálas, грѫбъ (rudis) lit. grubùs, прѫгъ (locusta) lit. sprúgti (entspringen, Ness.); ba i ѧ odpovídá lit. u ve ѩрѧбь (perdix) lit. jerubė (vedle gerubė).

§. 51. Z hodnoty a zvuku nosovky ѧ vyrozuměti muzeme, že se жѧти t. j. жenти má ku жьнѫ jako рекѫ ku рьци (§. 17.); rovněž чѧти чьнѫ, вънѧти вънымѫ, жѧти жьмѫ, клѧти кльнѫ, мѧти мьнѫ, тѧти тьнѫ; čímž se doplňuje §. 17. — дѫти t. j. доnти доmти se má ku дъмѫ jako кълати ku колѭ. (§. 9.3.)

§. 52. Záhadné jest poněkud vzájemné se zaměňování nosovky s dvojhláskou (viz však Schmidt zur Geschichte des indog. Vocal. atd.) жѧдати (cupere) vedle lit. pasigendù a geidžù. рѧбъ (perdix) lit. ráibas (buntsprenkelig, Ness.) брѣждь (praegnans) lit. brendù, brandùs (körnig, gefüllt, Ness.). гѫсти (canere) lit. žáisti (spielen); грѧзa se vyskytá vedle грѣзa; мѣсѧць proti lat. mensis; lit. aitrùs (herbe, strenge vom geschmack; geil, Ness.) srovnávám s объѩтрити (ardere, φλεγμαίνειν). сѣсти tvoří сѧдѫ, обрѣсти обрѧщѫ. Místo nosovky má lit. ė (= a) ve мѧсо (caro) mėsà, рѧдъ (ordo) rĕdas, рѧтѧзь (catena) retėžis.

§. 53. V záslovi povstalo ѫ z am v acc. sing. fem. рыб-ѫ (přípona jest am); ze sansk. pačami (coquo) po odsutí i: пекѫ. ѧ v záslovi z ĕn ve имѧ, сѣмѧ lat. sem-en. Strany ѧ ve tvarech jako жьнѩ, конѩ viz §. 60.2.

O hlásce ѹ.

§. 54. ѹ (ѹкъ) zní jak krátké a plné u; povstalo obyčejně stažením dvojhlásky au; kteroužto jazyky příbuzné zvláště litevčina ještě poskytují neporušenou:

1. V násloví: ѹже též юже (jam) lit. jaúgi, ѹхо (auris) lit. ausis, ѹчити (docere) lit. jaukinti (assuefacere), юнъ (juvenis) lit. jáunas, ѹлии (alveus) lit. aulis, ѹдъ (membrum) lit. audis (textura; Mikl. Lex.).

2. V kmenu: бѹдити (excitare) lit. pasibauděti, мѹдити (cunctari)

lit. maudóti (langeweile haben, sich sehnen, grämen), доухъ (halitus) lit. dausas, коуна (felis) lit. kiaunė (marder), коупъ (cumulus) lit. kaupas, кроукъ (corvus) lit. krauklýs (krähe), гроудавъ (asper) lit. graudùs (spröde, vom eise, das leicht bricht, Ness.), дроугъ (amicus) lit. draúgas, съ-кроушити (conterere) ř. κρούω (z κρούσω kraus.) коудити (vituperare, corrumpere) lit. skaudýti (nocere, accusare). лоуна (luna) z лоукна staropr. lauksnos (Ness. preuss. Vocab.) z lauknos vsutím s. об-оути (induere) lit. áuti, плоути (fluere) lit. pláuti (lavare, abluere), плоушта pl. lit. pláučei pl. (pulmo), роуда (metallum) lit. raudà (rubor), роушити (evertere) lit. rausýti (evellere), слоухъ (auditus) lit. klausà, соуѭ (mittere) lit. šáuju (schiessen, Ness.), соухъ (siccus) lit. sáusas, тоукъ (adeps) lit. taukaí pl. тоуръ lat. taurus.

3. Někdy povstalo ѹ stažením původního av, jež však dlužno klásti na roveň s dvojhláskou au: оумъ (mens*) sansk. av (animadvertere) viz Mikl. Lex. соуи (vanus) lat. cavus ř. κοῖλος z κοϝι-λος. оуи (avunculus) lit. avýnas, строуга (flumen) lit. sravà vsutím eufonického т;

4. aneb stažením skupeniny va; čemuž se podobá sanskritský přechod va v u: ukta z vakta vač; оунити (velle) sansk. van (cupere), оусмъ (indumentum) sansk. vas (tegere). Podobně povstalo съноузьнъ (bigis insidens 67.9) dle Mikl. Vergl. Gr. I. 125 ze съ-возъ stažením во v ѹ a vsutím eufonického н; вънити vedle оунити, вѣгодьникъ оугодьникъ; вьдова оудова.

5. ѹ se též rovná původnímu dlouhému ū: лоукъ (cepa) lit. lūkai, лоужа (palus) lit. lūgė, гроуда (gleba) lit. grūdas (granum), бѣгоунъ (cursor) lit. bėgūnas, боурга (procella) lit. būris (imber), юха (jus) sansk. jūša.

§. 55. Nebude od věci podotknouti, že jakkoliv jest ѹ původně po většině dvojhláskou, a v písmě z dvou částí se skládá (dle vzoru řeckého ου), předce co do zvuku jest roveň hlásce jednoduché, poněvadž:

1. Jazyk slovanský u vyslovování vůbec pravých dvojhlásek nezná;

2. poněvadž všecky hlásky původní — jak již z předešlých odstavců vyrozuměti lze — zastihlo na slovanské půdě všeobecné seslabení aspoň o jeden stupeň. Znělot ѹ jako krátké sice, ale zcela plné u; ani ne co dlouhé ū: čímž by se pouze ustanovila výjimka ze všeobecného pravidla, že v starobulharčině dlouhých hlásek není. Zvláště ѹ vyvinuvší se z dlouhého ū jasně svědčí, že původní ū se právě tak skrátilo v ѹ t. j. ŭ, jako původní ā v а, o němž nikdo nepochybuje, že znělo co ă. Jen ta au, která stála před samohláskou, se nestáhla v ѹ ale přešla v ов: тровѫ (proti троути) povstalo ze трауѫ známým a pravidelným seslabením a v о a změnou u ve в nutnou pro zamezení hiatu; nelze tedy říci, že

*) Lit. úmas se zdá býti slovanským slovem.

тровѫ povstalo jakýmsi roztažením z троүѫ; ale naopak z траuѫ se mohl stažením dvojhlásky v оү druhý vedle тровѫ se vyskytající tvar троүѭ opětným zamezením hiatu (tentokráte pomocí j) vyvinouti. Tak i совати vedle соүıати (lit. šáuju ze šau-u) плоүти пловѫ, оботи обоүѭ, слоүти словѫ (v č. oba možné tvary: sluji, slovu.).

§. 56. оү a ѫ častěji se střídá v starých památkách, zvláště v ostrom.; méně, ač v míře dosti rozsáhlé, v ass. evang.; v cod. sup. pouze se vyskytá поүжда a пѫжда, поүдити a пѫдити; гноүшати гнѫшати; pro гонєзнѫти čteme гонєзноүти (331.14); миноүвъшоү (442.9.) pro минѫвъшоү; слаиѫтъкъ (30.10) слаиоүтъкъ (29.22.); předložka соү a сѫ: бєсѫмьнѣниѥ (40.16.) бєсоүмьнѣниѥ (73.20.); соүгоүбъ (40.8.); соүмьнѣти (29.26.) оү stojí dále pro ѫ ve изранлєвоү (175.1. ass.) градоүштаꙗ (126.22. ass.) глаголюштє (104.18. ass.) остоүпаѭтъ (75.17. ass.) събирѫю (68.14. ass.) моүчитєль (60.20. ass.) странoү (51.14. ass.) вѣахоү (37.34. ass.) коүпѣль (32.10. ass.) водоү (ostr.) лоукавъıи (ostr.) оүмолю (ostr.) творю (ostr.) коүдоү (ostr.) волю (ostr.). Naopak se vyskytá ѫ pro správnější оү v ostr.: мєждѫ чѫждаахѫ кѫдѫ дѫнѫ обинѫıа ѭноша; dvojnásobné odchýlení ve дрѫгоүѭ.

§. 57. (O parasitickém j před оү.) оү velmi často, ne pouze v násloví, což každá hláska činí, ale i po souhláskách se přiodívá hláskou j (ю). Zákona, dle kterého se to děje, nelze určiti; pouze příklady lze konstatovati, že si starobulharčina libuje v ю místo оү. Parasitické j t. j. etymologicky neoprávněné, pouze fonetické, se předsouvá před оү po hláskách palatalních a co takové ruší zákon, dle něhož po hláskách palatalních j (tedy spřežky tak zvaných praejotovaných samohlásek ı ѥ ю ѭ ѩ) státi nemůže. Ač možno-li mluviti o rušení zákona v jazyku jazykem samým. Již v §. 32. jsme se dotkli úkazu (гѫсль proti свѣтло, лоүна a окно), dle něhož zákon mocný za doby předešlé pozbývá platnosti v pozdější. Tvary odporující sobě a některému zákonu zvukoslovnému vyskytají se současně prozrazujíce právě tím, že jsou plody rozličných dob. Dat. sing. part. act. praes. дъıхаѭштоү povstal z дъıхаѭтјоү známým změkčením hlásky т v шт, v kteréžto skupenině zmizel původce změny: hláska j; podruhé však dotčenou náklonností jazyka starobulharského se vyvinulo j po шт, j etymologicky neoprávněné, parasitické ve дъıхаѭштю (13.20. ass.). Nejvíce příkladů se vyskytá v evang. ass. a ostrom.: сѫштю (19.9. ass.) сънходаштю (15.25. ass.) мєждю (26.12; 44.8. ass.) въздавшю (ostr.) слъıшавъшюю (4.16. ass.) сълъньцю (ostr.) мѫжю (190.23; 47.22. ass.) отърєкъшю (Cloz. I. 129.) отьцю (Cloz. I. 129.) слѣпцю (32.30. ass.) сръдьцю (74.20. ass.) кралю (194.18. ass.). I do kmene vniká j: чюдєсса (2.3; 15.20; 15.32. ass.) чю (aor.) (3.11. ass.) чюхъ (80.8; 11.3; 26.6. ass.) лшютъ (Cloz. I. 6) шюмъ (97.1. ass.). Nelze tedy říci, že ve господю (ass. 66.17; 90.15; 145.30; 182.11; 205.14.) se porušil zákon, dle něhož j mění д v жд; ba j v tomto slově jest dokonce etymologicky nutné. господь jest kmen vypadající na i, který (na př. jako корабь) přešel do a-deklinace; přípona

dat. sing. kmenů na a jest ꙋ, thema v našem případě господь, zněl tedy původně dat. sing. господьꙋ, zamezením hiatu povstává důležitý tvar господью (ass. 196.14; jako корабью 115.22. sup.), z něhož vzniklo vysutím ь господю. Obyčejný dat. sing. господꙋ však přímo z господьꙋ vysutím ь před zamezením hiatu. (Podobných dvojudých tvarů uvedeme později více). Tvaru господю jest roveň tvar кораблю, který povstal z корабjꙋ vsutím labialního л a vysutím ь již uvedeného корабью. Jazyk pak nehnul skupeninou —дю ve господю, nezměnil ji v ждꙋ pod nátlakem nového zákona, který si liboval v j před ꙋ, překonav zákon starší o změně дj v жд, jako to byl učinil ve свѣтло proti чисдо (od чьтѫ.). Nebo господю jest tvarem velmi mladým, povstal skutečně před našima očima; господь ustavičně kolísá mezi i- a a-deklinací. Tak i soudíme o dativech sing. kmenů мѫжь a врачь původních to kmenů na i (jak uvidíme v odstavci o hláskách ч a ж): мѫжю (190.23; 47.22. ass.) врачю (194.18. ass.); thema jest мѫжь, přípona ꙋ, dativ zněl tedy původně мѫжьꙋ vysutím ь obyčejné мѫжꙋ; aneb zamezením hiatu мѫжью (jež předpokládáme dle vzorů корабью a господью), vysutím ь: мѫжю. Ovšem mohlo i přímo z мѫжꙋ parasitickým j na novo povstati мѫжю. A tak i дьню gen. dual. (115.27; 116.5 ass.) od původního kmene na i дьнь; základní tvar jest дьньꙋ (přípona gen. dual. jest ꙋ), z něhož se mohl vyvinouti tvar дьню dvojí cestou: zamezením hiatu дьнью, vysutím ь: дьню; aneb vysutím ь: дьнꙋ (ostr.), parasitickým j: дьню. Kterak se vyvinulo pravidelné дьнию, ukážeme v odstavci o assimilaci samohlásek.

§. 58. Dosud uvedená slova poskytují příklady příležitostného vsouvání parasitického j; vniklo však i do některých kmenů a ustálilo se; taková slova vyskytají se s ю důsledně ve všech starých památkách: клюка (dolus) клюнъ (rostrum) клюса (jumentum) ключь*) č. klíč již jeví následky tohoto j v přehlasovaném ꙋ; ключати (convenire) клюдити (deridere) блювати (vomere; §. 26.) плюскъ (sonus); любъ (carus) got. liubs (z laubs); людиѥ (homines) lit. laudis; č. lidé a libý prozrazují dávné j před kmenovým ꙋ; лють (labor, vlastně vehementia) kladu ku lit. lutìs (Sturm, Unwetter, Ness.); vedle роутити (agitare) též рютити; ve рюти (rugire) parasitické j (sansk. raumi) ve všech tvarech ještě nepronikло; srovnej въздроугъ (54.3.) a въздроу (52.13.) pro въздрю, podobně ровы part. praes. act. (446.16) pro ревы, ревѫ, jež, že vzniklo parasitickým j, jsme ukázali v §. 26; od téhož kořene рюинъ (september) lit. rúja (brunstzeit, Ness.); блюсти блюдѫ (attendere) sansk. bōdhāmi (z baudhāmi) (animadvertere) povstalo z baud — боуд бюд a vsutím labialního л блюд; tak i блюдо (patina) z got. biuds. Parasitické j jest rozšířeno po všech nářečích slovanských; některé české tvary jsme již uvedli; č. (obecné) vňouče stojí proti вънoyчa bez j; лоуснѫти (strepere) a srb. ljusnuti;

*) клоучя acc. pl. (174.10 sup.) stojí pro кꙉоучѧ; viz. §. 108.13.

č. ťukati, srb. tuknuti a lit. taukšěti (klappern); ve ťukati ljusnuti jest parasitické j velmi mladé, vyvinulo se teprv na půdě odštěpeného nářečí; v mnohých slovech pak velmi staré, ba někdy dokonce předslovanské, poněvadž:

1. Již litevčina v míře velmi rozsáhlé užívá parasitického j před hláskou, která zastupuje slovanské ѹ, totiž au: kiáunė (felis proti коуна), piáuti (secare), kiaúšė (testa), kiaúlė (porcus), piaúlas (ligna putrida), kiáuras (foraminosus), kiaútas (corium, folliculus), aneb před dlouhým ū: griúti lat. in-gru-ere.

2. I slovančina vsouvala kdysi parasitické j před au. Již v §. 26 jsme ukázali, že ревѫ (rugio) mohlo vzniknouti z rjauѫ rjovѫ rjevѫ ревѫ, což ovšem se pravdě podobá, zvláště srovnáme-li sansk. raumi (rugio). Zcela jistý příklad vsouvání parasitického j před au však poskytuje č. blíti, jež (srov. блювати) vzniklo z bljuti známým ztenčením ju v í, a toto opět stažením původního au v ѹ z bliauti, jakž se posud v litevčině jen s nepatrnou změnou významu vyskytá: bliáuti (brüllen, blöcken; srov. erugere a rugire §. 26). Tuto lze znamenati pamětihodnou shodu litevčiny a slovančiny a totiž mezi bliáuti a blíti, бльвати a bliuvóti, kdež se v týchže tvarech vyskytuje aneb vyskytovalo j před au a ū (ŭv). Považíme-li ještě, že tvary jako кльвати бльвати ani jinak než z kljŭvati, bljŭvati vysvětliti nelze, že kdyby jazyk vůbec kdy byl došel tvarů jako klŭvati, blŭvati, neb klovati, blovati, nebyl a nemohl by je změniti v кльв бльв (pouze v клъв, блъв), poněvadž parasitické j před krátké ŭ a o nevniká, že kljŭvati a skutečně předslovanský tvar bljŭvati předpokládá ještě starší blūati bljūati, z něhož vyvinuvší se bljŭvati parasitické j před ŭ pouze zachovalo, poněvadž j bylo než bylo krátké ŭ tohoto slova, snadno uznáme, že parasitické j musí býti v některých slovech velmi staré, když se již vsouvalo v době, ve které jazyk znal místo ьв pouze ŭv (srov. strany velmi důležitého vývinu tohoto ŭv §. 99.2). Konečně i č. blíti ještě rozhodněji svědčí o prastarém původu parasitického j, poněvadž se v tomto slově již vsulo, když ѹ, jež í ve blíti předpokládá, znělo ještě au; lit. bliáuti pak důkaz o předslovanské existenci tohoto j makavě doplňuje. Strany плюти (spuere), jež vzniklo z pjauti vsutím labialního л a odsutím s z lit. spiáuti, sluší míti na zřeteli okolnosť, že se „i“ zdá býti ovšem kmenovým, nikoliv pouze parasitickým. (Srov. got. speivan a ř. πτύω, jež Curtius Grundzüge p. 453 vysvětluje z πjυω.). Také v jazyku lotyšském se vyskytá parasitické j před u a au velmi zhusta. Nepochybuji, že j ve людие u porovnání s lotyšským ḷaudis (pl. homines, pro ljaudis) jest původu předslovanského. Sluší tedy rozeznati dvojí parasitické j: první prastaré, které se předsouvalo před au a ū (blíti, бльвати), druhé mladší, které se předsouvá před ѹ (отьцю, дѫхающтю, viz nahoře.). Konečně lze se zmíniti o třetím, nejmladším, které povstalo před ѹ na půdě toho kterého nářečí (srb. ljusnuti a лоусиѫти.). První a druhé j lze

někdy postihnouti v témže slově: sansk. savja (sinister) povstalo ze sauja, jež přijalo parasitické j: sjauja; změnou au v ѹ сюи, přechodem ej v ш: шоуи; tento pravidelný tvar podruhé se přioděl mladším parasitickým j před ѹ v místě шюи (97.24. ass.). Týmže spůsobem povstalo штоутити (sentire) parasitickým j z kořene skau (got. skavjan) (viz §. 158), a přijalo podruhé j před ѹ ve оштютиша (67.4. ass.).

O hlásce ꙑ.

§. 59. ꙑ (ѥрꙑ) znělo jako y těch nářečí, která rozdílu mezi měkkým i a tvrdým y šetří. ꙑ povstalo skutečně tak, jak jest psáno: ъ + і, a toto z ui. Za doby Cyrillovy zajisté ještě obě části této hlásky se pronášely — poněvadž se ku naznačení dvou znaků užilo — čemu přisvědčuje 1. známý spůsob latinských písařů nahrazujících y s ui, 2. památky frisinské píšící buiti pro бꙑти, především však 3. okolnosť, že již v lit. dlouhé ū se mění v ui, čímž zvláště naznačování této v nejstarších památkách starob. zajisté již jednoduché hlásky pomocí dvou znaků nabývá ne pouze vysvětlení, ale i pevného o hlubokém stáří svědčícího základu se stanoviska srovnávací methody. Slabé počátky vyslovování hlásky ꙑ jako ui zasahují do dob předslovanských. Prof. Ludwig, který mou pozornosť k tomuto úkazu obrátil, poskytl mi následující příklady o přechodu indoevropského dlouhého ū — v litevskoslovanské ui — v slovanské ꙑ: sansk. bhūš (studere, colere) od kořene bhū (esse) lit. buiša (Art, Lebensweise, Ness.) бꙑшьство (substantia); sansk. bhūti (τὸ esse) lit. buitìs (Existenz, Ness.) бꙑтиѥ (esse); nord. tūn (sepes) lit. tuinas (sepes) тꙑнъ (murus, paries); sansk. kūla (Ufer, Abhang) lit. kuila (Hodenbruch und Bruch überhaupt, Ness.) кꙑла (hernia), strany změny smyslu srov. ř. ἀκτή a ἄγνυμι a lat. praerupta; od kořene bhū (esse, crescere) lit. builė (Kartoffel, Ness.) builas (wilder Körbel, Ness.) бꙑлиѥ (planta); srov. ještě sansk. sthūṇā (columna, vlastně validus) lit. stuinùs (kräftig, strebig, Ness.); sansk. lūna (abgeschnitten) lit. luinas (hornlos, verstümmelt, Ness.); lit. smuikas (Geige) smúkti (gleiten, Ness.) смꙑкати (repere); lit. kuikis (Krücke) kuikė (Elle) č. kyčle, sem patří též кꙑкънь (tibia, crus.*). Avšak proces měnění ū v ui v lit. jaksi zakrněl, kdežto slovančina na své půdě pokračovala; pak stojí vedle lit. ū starob. ꙑ, a přechodní zvuk ui předpokládáme:

1. бꙑти (esse) lit. búti. сꙑнъ (filius) lit. sūnùs. тꙑсѧшта (mille) lit. túkstantis. сꙑръ (caseus) lit. sūris. дꙑмь (fumus) lit. dūmai pl. рꙑсь

*) Z lotyšského jazyka lze ještě uvésti suits (überflüssig, zuviel: Bielenstein Lett. Spr. 77.) vedle сꙑтъ (satur), čímž se stáří a rozšířenosť hlásky ui ještě více utvrzuje. S lat. satur a got. saths nelze сꙑтъ srovnati.

(pardalis) lit. lúšis. мꙑшь ř. μῦς. кꙑи (malleus) lit. kújis. пꙑро ř. πυρός; lit. púrai. кꙑти (movere) lit. kujuoti (dle Mikuckého: movere). кꙑта (ramus, nervus) кꙑтъка (ῥοῖσκος, corymbus) lit. kúta (faser, troddel, quaste) kutys (beutel). Před náslovné ꙑ se předsouvá к: кꙑдра (lutra) lit. údra.

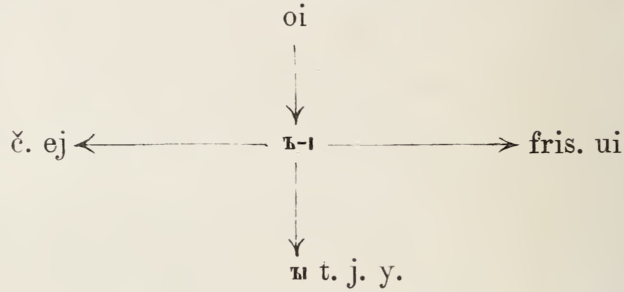
2. ꙑ dlužno někdy míti za seslabené оу; ovšem nelze určiti dle jakého zákona; rovněž jsme se mohli tázati, líčíce původ polohlásky ъ z о, proč jen některá о zastihlo seslabení? Srovnej tedy тоукъ a тꙑти, оусоушити оусꙑхати, гоубити гꙑбнѫти, притоуцати притꙑцати, соуровъ vedle сꙑровъ, оучити кꙑкнѫти (s předsutým к srov. кꙑдра), доухати дꙑхати, соунъ (turris) vedle сꙑнъ (turris), поухлъ (cavus tumidus) пꙑха (superbia), стоудь оустꙑдѣти.

3. Ve slovech jako lit. jaukìnti (assuefacere) оучити кꙑкнѫти (discere) a lit. klausýti (audire) слоушати слꙑшати ještě jasně se jeví přechod au — оу — ꙑ; někdy však ꙑ přímo ku dvojhlásce au se táhne, aniž by bylo lze uvésti prostřední stupeň přechodu s оу; ač nepochybuji, že ho kdysi bylo: рꙑдати (flere) lit. raudóti, рꙑгати (ructare) raugéti, рꙑти (fodere) lit. ráuti (jäten), мꙑкати (movere) lit. maukti (streifen), гꙑбъкъ (flexibilis) lit. gaubti (flectere, dle Mikuckého), крꙑти (tegere) lit. kráuti (auf einander legen), мꙑти (lavare) lit. máuti (abstreifen), мꙑслити (cogitare) z мꙑдлити got. maudjan (commonefacere), грꙑзѫ (mordere) lit. gráužiu, лꙑсъ (calvus) lit. laúkas (blässig). прꙑханию (fremitus) od jakéhosi прꙑхати mám za tvar desiderativní odvozený od kořene sansk. pruth (schnauben); povstalo tedy z прꙑтханию vysutím zubnice jako č. ostý(d)chati a styděti; avšak nelze již určiti, povstalo-li прꙑтх ze прūтх či z праутх.

4. Též va se stáhlo v ꙑ (srov. §. 54.4.) ve четꙑрию sansk. čatvar — (pouhým přechodem a v е четкере —); podobně stáhla lit. va v u v témže slově: keturì; předsutím к po stažení va v ꙑ povstalo кꙑканию (clamor) sansk. vač (loqui); кꙑти ř. αὔ-ειν (Curt. Grundz. 361.), jehož kořen va, který se stáhl v оу, ꙑ, кꙑ. Srov. доуша (anima) lit. dvásė; o poměru slov хꙑтити a хватити promluvíme v nauce o stupňování.

5. Jest na bíledni, že přechod mezi ŭĭ a ꙑ tvoří oĭ, poněvadž každé ъ, i to, jež v ꙑ vězí, vzniklo na prvém stupni z о. Dlužno vůbec rozeznati následující doby vývinu: 1. indoevropské ū, jež se roztáhlo, 2. v ŭĭ předslov. aneb slov., 3. oĭ změnou ŭ v o, 4. seslabením o v ъ ъ-і, jež se s počátku zajisté tak vyslovovalo, jak jest psáno, až konečně obě části splynuly v hlásku jednoduchou a utvořily 5. ꙑ či y některých živých nářečí. Na čtvrtém stupni stojí památky frisinské. Mám totiž za to, že tvar buiti (бꙑти) téže památky se netáhne přímo ku litevskému buitìs, že nezachoval dle našeho náhledu předslovanské ŭĭ neporušené, jakož vůbec předslovanské krátké ŭ se nikde beze změny nezachovalo, že však již překonal stupeň třetí seslabiv o v ъ, jež pisatel temným u na-

značil. Témuž buiti se rovná české obecné bejt pro starší bъjt, v němž ъ nahrazeno hláskou e (jako v L. S. chlemca pro хлъмъ). Č. y se nerozpouští v ej, y a ej ani přímo nesouvisí, byť by se to sebe vícekráte tvrdilo, spíše jest y hláskovým útvarem méně zachovalým a mladším než ej.

Přechodu oi pak se dovolávám ne pouze z naznačené příčiny všeobecné, ale i na základě okolnosti, že ꙑ vzniklo někdy také z původní dvojhlásky ai. Instr. pl. mužských kmenů na ă se tvoří v celém oboru litevskoslovanských jazyků příponou ăis, lit. pónăis, vìlkăis. Máme makavý doklad této přípony na půdě slovanské po souhláskách měkkých: instr. pl. конѝ краи vznikl z konjais, крајais seslabením ai v и. Po tvrdých hláskách se objevuje ꙑ; každý však uzná, že se ăis mohlo zvláště v zásloví po nutném odsutí s změniti v oi, že z litevského vìlkais se vyvinulo nejdříve влъкoi. Na tomto stupni nemohla však slovančina přestati nenávidíc, zbavujíc se důsledně všech zděděných dvojhlásek. Seslabila o v ъ, utvořila влъкъ-ı, konečně влъкꙑ t. j. vlky. Proti domněnce, že влъкꙑ vzniklo z влъкъми (a to z —amis —abhis) vysutím m netřeba polemisovati; slovančina m nikdy nevysouvá. Také v 1. os. pl. vzniklo ꙑ z ai; vyskytá se totiž místo obyčejné přípony —мъ (z —мо —mas) zhusta i —мꙑ (алчамꙑ 323.1). Jazyk staropruský poskytuje žádané mai. Jakkoliv nám památky tohoto poskytují obraz velmi nedokonalé tradice, nelze přece o existenci této přípony pochybovati. Vyskytá se totiž 1. os. pl. na —mai v známém katechismu staropruském 36kráte vždy týmže spůsobem důsledně psána. (Nesselmann, d. Sprache d. alten Preussen p. 70, praví: die erste pluralis ist von allen am bestimmtesten und consequentesten ausgeprägt durch die endung mai.)

§. 60. V zásloví vzniklo ꙑ někdy:

1. z dlouhého ū: свекрꙑ (socrus) sansk. çvaçrū,

2. z původního ăn ve камꙑ (lapis) vedle sansk. açman. Že i toto ꙑ kdysi znělo ŭi, ъ-ı, jeví s dostatek č. nom. prop. Kamejk pro Kamъjk. Přechodní stupeň pak mezi ăn a ū, jež ŭi předpokládá, tvoří dle mého náhledu již v době litevskoslovanské z ăn stemněním ă v krátké ŭ vzniklé ŭn, jež posud zachovalo nářeč

žemajtické: akmun, rudun, šun pro tvary nářečí pruského akmů rudů šů. (rudun šun jsem našel v jedné žemajtické knize nazvané „Genawejté“ par Iwiński, Wilniuje. 1863). Vzniklo tedy ů prusko-litevského akmů podobně jako předpokládané камū. Také ze syllaby in vzniká někdy dlouhá hláska ī, jež pak přešla pravidelně v и (§. 77.). Což však se týče seslabení ă v ŭ již v době litevsko-slovanské, sluší podotknouti, že zachvátilo zvláště taková ă, jež v záslový stála před n (v žemajtickém nářečí se un pro an velmi rozšířilo): lit. acc. pl. vilkùs, lotyšský vilkus stojí pro vilkŭns, vilkăns, jež zachoval jazyk staropruský. Toto —ŭns přešlo v slovančině po nutném odsutí záslovného s v ū a známými přechody ve влъкы. Jinak však se vyvinula přípona acc. pl. po hláskách měkkých: acc. pl. краꙗ vznikl sice také z краjŭns краjăns (lit. dalgiùs pro —jŭns —jăns), avšak bralo se cestou pravidelnější změnivši ŭ v o краjon, načež vzniklo přehláskou краjen a změnou en v ѧ (§. 53) краѩ. Podobně se liší gen. sing. fem. рыбы od gen. волѩ, jehož přípona původně též —ăns. Part. act. praes. vypadá původně na —ănt; v době litevskoslovanské ovšem —ŭnt pro —ănt zcela neproniklo (jazyk lit. poskytuje ant, lotyšský ůt pro unt, staropruský kolísá mezi ant a unt), jakož vůbec se pravdě podobá, že i lit. i slov. ještě po svém rozdělení samostatně některým ăn daly přejíti v un. Pak vzniklo známými změnami ū ŭi oi ы: беры. Avšak жьнѩ vzniklo jako краѩ. Velmi vhodný příklad vzniku ы z ŭn poskytuje лыко (liber) lit. lùnkas. Dle §. 50.2 bychom vlastně očekávali лѫко. Jest však na bíledni, že se un mohlo před dobou vzniku nosovek vůbec změniti v dlouhé ū. Kořen tohoto slova jest lank (flectere) v lit. a slov. velmi rozšířený. Tuto nebude od věci se tázati, zdali огнь (ignis) se táhne ku sansk. agni přímo aneb teprv prostředkem litevského ugnìs? Slovanské o mohlo zajisté vzniknouti přímo i z ă i z ŭ. Považíme-li však, že litevské ŭ náleží v tomto slově velmi staré době, že jest, porovnáme-li je s lot. ugguns původu nejméně předlitevského, že ă v době litevskoslovanské vůbec se mohlo změniti v ŭ, uznáme tento chronologický postup: agni ugnìs огнь. Dle toho přešlo i an latinského anguilla již v dobách litevskoslovanských v un: lit. ungurýs (aal) a pak pravidelně dle §. 50.2 v ѫгорищь. кѫколь vzniklo asi z jakéhosi kankal-, přímo však jenom se nese ku kunkal-, lit. kūkálas (pro kunkalas §. 50.3).

§. 61. Masculinum určitého přídavného jména se tvoří od kmene složením se vztažným zájmenem и: добръ-и, jež se vyskytá i co добры, poněvadž se ı vůbec pro и vyskytá. Místo добръи čte se často добрыи, poněvadž i pro и (v acc. sing.) po slovech uzavřených hláskou ъ přicházívá ꙇи (75.27; 142.11) (ass. 116.27; 172.18; 207.15). Vzniklo tedy ы splynutím temného ъ a následujícího v ꙇи vězícího i či ı ne pouze graphicky ale i ve vyslovování (r. ый). Sluší podotknouti, že kmen přídavného jména splynul se zájmenem и již

v době, když ъ znělo ještě co o; předpokládané ой zachovala ruština. Stykem hlásek ъ a и vzniklo též ꙑ ve вꙑнѫ (semper), jež však dle Miklosiche správněji se píše въ нѫ; podobně dle téhož вꙑспрь (sursum) z въ a нспрь (Vgl. Gr. I. 114.). Zvláště tuto porozuměti lze, že č. dobrej jest potud zachovalejší než dobrý, pokud totiž obě části, z nichž y vzniklo, skutečně ještě zcela nesplynuly: dobrej pro dobrъ+j, avšak dobrý pro dobrꙑ͡j.

§. 62. ꙑ přechází a splývá s и v nářečí novoslovinském a novobulharském (Mikl. Vergl. Gr. I. 227 a 266); počátky této změny dlužno již hledati v starobulharčině; kmen крꙑ, ač o pravosti ꙑ (sr. кровъ) nelze pochybovati, se vyskytá co кри ve покриетъ (Cloz. I. 137.) крнѩ (Cloz. I. 951.) съкрити (Cloz. I. 955.) съкрихъ (115.11. ass.) отъкривати (247.18; 249.16.). — рибꙑ pro рꙑбꙑ od рꙑба č. ryba (380.11; 380.16.) оумии (imperat.) pro оумꙑи (32.29. ass.) ликоүнми (236.25.) pro ликоүнмꙑ.

O hlásce ѣ.

§. 63. ѣ (ѩть) znělo dle Miklosiche co e͡a, i͡a hlavně proto, poněvadž v novobulharčině tak se pronáší. Domněnky Miklosichovy, dle které ѣ znělo dvojím spůsobem, se dotkneme v §. 130. Lit. ė (etymologicky = ѣ starob.) zní též co i͡a (Schleicher (Lit. Gr. p. 9.).

§. 64. ѣ povstalo z dvojhlásky ai (stupňovaného i), které ještě zachováno v jazycích příbuzných ve:

1. бѣсъ (daemon) lit. baisùs (terribilis). вѣдѣти (scire) sansk. vēdmi (z vaidmi). сѣтити (meminisse) srovnává Mikl. s lit. saitù (zeichen deuten, prophezeien, Ness.). вѣньць (sertum) lit. vainìkas, мѣлъкъ (parvus, tenuis) lit. mailùs (etwas kleines), звѣзда (stella) lit. žvaigždė̃. зѣлъ (vehemens) lit. gailùs (vehemens); kmen tedy vypadal původně na u, čehož stopa ještě ve зѣлоу-то (valde). крѣпити (roborari) lit. kraipýti (verti agitari), č. křepčiti. лѣвъ (sinister) ř. λαιϝός. мѣнити (mutare) lit. mainýti, мѣсити (miscere) lit. maišýti, мѣхъ (pellis, pera) lit. maíšas, о-цѣстити (purgare) lit. skaístas (purus splendidus). свѣнь (ἐκτός praeter) lit. be svainė̃s překládá Ness.: hirnlos, wahnsinnig, lépe as „bez“ sebe. смѣѭ (ridere) sansk. smaj-ē. стѣна (murus) got. stains (lapis), цѣ (et quidem) lit. kai ve kai-pó. пѣна (spuma) sansk. phēna (z phaina), цѣлъ (salvus) staropr. kailūstiskun (gesundheit), цѣна (pretium) lit. kainà. го-лѣмл͡ни comp. (amplior) lit. láimus (glücklich, günstig), дѣло (opus) lit. dailùs (geschickt, kunstgerecht), отълѣкъ (reliquiae) lit. palaíkas, č. liknavý.

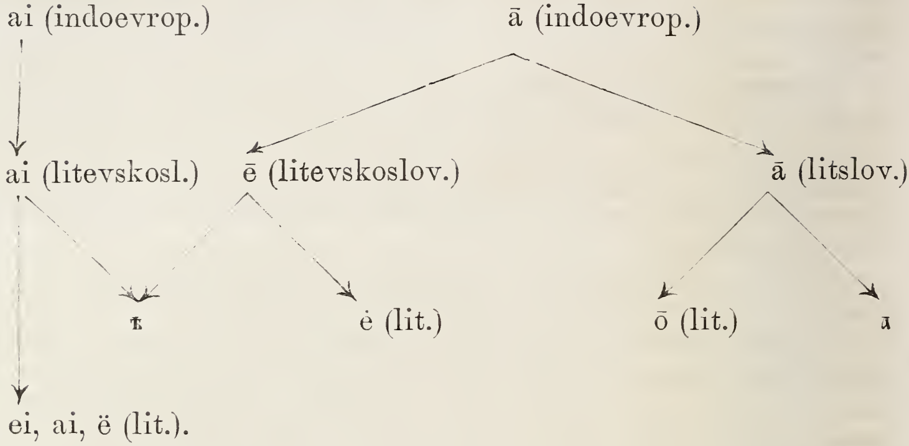
2. Obyčejně však i litevčina seslabila neb stáhla dvojhlásku ai; pak odpovídá slov. ѣ, lit. ei neb ė: глѣнъ (pituita, succus) gleives, gleimas (dle Mikuckého отчеты p. 3: клеиковатая слизъ). лѣѭ (fundo) lė̃ju. лѣто (aestas) lėtùs (pluvia). цѣвь (tubus, fistula) šeiva (viz §. 149). сѣмиѩ (mancipia) šeimýna (familia). вѣкъ (aevum, robur)

vëkà (robur). вѣдро (urna) vědras, снѣгъ (nix) sněgas, сѣно (foenum) šěnas, свѣтити (lucere) švěsti, о-рѣхъ (nux) rěšutas, мѣра (mensura) mërà, дѣдъ (avus) dědas, дѣверь (levir) dëverìs, пѣна (spuma) pěnas (lac).

3. лѣпити (conglutinare) povstalo z laip, poněvadž jest kmen lip (lit. lipìnti), z něhož povstalo лѣп stupňováním; tak i сѣть (laqueus) od sansk. si (ligare). Dvojhláska ai se zachovala před samohláskou co oi (jako ов z au) v případech jako бои (flagellum) od бити (percutere); пою (cano) proti пѣти; дою (lacto. sansk. dhajāmi) proti дѣтѧ (infans).

§. 65. ѣ někdy povstalo z původního dlouhého ā; také v lit. povstalo ė z dlouhého ā, a zní téměř jak dlouhé ē. (Schleicher, Lit. Gr. 9.1.) рѣзати (secare) rěžyti, сѣмѧ (semen) sěmens pl. клѣть (cella) klětis, сѣсти (considere) sěsti, дѣти (ponere) děti, вѣяти (flare) vějas (ventus), вѣтръ (ventus) větra (procella), бѣгати (fugere) běgti, мѣсяць (mensis) měnů, пѣшь (pedes) pěsčes, дѣлѧ (propter) děl, звѣрь (fera) žvėrìs. Z původního ā povstalo v lit. ō (§. 3.) i ė; v slov. ѣ (někdy) a а; pamětihodné jest, že litevská slova s ė se téměř pravidelně rovnají slovanským s ѣ, a litevská s ō slovanským s а. Jakkoliv ė, ō, а, ѣ (ѣ jen někdy) povstala z ā: předce souvisí těsněji ė s ѣ a ō s а. Ba i ve příponách, kde lit. poskytuje pro původní ā své ō, setkáváme se i v slov. s а, a místo lit. ė, jež též se rovná původnímu ā, nalezneme opět ѣ: lit. přípona —ėjas (nešėjas, träger) zní v starob. ѣи (обличаи z обличѣи viz §. 142), lit. —ėja (siuvėjà, näherin), v starob. —ѣи (вєрѣи, бръзѣи), lit. —ėlė (z ėli-ā, kirmėlė, wurm) v starob. —ѣль (погыбѣль), a naopak lit. —orius (sapnórius, träumer) v starob. —арь (господарь), artójis vedle ратаи, rank-óv-ė vedle рѫкавъ. Srov. seslabení ă v litevskoslovanské ĕ v příponách (§. 7.). Vyjímky tohoto pravidla: lit. ō = а, lit. ė = ѣ se vyskytají jen po skrovnu: вѣко (palpebra) lit. vokà, мѣлъ (creta) lit. mólis (argilla), рѣпа (rapa) lit. ropė (cizí?), влънѣнъ (lanae) lit. vilnōnas; litevskému ē se rovná ѣ ve лѣпъ (decorus) lit. lēpùs, lépinti (verweichlichen, verziehen). Z toho soudím, že již v litevskoslovanských dobách některá dlouhá indoevropská ā zastihlo seslabení ve hlásku, která zněla asi jako dlouhé ē. Ostatně neběží o to, abychom určili znění tohoto v předslovanských dobách seslabeného ā (což by zevrubně učiniti bylo nemožné), ale o pravdu vyplývající z porovnání paragrafu 3. a tohoto, že Litvanoslované v některých právě uvedených slovech dlouhé původní ā již nevyslovovali. Nemůže zajisté pouhou náhodou býti okolnost, že slovančina a litevčina v týchže velmi starých slovech a oběma jazykům společných příponách dlouhé indoevropské ā rozštěpily ve dvě hlásky (o — а, ė — ѣ) sobě na vzájem podobné. Avšak i původní dvojhláska ai přešla (pokud vidím teprv na slovanské půdě) v ѣ, kdež splynula s ѣ, jež povstalo z a. (O následcích tohoto dvojího původu hlásky ѣ se zmíníme v §. 129 a 142.)

Historický vývin bych znázornil takto:

§. 66. ѣ povstalo velmi zhusta stažením dvou є; skupeniny лѣ a рѣ totiž ve slovostředí se vyvinuly někdy z єлє a єрє. Poznání tohoto posud zanedbaného do ústrojí starobulharčiny hluboko zasahujícího úkazu podstatně změní naše náhledy o stupňování hlásek slovanských. Sansk. gărbhas ř. βρέφος se úplně rovná starob. жрѣб-ѧ (pullus) vyjma hlásku kmenovou (a příponu); ѣ, viděli jsme, může toliko povstati z ai neb ā; zde však by ѣ odpovídalo krátké hlásce (sansk. ă ř. ε); vyvinuloť se však жрѣб z původního garbh seslabením ă v є a změnou bh v b: gerb, přechodem g v ж před měkkou hláskou жерб; slovančina nenávidí styk plynné hlásky se souhláskou (§. 37); jako съмьрьть povstalo ze съмьрть jakousi assimilací po р, vzniklo i ze жерб жереб, na kterémžto stupni poměrné starobylosti stojí r. жеребенокъ a posud пелесъ (pullus) proti lit. pàlšas (fahl, Ness.); pals přešlo v пелс пелес (r. перепелесый, полоса), ale пелес se více nezměnilo, kdežto жереб stažením obou є v ѣ přešlo ve жрѣб—. Tím spůsobem jsme uvedli жрѣбѧ a βρέφος ve shodu, kterouž žádá etymologie. Běží nám tuto makavě o vznikání neorganického є mezi plynnou hláskou a souhláskou, když před plynnou stálo є. Pakli bychom na slově пелесъ přestati nechtěli (známo jest pouze místy z památek mladších), nezvratně o vzniku takového є se přesvědčíme porovnáním litevského élnis (cervus) a єлєнь. Nenáviděná skupenina eln právě tak se změnila v elen-, jako žerb v předpokládané a posud v ruštině živé žereb-. Nemalé také podpory nabývá mínění naše o slovanském přesmyknutí v §. 43. vyložené; máť se съмьрть (lit. mìrtis) ku съмьрьть jako lit. pàlšas ku пелесъ a съмьрть ku съмрѣть neb съмрьть bez mála jako sansk. gărbhas ku жрѣбѧ. — Starobulh. ѣ ve чрѣда (pascuum, grex) zdánlivě se rovná got. ai ve hairda (grex) z kairda, a přece dvojhláska gothického hairda, ai, povstala neodvisle od slovanského ѣ na půdě gothické známým zákonem, dle kterého i před r v got. se

mění v ai; hairda povstalo z hirda herda; kterýžto stupeň nejstarší se zachoval v lit. kèrdžus, od kterého také odvozujeme чрѣдл: z kerda черда череда — r. череда — чрѣдл; slov. krdel však z kmene kard postupem: корд кърд кърѣд крѣд a opětným vysutím ъ: krd. Týmž spůsobem od kořene gar seslabením a v o r. горло, přechodem o v ъ: гърло гърѣло грѣло (opětným vysutím kmenové hlásky hrdlo); aneb seslabením ă v є a změnou г v ж r. жерло, z něhož se vyvinulo жерело a жрѣло; lit. gerklě svědčí rovněž jako tvar ruský o původně krátké hlásce kmenové. Jasný příklad stažení єрє v рѣ máme v ř. τέρεμνον r. теремъ a starob. трѣмъ. Poměru slov чрѣдл a got. hairda lze opět dostihnouti ve брѣгж (curae esse) r. беречь lit. birginti (z berginti, Mikl. Lex.) a got. bairgan (něm. bergen). — брѣгъ (ripa, collis) r. берегъ got. bairgahei (montes). — брѣзгъ (diluculum) got. bairhts sansk. bhargas (splendor). — чрѣпъ (testa) r. черепъ sansk. kărp-aram. — чрѣво (venter) r. черево. — чрѣшнꙗ r. черешня ř. κέρασος. Nyní nabývají všecky odrůdy předložky чрѣсъ světla; vyjdeme-li od lit. skèrsaj (transverse), pochopíme po odsutí náslovného s a změně k v č r. черезъ starob. чрѣсъ (zaměňování hlásek з a с aspoň našemu výkladu nevadí); aneb seslabením původního a (ř. κάρσιος obliquus) v о: скрозѣ (ze скорзѣ скорозѣ, o čem později); aneb vsutím к mezi ск a р předpokládám скврозѣ (jako скврънꙗ a ř. σκαρτ-σκώρ), z něhož vysutím р (звѣница ze зрѣница) povstalo сквозѣ; aneb přímo z tvaru скрозѣ vysutím р: сказѣ (ass. 78.17; 79.19.). Ze скорзѣ (jež скрозѣ a ř. κάρσιος předpokládá) se však mohlo vyvinouti скързѣ скърѣзѣ скрѣзѣ a vysutím ъ tvar nejmladší č. skrze. пелена (fascia) vedle плѣна a r. пелена. Srovnej dále ѣ ve срѣнъ (albus) a krátkou hlásku litevského šălnà (pruina); слѣмл (trabs) a lit. šalmà*); прѣмъ (rectus) Miklosich srovnává ř. πρόμος (viz též Curt. Grundz. 3. vyd. p. 266.) lit. pìrmas, r. прямъ tentokráte se shoduje se starobulharčinou; трѣбъ (necessarius) goth. thărbs (necessarius); трѣскати (strepitum edere) lit. tărškěti (klappern, Ness.); дрѣмати lat. dormire; плѣнъ (spolia, praeda) a lit. pèlnas (lucrum), přechodní tvar musil tedy býti пеленъ, který máme v ruštině jen s malou obměnou: полонъ; тетрѣвь (phasianus) lit. tetervas, přechodní tvar r. тетеревъ; úplně nepochopitelné by bylo ѣ ve брѣза (betula) vedle krátké hlásky lit. béržas, kdyby r. береза nám neukázalo, jakým spůsobem se vyvinulo; první є ruského slova jest, jak se pravdě podobá, předslovanského původu. Srov. dále врѣдъ (viz Mikl. Lex.) got. vairths (z verths), od kořene vardh (crescere, dle Matzenauera, Cizí slova). срѣдл (medium) r. середа. Také o ѣ ve брѣмꙗ (onus) sansk. bhariman a врѣмꙗ (tempus, srov. sansk. variman „Weite, Umfang“; že z ponětí prostoru se mohlo vyvinouti ponětí času, jest známé) se zdá, že povstalo z krátké hlásky: základní tvary pro staro-

*) Mikucki (отчеты p. 12) uvádí šelmenis gen. šelmenio, jež se starob. слѣмꙗ i co do kmene rovná.

bulharčinu jsou: bermen vermen*); ере jež předpokládám stáhla tentokráte také ruština: бремя, время. Záhadný dosud poměr co do hlásky kmenové mezi goth. miluks (lac) a млѣко (lac) nabyl tímto světla. Got. miluks povstalo z meloks, млѣко z мелеко (r. молоко jen nepatrně se liší) a to ze мелко, seslabením a v e od kořene sansk. març a lat. mulcere (z melc-ere). Pakli skutečně Gothové toto slovo od starých Bulharů si vypůjčili, jak se za to má: stalo se to nepochybně v době, za které еле se ještě nestáhlo v лѣ. плѣва (palea) r. полова, dialekticky пелы (Mikl. Lex.) lit. pelaí (palea). Také блѣскъ povstalo z белескъ, srovnej бльскъ a již uvedené брѣзгъ, s nímž souvisí. трѣбити (purgare) r. теребъ (Mikl. Lex.). стрѣгѫ (observare) vedle lit. sérgu (custidire); zdá se, že povstalo ze серг серег срѣг a vsutím т mezi с a р: стрѣг; poněvadž však důsledně r. стерегать máme za zachovalejší, jež svědčí, že kořen původně zněl sterg, vzdáváme se porovnání s lit. sérgu. Důležitým příkladem změny ере v рѣ jest четвероногъ (quadrupes), vedle něhož se vyskytá четврѣногъ, poněvadž

1. ере jest v tomto slově rozhodně starší obměny рѣ, jakž právě o ruských tvarech s ере a еле soudíme. четвере totiž povstalo změnou krátkého i v е z ketveri srov. lit. keturì (u stažením „ve" jako dùrys a двьрь).

2. Skupenina ере tentokráte nepovstala z ер před souhláskou, druhé е se nevsulo mezi ер a souhlásku, ale naše slovo zkrátka a přímo svědčí o přechodu ере v рѣ. Totéž se stalo ve прѣ sansk. pari (shoda v užívání sansk. pari a starob. прѣ zvláště vysvitá ze složenin s přídavnými jmény, kdež značí valde: прѣмѫдръ, прѣмилостивъ, parimanda, paričapala); seslabením „a" a „i" v е povstalo пере r. пере, stažením прѣ. (перегънѫвъ ostr. v kalendáři, asi vlivem ruštiny.) плѣпелица jest tvarem zdvojeným; povstal z пелпел пелепел плѣпел.

§. 67. Jest však ještě mnoho jiných stop v starobulharčině samé přímo ku původu ѣ z krátké hlásky vedoucích. V §. 30. jsme ukázali, že мрѫ povstalo z мьрѫ a to dle §. 14. z мерѫ. Kořen jest мер, který se úplně ač pod rouškou zachoval v infinit. мрѣти, jenž povstal z мерети známým nyní stažením; opět poskytuje ruština tento starý stupeň: мереть. Kterak také lze ospravedlniti (zdánlivou) různosť infinitivního a přítomného kmene? Nadto jest krátká hláska infinitivního kmene požadavkem srovnávací methody; litevčina — v té věci hlas nejzávažnější — poskytuje infinitiv mìrti (z merti). Nemusíme tedy ani jednoho stupně u vývinu infinit. мрѣти si uměle vybudovati: 1. merti (lit. nejstarší), 2. мереть 3. мрѣти. Bývalé е ve мрѣти se má ku мьрѫ jako клѧти (клеити) ku кльнѫ, рекѫ ku рьци; kdysi zajisté bylo vedle sebe мерти мерѫ jako нести несѫ. Třetí osoba sing. aoristu téhož časoslova má (dle Mikl. Formen-

*) Tento starobylý tvar zachovali Bulhaři sedmihradští: verme. (Miklosich, Denkschriften d. Acad. d. W. VII. 141.)

lehre p. 129) trojí podobu: 1. мьрє aneb мрє, 2. мрѣ, 3. мрь. 1. os. sing. aor. 1. мрьхъ, 2. мрѣхъ, 3. мрохъ. Všechny tyto tvary, jakož i 3. os. sing. aor. мрѣтъ jsou jen odrůdy jediného základního tvaru. Kořen časoslova мрѣти jest мєр; 3. os. sing. aor. tedy kdysi zněla мєрє, jako нєсє od нєс, пєчє od пєк, грєбє od грєб; z tohoto tvaru povstalo мьрє seslabením є v ь, aneb мрє vysutím tohoto ь, aneb мрѣ známým stažením єрє v рѣ. 1. os. sing. aor. мрохъ povstala z мьрохъ jako мрѫ z мьрѫ (srov. омьрошѧ ostr. od о-мрѣти), мьрохъ z мєрохъ známým zákonem; seslabením о v є (srov. жьрємъ (68.16) ze жьромъ proti нєсомъ, пєкомъ, tvar velmi důležitý!*) мєрєхъ, z čeho stažením obyčejné мрѣхъ; nejstarší tvar мьрохъ opět seslabil о v ъ (viz притєкъстѧ (200.6.) pro притєкостѧ), мьрьхъ vysutím ь: мрьхъ; tento tvar vnikl analogií do 2. a 3. os. sing. a dal povstati tvarům мрь жрь, трь a t. d. 3. os. pl. aor. podobně zní původně мьрошѧ (омьрошѧ ostr.) aneb мрошѧ; seslabením о v є povstalo z мєрєшѧ мрѣшѧ, aneb seslabením о v ъ, a vysutím prvního ь — přechody to praobyčejné — мрьшѧ. 3. os. sing. aor. мрѣтъ konečně z мєрєтъ, poněvadž se od vysvětleného již tvaru мрѣ liší toliko přisutím zubní hlásky т. мрѣ a мрѣшѧ čteme v ostr.: 253.3; 194.2; 194.3; 21.1; 24.2; 65.4; 66.3; 137.4; 101.2; 134.2; мрѣтъ: 33.3; 66.1; 101.4; v ass. мрѣшѧ: 175.1; мрѣтъ: 76.28; 52.2; 52.16. — cod. sup. мрѣ, мрѣшѧ: 357.2; 174.8; 81.8; 225.8; 118.23; 232.3; 103.24 a ještě 4kráte; мрѣтъ: 378.15; 378.14; 378.13; 378.15; 373.24. — Cloz. I. 762: мрѣтъ. Vedle infinitivu мрѣти a aoristu мрѣ se vyskytá také мьрѣти a мьрѣ (čtvrtá forma aoristu od kmene мєр!), kteréžto tvary povstaly tím, že kmen мєр či мьр přešel do analogie časoslov na ѣти (třetí třídy). Již tuto však sluší podotknouti, že tvary bez polohlásky co do počtu vynikají nad tyto: ostr. мьрѣтъ: 17.3; 33.4; мьрѣ: 33.4; 41.2. Cod. sup. мьрѣ: 225.3; 232.15; 231.15; 168.7; 169.1; a ještě třikráte. Assem.: мьрѣ: 17.23; 19.23; 28.4; мьрѣтъ: 27.32; 28.3; 14.21; 14.22; 80.15; 80.23; 105.15; 108.5. Infinitiv: мьрѣти se v ostr. nevyskytá; avšak desetkráte мрѣти. V cod. sup. мьрѣти as dvakrát (74.3; 54.22.), мрѣти však 17kráte. Jen v ass. мрѣти a мьрѣти téměř v stejném počtu se vyskytá. Netřeba nyní zvláště dokazovati, že se má стрѣти ku стьрѫ jako мрѣти ku мьрѫ, že ѣ ve стрѣти nepovstalo nějakým „stupňováním hlásky kmenové“ ale z єрє: стєрєти. стрѣти (sup. 85.13; 295.9.) стрѣ aor. ze стєрє: ostr.: 105.3; 128.1; 236.3; 293.3. стрѣ sup. 257.11; 394.20. прострѣтъ (ass. 80.10; 101.8; ostr. 94.2.) S polohláskou: стьрѣ (ass. 48.7; 74.25.) (sup.: 392.22; 295.3.) стьрѣти (Cloz. I. 532.) Rovněž povstalo пьрѫ прѣти (fulcire) z пєрєти, jež máme v r. о-переть a starší ještě stupeň v lit. spìrti (pro sperti). пьрѭ прѣти (contendere), ruské dialekt. переть (Mikl. Lex.) тьрѫ трѣти z тєрєти r. тереть a to ze тєрти (с kořene тєр opět předslovanského původu: lit. teróti §. 18.) Aorist трьшѧ (197.11; 134.16.) тьрьшѧ (трѫ z тьрѫ) тьрошѧ, тєрошѧ; od toho трь aor. 3. os. sing. (ass. 110.3.) жьрѫ

*) Miklosich uvádí v Lex. дрємъ pro дєромъ.

жрѣти (immolare) ze жерети жерти; lit. gìrti (z gerti, laudare) rovněž o krátké hlásce svědčí; podobně жрѣти (deglutire) a lit. gérti (bibere); i není rozdílu mezi жрѣти a gérti, jako ho není mezi жьр-ѫ a geriù. Aoristy od жрѣти (immolare) жрѣшѧ (80.10; 106.16), жрѣхъ (166.8; 80.12.) жрѣ (85.6.). вьрѫ врѣти (concludere) z верети верти = vèrti (auf oder zu thun, einfädeln, Ness.). вьрѭ врѣти (bullire, fervere) z веретн верти lit. vìrti (coquere, z verti.). ньрѫ нрѣти (immergere) z неретн нерти = lit. nérti.*) мелѫ млѣти z мелети мелти (r. мелеть, молоть) lit. málti; ale млѣтъ (446.12) jako мрѣти.

§. 68. Střídají se však i tytéž tvary s ъ a ѣ; vedle infinitivu жрѣти (immolare) čteme infinit. жрѣти (neb жрьти) téměř výhradně v rozsáhlé památce suprasIské: 123.3; 125.8; 157.8; 136.13; 166.14; 184; 185; 186; 312; 112; 113; 114; 96; 95 atd. жрѣти od жрѣти jen nepodstatně se liší: základní tvar jest, jak výše udáno, жерти, z něhož se na jedné straně vyvinulo жерети жрѣти, na druhé zcela obyčejnými změnami жьрти (praes. жьрѫ pro жерѫ) жьрѣти aneb жьрьти: z toho vysutím kmenové hlásky жрѣти neb жрьти. Podobně čteme vedle трѣти, трѣти; supinum сътрѣтъ (252.7.); u některého kmene — známou svévolí jazyka — obdržel vrch infinitiv s ѣ (мрѣти), u jiného s ъ (жрѣти); dle toho i tvary odvozené: častěji a téměř výhradně мрѣшѧ, ale obyčejně жрѣшѧ. Některé tvary si oblíbily ъ, některé ѣ, aniž lze příčiny udati: od стрѣти zní part. praet. pass. стрѣтъ (Cloz. I. 566) (437.3) od kmene стер pomocí přípony тъ: стертъ (r. простертїе) seslabením е: стьртъ стьрѣтъ стрѣтъ; стрѣтъ by bylo též možné, nevím však, vyskytá-li se; rovněž obyčejně jen мрълъ (part. praet. act. II.) жрълъ (348.10.) трълъ (359.18.) ale Miklosich (Formenlehre p. 130) uvádí též tvary jako прострълъ, жрѣлъ, s nimiž lze srovnati české dvojudé tvary jako umrlý umřel, otrlý otřel, nevrlý vřelý (novoslov. vrêl proti врълъ); z kmene мер odvodíme obě odrůdy: téměř nejstarší stupeň zachoval se v pol. umarł z umerl (jako czarny černy §. 45. na konci); z мерл мерел мрѣл (č. umřel) aneb мьрл мьрѣл (мьр'лъ ostr. 138.2) мрѣлъ. Aneb мьрьл — мрьлъ (29.11; 226.5.). Obyčejně мрълъ: (ass. 108.16; 109.2) (84.20; 87.4; 225.10; 225; 231) z мрълъ č. umrlý vysutím ъ. мрѣшѧ: мрѣшѧ = жрѣти: жрѣти = umřel: umrlý. ѣ časoslova врѣшти lit. birginti r. беречь jsme již ocenili; nyní porozuměti můžeme, proč vedle part. praet. act. I. врѣгъша (156.1.) se také čte druhý tvar téhož part.: врѣгъше (72.14) a врьгъша (29.16), poněvadž oba tvary tak nepatrně se liší jako жрѣти a жрѣти. влѣшти влѣкѫ (trahere) povstalo z велекѫ велкѫ = lit. velkù. велкѫ však mohlo přejíti ve вьлк — вьлѣк — влѣк; pročež porozumíme kolísání tvarů: съвлѣкъ (152.13.) a съвлѣкъ (119.13.) облъченъ (ostr.) облъченъ (36.21.) облѣченъ (269.28.) влъкъше (ostr.) облѣцн (47.1.) вльнъ (46.29; 67.26.) влѣкошѧ (111.13.) съвлѣкъше (77.11.) съвлѣкошѧ (67.27; 93.26; 356.23.) облѣклъ (356.22.) (ale oblékl ne oblkl) облѣкъ (217.9.). Někdy se ѣ vyskytá

*) Dlouhé é lit. nérti jest následek přízvuku (sr. žémė a землѩ).

pouze v infinitivu, ostatní tvary mají ъ: врѣшти (4.9; 43.9.); srov. r. вергать, stupeň nejstarší. Ostatně vždy връг, врѣгѫ (1.19.) врѣже (1.4.) врьзи (47.27.) врьгъ (58.19.). врѣсти z верез-ти r. отверсти; lit. veržiù vèržti; е jest předslovanské. Ostatně vždy връз отъврѣстъ (12.9.) поврѣзъ (104.13.) отврьзи (142.10; 81.2.) отъврѣзоша (72.11.) млѣсти (mulgere) млъзѫ lit. mìlžti (z melžti); е jest předslovanské. мелз přešlo buď v мьлз мьлъз млъз, buď v мелез (r. молозиво) млѣз; o stupňování nemůže býti ani řeči. врѣшти врѣхѫ (triturare, vlastně coarcervare) lit. viršùs (apex, vlastně acervus) (z veršus) a r. верхъ. чрътѫ (secare) = lit. kertù a чрѣсти = lit. kìrsti (z kersti). Uvedli jsme tedy ne pouze kmen infinitivní чрѣт ve shodu s kmenem přít. času чрът, ale i na pohled veliký rozdíl mezi lit. infinitivy vìlkti mìlžti kìrsti nérti a starob. влѣшти млѣсти чрѣсти нрѣти se ukázal býti zdánlivým. Jasně také vysvitá původ hlásky ѣ z krátké hlásky tvary jako дрѣво a дръво; rozdílu bez lit. dervà a rusk. дерево pochopiti nelze: postup tvarů co do stáří jest:

Tak se liší плѣзати a плъзати r. ползать; трѣзати тръзати r. терзать; позръцати позрѣцати; чрѣпати чрьпати, č. čerpati stojí na prvním stupni; плѣсти плъсти; чрѣшта очрьшта; смрѣчь смрьчь r. смерчіе; стрѣкъ (oestrus) стрькъ; попрътие попрѣти; осльпнѫти ослѣпнѫти (слѣпъ (coecus) = lit. sìlpnas (debilis); слъпати слѣпати; чрѣдъ (firmus), чръстькъ (solidus) č. čerstvý.

§. 69. Někdy se zdá, že po vyvinutí se рѣ z ере na novo se vsulo е (е se vsouvá, srov. кесмы 66.8.); четвероногъ четврѣногъ четверѣногъ. желѣзо místo něhož čekáme жлѣзо, lit. geležis (ferrum); nejzachovalejším se zdá býti lotyš. dzelze a žemaitické gelžis. жлѣдѫ (compensare) pravidelně povstalo z got. gildan (něm. gelten); vedle toho však желѣдьба (a жлядѫ). Srovnej скерѣпъ (ferus) скрьпъ (ferus) lit. šùrpti (horrere, Mikl. Lex.); šùrpti povstalo ze šverpti jako keturì dùrys ze ketveri dverys (четвере-, двьрь z дверь); сверп na půdě slovanské přešlo v сверен скрѣп скерѣп aneb скьрп скьрьп скрьп. Z dvou е povstalo též ѣ ve нѣсть z не+есть; несть však čteme ostr. 26.3. (viz §. 96.1.). лѣживъ odvozuje Miklosich od кележив (semimortuus).

§. 70. Nelze nám zde mlčením pominouti nápadné podobnosti u vývinu tak zvaného slovanského přesmyknutí plynných hlásek (§. 43) a vznikání hlásky ѣ z krátkého є. Porovnáme-li tvary jako съмьрть — съмьрьть — съмрьть; пълнъ — пълънъ — плънъ; lit. mìrti — r. мереть мрѣти, vidíme, že se vždy tatáž hláska, která stála před л a р právě nenávistí slovančiny proti skupeninám рт, лн po л a р vyvinula; že bychom celý tento proces mohli nazvati „assimilací po р a л“; že ь ve съмрьть, ъ ve плънъ povstalo z týchže příčin, jako ѣ ve мрѣти. Lze také ѣ, jež povstalo z єрє a єлє, nazvati náhradou za dlouhé ē, jež by bylo nutně stažením těchto dvou є vzniklo, kteréhož však starobulharčina nezná; má pouze krátké є. Hláska ѣ pak nejvíce se hodila za náhradu dlouhého ē, poněvadž co do znění (ea) nevalně se liší od dlouhého ē, v novoslovinčině skutečně přešla v ē (jako v č. mléko млѣко). Jestli však r. дерево rozhodným svědectvím srovnávacího jazykozpytu starší než дрѣво, kterak se vyhneme domněnce, že jím jest i голова, борода oproti глава, брада? I zde by se nutně musilo připustiti přesmyknutí, jehož však vůbec v slovančině není; znějíť ovšem slova ta v lit. galvà barzdà (§. 4.2.) V té věci dlužno následující okolnosti považiti:

1. Všechna předslovanská ă (vyjma některá v násloví §. 4.1.) přešla na půdě slovanské v о; dle §. 4.2. pak jen ta ă zůstala а, která stála před skupeninou plynné hlásky a souhlásky. Považíme-li přesnou důslednosť u přechodu původního ă v slov. o uprostřed slova, nastává otázka o příčině, proč by se právě v těchto případech bylo zachovalo krátké ă nezměněné (bărzdà, брада).

2. Nazvali jsme přesmyknutí „assimilací po р a л“; ze съмрть съмьрьть, z плнъ пълънъ, z lit. dervà r. дерево — co se mohlo vyvinouti z lit. gălvà na půdě slovanské? Nutným přechodem ă v o: голва, assimilací po л: голова t. j. голова*) a stažením глава; а jest náhradou za dvě krátká ŏ, jako ѣ za dvě є ve дрѣво. Místo dvou krátkých ŏ bychom čekali dlouhé ō, kteréhož však starobulharčina nezná; mezi všemi hláskami pak nejvíce za náhradu se hodilo а.

3. V starobulharčině samé — aniž by bylo porovnání s ruštinou zapotřebí — povstalo někdy а z dvou о: nikdo nepochybuje, že пладьнинє (dle Mikl. Lex.) souvisí a povstalo z полодьнинє (meridies). Příklad ten jest proto závažný, poněvadž оло nepovstalo assimilací po л; поло od полъ (dimidium) dokazuje přímo možnosť stažení skupeniny оло v ла (jako четвєрє — четврѣ §. 66.). Starob. слам-а znělo jednohlasným svědectvím ostatních jazyků kdysi kălăm- (Curt. Grundz. p. 133. 3. vyd.: ř. *κάλαμος* lat. calamus staroněm. halam); po přechodu k v с mohlo povstati spůsobem pravidelným jen солом, a tak

*) Moskevská výslovnosť sylaby оло jest buď pozdějším plodem přízvuku, pak našemu výkladu nevadí; buď se skutečně v ní jeví stopy jakéhosi ălo ălă: pak se vyvinulo přímo: gălva gălăva глава jako мерти мерєти мрѣти.

zní posud v ruštině: солома; i nelze pochybovati, že jest ruské slovo starší a zachovalejší než слама, v němž ла vzniklo makavě z оло. слатина (salsugo, aqua salsa) souvisí bez odporu se соль (sal), přípona jest отина (srov. бльвотина, хракотина); základní tvar jest tedy солотина. Srov. staroněm. walah, r. волохъ a влахъ; lat. saracenus, сороцининъ. срацининъ. блато (palus), lit. balà (morast) vzniklo z бол-ото (srov. топ-ото), jakož posud v ruštině zní; блатина z бол-отина jako слатина, srov. lit. balátė (ein kleiner morast).

4. První sylaba slov zdvojených bývá krátkou: хохотати, поготати; деждѫ (z дедс viz §. 160); мрьмрати (173.27) z мермер мьрмьр мьрьмьр мрьмьр; odkud však а zdvojující sylaby ve глаголати oproti о sylaby zdvojené? а zde může býti jen neorganickým; původní glāgal jest nemožné; avšak kořen găl zní pravidelně zdvojením gălgăl, změnou ă v о: голгол, assimilací po л: гологол, stažením глагол (úplně jako плѣнслица §. 66 na konci). r. глаголати jest buď starobulharské, buď též stažené. — Tak i лапотати, č. chlácholiti, krákorati.

§. 71. ѣ se mění v а po souhlásce palatalní či měkké: ч, ж, ш, шт, жд a j. биате 2. os. imperat. pl. (85.18; 85.19.) povstalo z kořene бь a přípony —aite (sansk. optativ —aita) z бьaite stažením dvojhlásky бьѣте, zamezením hiatu бьjѣте, nutným přechodem ѣ v а po j: бьіате, assimilací ь ku j: биате. Tak i въпиіамъ 1. os. pl. imp. (235.20) od kmene въпь. глаголіате 2. os. pl. imperat. z глаголjѣте (aite); srovnej глаголіа (лj-ѫ); tentýž tvar přechodem ѣ v и ve глаголите (51.9) pro глаголjите — лjѣте. Tak i 1. os. pl. imperat. постеліамъ (251.29) z —лjѣмъ —лjaімъ. Od kmene пишт- (пишт-ѫ) příponou ѣте 2. os. pl. imperat.: пиштѣте (ass. 46.27; 49.10 ostr.), avšak změnou ѣ v а tentýž tvar пиштате (115.25.) Vedle покажѣте (ostr.), ve kterém jako ve пиштѣте se ѣ po palatalní hlásce zachovalo, čteme správnější покажате (50.23), a покажи (3.4; z покаж-ѣ) пострaждамъ (187.14) a пострaждите (56.20; ze —ждѣте); прикажате (121.7) притажите (307.4) приобраштамы (337.3; pro — штѣмы); ръпъштѣте (ostr.). Místo loc. pl. посълaниихъ uvádí Miklosich Formenlehre p. 35 též посълaниахъ; kmen slova jest посълань; přípona loc. pl. původně —aichъ (sansk. aišu); z tvaru посълaньaiхъ se vyvinulo: —ньѣхъ —ньjѣхъ —ньіахъ —ниахъ.

§. 72. а se mění v ѣ; jest to vlastně následek §. 65, dle kterého původní a = starob. а někdy přešlo v ѣ.

1. Místo трaва čteme трѣва (401.26. sup.; ostrom.; 55.19. ass.) трѣвно (111.19. ass.); глѣголѭ (16.15. ass.) pro глаголѭ; od жaлaсти čteme жлѣдетъ (266.6; avšak viz §. 69, dle kterého jest ѣ původní); прaмaти прѣмaти; ve благодать a благодѣть se dle Miklosiche Vergl. Gr. I. 14. nestřídají hlásky а a ѣ, nýbrž kořeny да-мти a дѣ-ти; бесада (268.23.) pro бесѣда. ослѣбасинъ (ass. 102.13.) pro ослабасинъ. каня (110.20. ass.) vedle кѣня. члокѣчѣ (67.6; 160.3. ass.) pro чловѣча, gen. sing. masc. od чловѣчь. плаштѣница (141.14; 14.23. ass.) pro плаштаница. Tvar чѣстъ (113.29. ass.) jest starší obyčejného часть. (kořen kā přešel v кѣ —

чѣ — ча.) Rovněž кротѣнишѫ (369.26.) pro кротчанишѫ, komparativ od kmene кротък— a přípony ѣн. (—кѣн —чѣн —чан).

§. 73. ꙗ mnohem častěji se střídá s ѣ; stojíť ѣ pro původní a obyčejné ꙗ ve: прптварѣти (425.18.) пьрѣмъ (249.13.) dat. pl. od пьрꙗ. срамлѣѭ (ostr.), помъшлѣете (ostr.), варѣетъ (381.22.). цѣсарѣ acc. sing. (125.17.) pro цѣсарꙗ; морѣ gen. sing. (59.17.). V těchto příkladech bychom vlastně měli psáti změkčující znamení ⁀ nad ѣ, jež jest v obyčeji v památce sup. Zdá se mi totiž, že ꙗ v ѣ se mění jenom zdánlivě, graphicky. Glagolské památky vůbec užívají ѣ pro ꙗ cyrilských; píše-li tedy glagolský assem. v Nom. sing. волѣ, банѣ, mám za to, že pouze sup. tyto tvary píše správně волѣ, банѣ (57.4.) t. j. j spřežky ꙗ vězí v měkkém л a н, a ne ꙗ se změnilo v ѣ. (§. 72.). Vyskytne-li se ѣ v glagolské památce pro ꙗ po samohlásce (братиѣ pro братиꙗ), předpokládám zúmyslný hiat, čili vysutí j: братиа (jež též se vyskytá), z čehož se změnou а v ѣ vyvinulo братиѣ. Čteme-li ѣсти v nějaké glag. památce, aneb i cyr. (ostr. 21.1.) vedle obyčejného ꙗсти, nepřešlo ꙗ v ѣ, poněvadž jest ѣ původním, srov. lit. ėsti (edere), a §. 65.1. o souvislosti lit. ė a některých starob. ѣ; teprv předsutím j jѣсти pro zamezení náslovného hiatu povstalo dle §. 71 ꙗсти.*) Ani, když se nám v glag. památce naskytne ѣвити vedle cyrilského ꙗвити, nepřešlo ꙗ v ѣ, avšak z původního авити (jež též v glag. památkách čteme, srov. lit. ōvije (manifeste), ō = а,) povstalo buď změnou а v ѣ ѣвити, buď předsutím j před náslovné а, ꙗвити. ѣвити a ꙗвити jsou dva na vzájem zcela neodvislé tvary. Maje na zřeteli hlavně jazyk památky sup. a ass. určil bych poměr spřežky ꙗ a hlásky ѣ takto:

1. ѣ se mění v а po j a měkké souhlásce (§. 71.);

2. jen а se mění v ѣ, srov. právě dotčené банѣ волѣ — o čem se ještě zmíníme — a братиѣ;

3. kmenové ѣ (vyjma ѣсти, jež vlastně náleží k §. 71.) na příklad звѣрь, мѣхъ, влѣкѫ, дрѣво se nemění v ꙗ. Sluší také míti na mysli strany druhého pravidla okolnosť, že se sice авити vedle ѣвити v glagolských památkách vyskytá, avšak nikdy асти vedle ѣсти, poněvadž v авити jest а původním, jež dle všeobecného i v cyr. i v glag. památkách platného pravidla v ѣ se změniti mohlo, kdežto v ѣсти jest ѣ původním, jež v а bez působení předcházejícího j přejíti nemůže; j pak v cyrilských památkách se předsulo, jѣсти, z něhož vznikl pravý cyrilský tvar ꙗсти. Příbuzný lotyšského aiza (spalte) jest

*) Dialektické č. íst povstalo přímo seslabením prastarého (v oběd zachovaného) ě v í a jest zachovalejším od spisovného jísti, jež vzniklo z jěsti zamezením náslovného hiatu. (Vydavatelé Výboru I. píší jiesti, Šafařík v Úvodu jěsti.). ꙗсти a jísti jsou tvary zcela rozličného původu: z původního jѣ se mohlo vyvinouti dvojím rozdílným spůsobem i jа i jи. (глаголꙗте, глаголѣте §. 71.).

dle Miklosichova slovníku starobulh. ꙗзва (foramen); dle toho vzniklo z původního aizva nejdříve dle §. 64. ѣзва, a to jest tvar glagolský. Z tohoto teprv jѣзва, ꙗзва, tvar méně zachovalý a cyrilský. Dlužno vůbec rozeznati pateré ꙗ náslovné v památkách cyrilských, jehož rozličného původu bez srovnávací methody dostihnouti nelze:

1. Původní ā (sansk. āvis palam lit. ovije clare) zní ꙗ (ꙗвѣ manifeste) v památkách cyrilských, авѣ a ѣвѣ v glagolských.

2. Předslovanské krátké ă (lit. àš ego) zůstalo а (§. 4) a přijalo eufonické j ve ꙗзъ; glag. nářečí nepředsulo j, má vždy азъ.

3. Lotyšské aiza, glagolské ѣзва, cyrilské ꙗзва.

4. Indoevropské dlouhé ā změnilo se v době litevskoslovanské v ē, lit. ēsti, ѣсти. Cyrilské památky píší někdy ѣсти, někdy ꙗсти; glagolské přestávají na starším ѣсти.

5. Původní jā, lit. jóvaras, přešlo v ꙗ: ꙗворъ (platanus); glagolské nářečí odsulo toto kmenové j (o čem později), аворъ.

§. 74. Adv. сѣмо (huc) vzniklo ze zájmena сь a přípony амо; srovnej обоꙗмо (utrimque) z обо+амо; ze сьамо se vyvinulo zamezením hiatu сьꙗмо, vysutím ь: сꙗмо; aneb vysutím ь a přechodem а v ѣ: сѣмо, jakž se obyčejně vyskytá. Aneb se vysulo ь přímo ze сьамо, čímž povstal tvar: само (95.27). вьсѣкъ (omnis) povstalo z adj.: вьсь a z přípony акъ (jako обоꙗкъ z обо+акъ); вьсьакъ: zamezením hiatu: вьсьꙗкъ, vysutím ь: вьсꙗкъ (ostr.); vysutím ь a změnou а v ѣ вьсѣкъ (ass. 24.5; Cloz. I. 109.), aneb přímo vysutím ь před zamezením hiatu z вьсьакъ: вьсакъ (ostr.) (334.7.) Sluší podotknouti, že вьсꙗкъ není porušením pravidla, dle kterého j v starob. po с státi nemůže. (mění se v ш.) вьсꙗкъ jest tvar úplně roveň tvaru господю. cj se ovšem měnilo kdysi v ш; avšak jakými oklikami se vyvinulo вьсꙗкъ, jak mladý jest tento tvar! Každá změna potřebuje času; teprv v nové češtině se vyvinulo pravidelné „však.“ (v staré češtině ještě vsjak, vsje, vsjeho proti všeho). Podobně ѣ ve вьсѣкъ povstalo i ѣ ve колѣно (genu); kmen slova jest коль (lit. kelýs, genu, z keli-as) přípona ано: кольано, кольѣно, колѣно.

§. 75. ѣ se střídá někdy v příponách s є: гѫсѣница гѫсєница; дѣтѣль дѣтєль (351.5.); кысѣлъ кысєлъ; младѣньць младєньць; братѣньць братєньць; словѣнинъ словєнинъ; приколєснѫти приколѣсати; злѣдь злєдь; плѣница плєница. (Nejvíce z pramenů mladších; viz Mikl. Lex.)

O hlásce и.

§. 76. и (иже) zní jak české i; povstalo buď z dlouhého ī předslovanského, buď seslabením ѣ (kteréž opět buď ku ai buď ku a se táhne). Všechna и povstala na půdě slovanské kromě dvou příkladů, ve kterých předslovanské krátké ĭ se zachovalo co и až do našich dob (proti §. 8 a §. 19, dle kterých všechna předslovanská ĭ přešla v є a ь).

1. V instr. pl. deklinace na i rovná se přípona ми ve звѣрьми litevskému instr. pl. téže deklinace: žvėrimìs (ì = ĭ).

2. Přípona ши 2. o. sing. praes. a lit. sì: esì eisì юси даси. Sem náleží i české: jesti-ť sansk. asti.

§. 77. и povstalo z dlouhého předslovanského ī ve: вити (circumvolvere) lit. výti, жила (vena) lit. gýslė, живъ (vivus) lit. gývas. диво (miraculum) lit. dývas, крикъ (clamor) lit. krȳkštṓti (clamare), кликъ (clamor) lit. klýkti (clamare), сила (vis) lit. sȳlà, сивъ (cinereus) lit. šývas (Mikl. Lex.), чистъ (purus) lit. skýstas, видѣти (spectare) lit. pavȳdĕti, иниѥ (pruina) lit. ýnis, вить (res torta in modum funis) lit. vȳtìs (ruthe, gerte), милъ (misericordia motus) lit. mȳlùs (freundlich), виръ (vortex) lit. vȳrùs, илъ (lutum) ř. 'ἰλύς, грива (iuba) sansk. grīvā (collum). исто (testiculus) lit. ìnkstas (Schmidt zur Gesch. d. indg. Voc. 81; и nahradilo nosovku jako v příponě —икъ lit. —inkas: дворьникъ lit. dvarinìnkas.).

§. 78. и často povstalo seslabením z ѣ.

1. ѣ které povstalo z ā se seslabilo v и: дѣра дира (sansk. dāra foramen), мѣнити поминати (kořen man.). V následujících případech povstalo ѣ stupňováním krátkého є (= ă; §. 65.2.) a seslabilo se v и: избирати od бєрѫ, пабиръкъ (v č. ještě paběrek); ve запинати (пѧти) запирати (пьрѫ kořen пєр) отирати (тьрѫ тєр) попирати (пьрѫ пєр), přechodní stupeň s ѣ předpokládáme; zachoval se nám ve дєрѫ дѣра раздирати грєти погрѣбати погрибати рєшти нарѣцати нарицати плєсти оплѣтати оплитати тєшти тѣцати тицати. Srovnej dále: бѣда обида, вѣсити висѣти, порѣвати поривати, отрѣѭти отриѭти, блѣскоунъ блискоунъ, колѣ коли, толѣ толи, сєлѣ сєли. Jen zdánlivě se proměnilo а v и ve прижагати прижигати; přechodní stupeň jest жѣг, ѣ však po ж státi nemůže, mění se v а (kořen gāg — гѣг — жѣг, z něhož se mohlo vyvinouti i жиг i жаг; srovnej покажатє покажитє §. 71.*).

2. ѣ se seslabilo v и, a jest původním ai: посмѣвати посмивати посмѣхати посмихати, kořen jest smi, stupňováním smai, stažením смѣ — сми. Tak i v následujících: полѣвати поливати (kořen li); пѣстовати питати (kořen pit, lit. pĕ̃tus, mittag, Ness.); пѣти (поѭ) пискати; сѣть (laqueus), ситиѥ (juncus) (kořen sansk. si ligare); свѣтити lit. švė̃sti (splendere) свитати; привєдитє 2. os. pl. imperat. (stojí pro привєдѣтє) v místě ostr. 73.2. Vůbec všecka и v imperativu povstala z ѣ, ai, zvláště v zásloví: вєзи вєзѣтє sansk. vahais, vahaita. Pročež i v těch slovech, ve kterých и etymologicky se táhne ku ai neb ā, za nutný přechod u vývinu hlásky и položíme ѣ, nechť si již ѣ úplně se vytratilo, a pouze и vedle ai neb ā příbuzných jazyků zůstalo: ива (salix) lit. jëvà (faulbaum, Ness.), пишта (cibus) lit. pĕ̃tus (mittag.

*) Pakli изгага (πύρωσις στομάχου cholera sicca) s tímto kořenem souvisí, zachovala se nám druhá odrůda kořene gāg.

mittagsmahlzeit, Ness., avšak srov. пѣстовати). — вина (causa, accusatio) lot. vaina (schuld). поминзати (nutare) lit. mëgóti (dormire). мьгнѫти (nictare). миръ (pax, mundus) kmen na u (viz Mikl. Lex.) jako lit. mërùs (Ziel, Ness.) od kořene мѣр (metiri). кривъ (obliquus) lit. kreívas, крило (ala) lit. skrẽlas (Ness.: flederwisch von den schwungfedern einer gans; skraidýti im kreise umhertreiben). лизати (lambere) lit. lëžti, зима (hiems) lit. žëmà, игла (acus) staropr. ayculo (Ness. Pr. Voc.). инъ (quidam) got. ains, искати (quaerere) lit. jëškóti, липа (tilia) lit. lẽpa, сито (cribrum) lit. šẽtas, витати (habitare) lit. vëtà (locus), влъци (n. pl. lupi) lit. vilkaí n. pl. ницати (germinare) lit. nókti (maturescere). Srovnej též жиръ (pascuum), жировати (deliciari) lit. gërùs (deliciae.).

§. 79. и povstalo stažením původního iā ve мати z матiā матрiā (jako братъ z братръ), o čemž se ještě zmíníme při assimilaci samohlásek; srov. lit. mōtė; lit. ė v zásloví vždy povstalo z iā (či jā). Rovněž дъшти (filia) lit. duktẽ, лани (cerva) lit. lōnẽ. A všechna feminina s příponou —ыни (lit. —únė, bėgúnė) галѫбыни рабыни; že ostatně iā bylo v nominativu, jeví celá deklinace těchto slov. Sem také patří и přípony ица některých slov: мати — mōtẽ — мати-ца, вѣвери-ца (sciurus) lit. vōverẽ, десьни-ца (dextra) lit. dešinẽ. O и ve толикъ коликъ se zdá, že povstalo stažením ь+а přípony —акъ (srovn. вьсѣкъ §. 74.); kmen totiž jest коль толь; podobně великъ od вель (§. 22.). и konečně povstává z ь assimilací; o čem pojednáme.

§. 80. O и záslovném pojednal p. Hattala (de Conson. Mutat. p. 34—39.). Odpor starobulharčiny proti dvojhláskám svědčí, že краи бои гнои neznělo jako krai boi gnoi; povstalať tato slova stupňováním kořenů kri bi gni příponou as: gnojas jako кровъ z krovas (kru); po odsutí s a seslabení a v o: крово, гнojo a přehláskou гноѥ (apud Bulgaros gnoje pro gnojo „eodem tempore" simul cum krovo vigebat, velut in vocabulis compositis гноѥстоучнкъ, кроводръжьць); každé o a є v zásloví přešlo v ъ a ь: кровъ, гнojь, jež se vyslovovalo гноj, poněvadž skupenina jь tím spíše musila přejíti v j, čím obtížnější jest přesné vyslovení jь, čím spíše měkké ь zmizelo v podobném mu j. Avšak loc. sing. гнои бои zní боji гноji: kmen гнoi, přípona ai: гнoiai гнojai гнojѣ (jako рабѣ) assimilací ѣ ku j: гнojи, psáno гнои. — Též nom. pl. бои, краи zněl jako боji краji, poněvadž vznikl z крajai (srov. lit. pónai nom. pl.), jako глаголите z глаголjaітє. (§. 71.) — Náslovné и povstalo spůsobem šesterým:

1. Z dlouhého ī. иниѥ (pruina) lit. ýnis. (§. 77.).

2. Z ai postupným seslabením v ѣ a и: lit. eíti (ire) ити; инъ (alius) got. ains.

3. Z in, исто (testiculus) lit. ìnkstas (§. 77.).

4. Z krátkého ĭ: икра (ova piscium) lit. ikrai, истъ (verus) lit. iščas (manifestus) z istjas, изъ (ex) lit. iš. Pravdě se podobá, že toto и, jež ušlo seslabení v ь asi proto, poněvadž by výslovnost náslovného ь byla nesnadná, znělo jak čisté i, srov. ruské изъ.

5. Z jŭ: иго lat. jŭgum vzniklo z jŭgo jogo jego jьgo známými proměnami; poněvadž pak ь po j zůstati nemohlo, jigo, jež v písmě starobulharském se píše иго.

6. Z předslovanského jĭ: litevské vztažné zájmeno jis přešlo v jь ji, v písmě и́. Že pak skutečně starobulharčina u vyslovování lišila и ve ити (iti) od и ve vztažném zájmeně и (ji), dolíčíme v §. 105.

§. 81. Přehled postupného seslabení samohlásek slovanských.

1. Krátké hlásky.

Indoevropské:				
ă lit. àš	а §. 4. азъ	—	—	—
ă lit. rágas	о §. 5. рогъ	—	—	—
ă sansk. daçan	předslov. ě §. 7. lit. dẽšimt; десѧть	—	—	—
ă lit. vákaras	є §. 7. вечеръ	—	—	—
ĭ lit. žvėrimìs	и §. 76. звѣрьми	—	—	—
ĭ sansk. tri	předslov. ě §. 8. §. 49.3. lit. trẽčas; третии	—	—	—
ĭ lit. keturì	є §. 8. четвере—	—	—	—
ŭ lit. sūnŭmì	о §. 12. §. 50.2. сыномь	—	—	—
ă —	о §. 9.2. рабо-тъ	ъ рабъ	úplné vymízení: č. rab	—
ă —	č. o lalok	ъ §. 9.4. лалъкъ	—	—
ă sansk. lăghu	předslov. ě §. 7. č. lehký lit. lèngvas	ь §. 18. льгъкъ	—	—
ă lit. vákaras	є §. 7. вечеръ	ь вьчера	úplné vymízení č. včera	—

Indoevropské:				
ă sansk. săd	o ходити	є шедъ	ь §. 16. шьлъ	úplné vymí- zení: č. šla
ŭ sansk. snŭšā	č. o snocha	ъ §. 12.5. снъха	—	—
ŭ lit. mërùs	o §. 12.1. миро-сь	ъ миръ	úplné vymí- zení: č. mír	—
ŭ —	o	є	ь §. 16.	—
ĭ sansk. trĭ	předslov. ě lit. tréčas третии	ь трь-зжвъ	—	—
ĭ —	є §. 19.2. дьне-сь	ь дьнь	úplné vymí- zení: č. den	—
ă sansk. agni	předslov. ŭ lit. ugnìs	o огнь §. 60.2.	—	—
2. Dlouhé hlásky.				
ā sansk. mātā	а §. 3. мати	—	—	—
ā sansk. vātā	předslov. ē? §. 65.	lit. vĕtra вѣтръ	č. í vítr	—
ā sansk. dāra	ѣ дѣра	и §. 78.1. дира	—	—
ū lit. búris	оу §. 54.5. боурıа	—	—	—
ū sansk. bhūti	předslov. ui §. 59.5. lit. buitìs	oi (boit—)	ъ-і fris. buiti č. bejt	ꙑ бꙑтие
ū sansk. bhrū	předslov. ŭv lit. brŭvis	ов r. бровь	ъв §. 33. бръвь	vysutím polo- hlásky: č. brv
ī sansk. grīva	и §. 77. грива	—	—	—
3. Dvojhlásky.				
au lit. ausìs	оу §. 54.1.2. оухо	—	—	—
au lit. jaukìnti	оу оучити	ꙑ §. 59.3. вꙑкнѫти	—	—
au —	ou (троуѫ)	троуѭ тровѫ §. 55.	—	—

Indoevropské:				
ai	oi	ъ-ı	ы či y §. 59.5.	—
ai lit. mainýti	ѣ §. 64. мѣнити	—	—	—
ai sansk. smaj-atē	ѣ посмѣ-ꙗти	и §. 78.2. посми-ꙗти.	—	—
4. Nosovky.				
ăm	em*)	ѧ §. 49.	—	—
ăn	en*)	ѧ §. 49.	—	—
ăm	om	ѫ §. 50.	—	—
ăn**)	on	ѫ §. 50.	—	—
ăn	předslov. ŭn	slov. ū	ŭi, oi	ы §. 60.2.
ŭm	om	ѫ §. 50.2.	—	—
ĭn	en	ѧ §. 49.3.	—	—
ām	ѫ §. 53.	—	—	—
jăn	jŭn	jon	jen	ꙗ §. 60.2.
5. Parasitické j před au a ū (§. 26; 57; 99.2.).				
au blau—	iau lit. bliáuti	ю (bljuti)	и blíti	—
au lit. taukšěti	оу srb. tuknuti	ю č. ťukati	и (jest možné)	—
au	jau	jov	ев	ьв §. 26.
ū lit. lutìs	ю лють	и č. litý	—	—
ū — ŭv bliuvóti	jov bljovati	ев r. блевать	ьв бльвать	— в pol. blwać

*) Může býti předslovanské aneb slovanské.
**) Živořilo po dlouhý čas ještě uvnitř slovančiny. (§. 48.5.)

6. Assimilace po л a р.

Předslovanská skupenina:					
—ălŭ (pălŭ*)	—оло поло	—лa §. 70.3. плaдьнє	—	—	—
—ărĭ sansk. părĭ	—єрє r. пере	—рѣ §. 66. прѣ	—	—	—
—ălă ř. *κάλαμος*	—оло r. солома	—лa §. 70.3. слaмa	—	—	—
—ăpx**) lit. gălva	—opx (golva)	—opox r. голова	—pax §. 70. глaвa	—	—
—ăpx (mart—)	—єpx мєрт— lit. mìrti***)	—єpєx r. мереть	—pѣx §. 66. мрѣти	—	—
—ăpx (pălnas)	—opx r. полный	—ъpx пълнъ (ostr.)	—ъpъx пълънъ (ostr.)	—pъx §. 43. плънъ	úplné vymízení č. plný
—ăpx (mărti)	—єpx r. смерть	—ьpx съмьрть (ostr.)	—ьpьx §. 39. съмьрьть (ostr.)	—pьx съмрьть	č. smrť
"	"	"	—ьpъx §. 41. съмьръть	—pъx съмрът̑ь	č. smrť
—ŭpx lit. tŭrgùs	—opx r. торгъ	—ъpx търгъ (ostr.)	—ъpъx търъгъ (ostr.)	—pъx тръгъ §. 47.	č. trh

Poznámka. Poměr slov лании : лани jest předslovanský. (lit. élnis : lonė); podobně алкати лакати локати lit. álkti, lakoti; ладиꙗ ладиꙗ, v lit. pouze eldija, aldija. оро se někdy stáhlo v ро: скрозѣ (ze —орз —ороз), právě jako єрє v рє кретєно (fusus) sansk. vartanam (art ert єрєт рєт), avšak i pravidelnější врѣтєно se uvádí. олово (plumbum) jest u porovnání s lit. alvas (stannum) zvláště jasným příkladem roztažení původní skupeniny ăl + souhláska ve оло + souhláska; avšak stažení оло v ла nepronikło pro zvláštní postavení tohoto оло — v násloví. Podobně i ѥлєнь jenom assimilaci nikoliv stažení proniknouti dalo. (§. 66.) Poměr slov ръзати (hinnire) a lit. aržti mi není zcela jasný. Ostatně sluší podotknouti, že některá česká slova se samohláskou r a l mohla vzniknouti přímo vysutím polo-

*) полъ jest kmenem na ŭ (Mikl. Lex.).
**) p = plynná, x = souhláska vůbec.
***) z merti.

hlásky, než nastala assimilace z tvarů již v §. 38 uvedených, z вьrch vrch, z mьrcha mrcha atd. Avšak vypátrati, v kterém slově kterou z obou možných cest jazyk český samohlásek r a l došel, jest nemožné, poněvadž samohlásky ty již v nejstarších památkách českých četně se vyvinuly, stop pak prozrazujících ještě polohlásku před aneb po plynné hlásce vůbec málo se vyskytá. Ba i totéž slovo na př. mrtvý mohlo uvnitř téhož nářečí vzniknouti tímto dvojím spůsobem, považíme-li, že se v ostr. vyskytá vedle sebe мьртвъ a мрьтвъ.

Stáří samohlásek slovanských.

§. 82. Znamenali jsme, že ve slovích азъ алкати se zachovalo ă co slov. а od dob pradávných předslovanských až do našich časů (lakom, já) neporušené.*) Všechna ostatní а jsou mladší, neboť povstala vesměs na půdě slovanské. Jsouť pak ta mezi nimi, která etymologicky se nesou ku dlouhému předslovanskému ā, starší: vyvinula se za dob neroztříštěného jazyka slovanského; proto všechna nářečí slovanská v slovích s takovými а se shodují: старъ č. starý pol. stary r. старый. Nejmladší jsou а, která povstala assimilací po л a р. Stažení skupenin, které se touto assimilací vyvinuly, оро a оло v ла a ра, jest vůbec poměrně mladou změnou jazyka, poněvadž se dokonalo teprv na půdě toho kterého nářečí (českého, starobulharského), v některém ani nepronikllo (ruském). Poněvadž pak právě nářečí slovanská v té věci samostatným a svézákonným spůsobem se spravovala, nastal rozdíl mezi nimi: lit. kárvė крава r. корова č. kráva pol. krowa srb. krava. lit. gárdas градъ r. городъ č. hrad pol. grod srb. grad. lit. barzdà брада r. борода č. brada pol. broda srb. brada. — Když nenastalo přesmyknutí či assimilace po р a л nezná ani ruština оло, оро, ani starobulharčina nepravidelné а (viz §. 4.2), nýbrž všechna nářečí slovanská přestávají na o, vzniklém z původního ă: lit. prăšýti просити r. просить pol. prosić č. prositi srb. prositi. lit. brădá бродъ бродъ bród brod brod. sansk. çravas слово слово słowo slovo; aneb i a pro původní ā: lit. šlově слава слава sława slava. lit. brólis братръ братъ bratr brat. Posud ovšem u posuzování ruských sylab оро a оло se ani té jednoduché pravdy nešetřilo, že vznikly jen tehdá, když se bylo jazyku slovanskému zbaviti známých nenáviděných skupenin počínajících s l a r (ku tvarům v §. 4.2. uvedeným, jež rozmnožiti se nám nevidělo býti zapotřebí, si čtenář snadno obdobné ruské přimyslí). Ani to, pokud vím, se nerozhodlo, zdali sylabám ruským оло оро či starobulharským ла ра co do stáří přednosť dáti sluší, jakkoliv by snad byla málem i pravdě nepodobnější z obou domněnek vrch obdržela, poněvadž se tvary staro-

*) Srov. také nosovku an Bulharů sedmihradských. (§. 48.5.)

bulharské obyčejně mají za starší. Věc tuším tím z pochybnosti vyvedena, že starobulharčina nikdy лa рa v оло оро nerozpouští. nýbrž naopak rozhodně starší оло оро v лa a рa stahuje (пладьнє), aniž by bylo srovnání s ruštinou zvláště zapotřebí, pomineme-li i toho, že vznikání těchto лa a рa bez náležitého ocenění tvarů jako жрѣбѧ съмрьть t. j. tak zvaného přesmyknutí vůbec posouditi nelze. I v ruštině se jeví (ovšem nepatrné) počátky tohoto stahování v dialektických tvarech младъ златъ своенравный (Mikl. Vgl. Gr. I. 397), avšak záhy zakrněly; obyčejně přestává ruština na starším stupni poskytujíc jen оло оро, někdy kolísá: хоромъ храмъ, порохъ прахъ, хоронить хранить, норовъ нравъ, aneb dokonce zachovala stupeň nejstarší nedavši proniknouti ani assimilaci po r a l neřku stažení: молчать торгъ. Někdy vznikly ruské sylaby оло a оро ze starších еле ере (změnou e v o, srov. тонкій ač č. tenký, тьнькъ z тенькъ lit. tènvas o vyšším stáří hlásky e svědčí): полонъ vedle starob. плѣнъ z пеленъ a lit. pèlnas (lucrum), молоко vedle млѣко z мелеко; ж ve жолобъ již samo s dostatek svědčí, že slovo to vzniklo z желебъ (желобъ se vyskytá), poněvadž ž z g jenom před měkkou hláskou vzniknouti může. Srov. жлѣбъ ze желебъ, kdežto č. žlab se táhne ku žolob a ku ještě staršímu želeb, želb. — Mimo již uvedené скрозѣ znám jen tyto příklady stažení оло v ло: дроучити (insolentem esse) lit. darkýti (schimpfen), слота (hiems) r. слота č. slota p. słota vedle lit. šáltas (kalt), kterýžto způsob si oblíbila polština pravidelně, jež ovšem zastřela rozdíl, který činí ruština mezi голова a просить, starobulharčina mezi глава a просити stáhnuvši původní golova v głowa a změnivši krátké ă lit. prašýti všem slovanským nářečím společným a pravidelným způsobem v o prosić. Zvláštního povšimnutí zasluhuje také sem patřící č. krok, jež vzniklo z korok (lit. kárka, vorderfuss), avšak oro v ра stáhlo se ve кракъ, kdežto novoslov. korak přečkavši a ušedši době stahování starého ără či oro v ра jen s nepatrnou obměnou na starém stupni se zachovalo a skamenělo (jako олово; strany pochybnosti, zdali ра vzniklo z ără či z oro, viz poznámku k §. 70.). Konečně sluší podotknouti, že nářečí kašubské co do zachovalosti tvarů jevících ještě plynnou hlásku před souhláskou z části i nad ruské vyniká: srov. porg порогъ прагъ, borna борона brána, povorz lit. veržýs поврaзъ; ba někdy se dokonce i předslovanské krátké ă zachovalo: parsą lit. pàršas поросенокъ прасѧ, sarka lit. šárka сорока сврака, vogard lit. gardas городъ градъ, varna = lit. várna ворона врана, charna vedle chorna (a a o vůbec v tomto nářečí kolísá) храна. Avšak někdy proniklo stažení oro v ro dle polského způsobu; praví totiž Hilferding ve svém článku o Kašubech (Izvěstija 1859 p. 53): но его древнее свойство языка прибалтійскихъ Славянъ не употребляется во всѣхъ словахъ (напр. broda борода) и исчезаетъ по мѣрѣ приближенія къ границамъ польской рѣчи. (Také stará němčina zná se k assimilaci po plynné hlásce r, již však jen někdy provedla: samohláska po r ve duruh wurum aram

pro durh wurm arm jest bez odporu neorganickou. Podobně mění jisté nářečí lotyšské (Bielenstein, I. 211) slova darbs kalps galva v darabs kalaps galava).

§. 83. Samohláska o vznikla z předslovanského ă a ŭ na půdě slovanské vždycky; v té věci se ostře liší od hlásky є, která vyvinuvši se z krátkého ă již za dob jazyka litevskoslovanského (§. 7.) ještě se šířila na ujmu hlásky ă na půdě slovanské. O krátkém předslovanském ĭ lze říci, že teprv na půdě slovanské přešlo v є.*) Bylať tedy kdysi doba — po odtržení se jazyka slovanského od litevského a před roztříštěním se jednotlivých nářečí — ve které na místě předslovanských ă ŭ ĭ znal jazyk slovanský téměř jen o a є, pravíme téměř, neboť zachoval některá předslovanská ă co ѧ až podnes (§. 4.1), podobně ĭ co и (§. 76, §. 80), dav jim splynouti s těmi ѧ a и, jež vznikla z hlásek dlouhých neb dvojhlásek. Krátké předslovanské ŭ se ovšem nezachovalo nikde neporušené. Avšak tento fonetický útvar jest nám z velké části zastřen nově vzniklým zákonem o seslabení o a є v polohlásky ъ a ь, který jako vrstva mladší se prostírá nad onou vrstvou, ve které jazyk znal pouze o a є; nová tato změna pronikla velmi nepravidelně zachvátivši a seslabivši jen některá o a є v ъ a ь. V celku důsledně opanovalo seslabení o a є v ъ a ь jenom záslovím, neboť tuto se shodují všechna nářečí slovanská; ъ a ь v záslovî jsou nejstarší, povstala za dob jednoty nářečí slovanských, jsoutě jich společným majetkem; žádné nářečí neposkytuje plnou hlásku v záslovî na místě starých přípon as is us; рабо-тъ, дьнє-сь, мнро-сь jsou poslední zvláštní přízní osudu zachované zbytky doby předbulharské. Pamětihodné jsou i tu některé staroruské tvary poskytující o a e pro záslovné ъ a ь: миро всѣхо умрете путе pro mladší již seslabené starob. мнръ всѣхъ оумрєть пѫть. (Miklosich Vgl. Gr. I. 381.) Starobulharčině pak jenom potud lze dáti přednost, pokud polohlásky v záslovî vůbec zachovala. Uprostřed slova jeví již kolísání starobulharčiny samé mezi o a ъ, є a ь poměrné mládí těchto polohlásek; nářečí, která — zvláště ruské — mají plné hlásky (o—є) oproti starobulh. ъ a ь, stojí na stupni starším. Jest to ostatně věcí přirozenou, že se seslabení nejdříve chopilo záslovî, které vůbec největší porušení změnami zvukoslovnými vzalo. V novobulharčině pokročily polohlásky ještě více; pohltily i ѧ ѩ ѫ — a to jest

*) Do doby předslovanské zasahují asi jen slabé stopy tohoto přechodu (lit. trěčas — трєтнн). Vznikání ě z ă má Curtius (Grundzüge p. 52, 3. vyd.) za mnohem starší do jednoty jazyků evropských spadající úkaz. My tuto jako vždycky přestáváme na době litevskoslovanské. є pak máme za předslovanské, když v témže slově stojí 1. slov. є vedle lit. e, 2. slov. ь vedle lit. e, 3. slov. є vedle lit. i (seslabeného totiž e).

vrstva třetí, nejmladší.*) Konečně hynou i polohlásky po л a р: č. trh, plný, assemanské tvary jako крстъ, стлпъ a na jejich místě vznikají nové samohlásky: l a r. Že л a р v starobulh. samohláskami nebyly, netřeba zvláště dokazovati, pokud se vůbec za to má, že ъ a ь nebyly pouze mrtvými znaky, nýbrž skutečnými zvuky.

§. 84. Nosovky povstaly uvnitř fonetického vývinu slovanštiny, avšak velmi záhy; neboť některá nářečí slovanská je již dávno ztratila a změnila v jiné hlásky (č. dub, pět.). Avšak etymologický základ nosovky ѧ (em en) jest starší onoho nosovky ѫ (om on); skupeniny em en znal již jazyk litevskoslovanský, poněvadž znal e, om on teprv na půdě slovanské se vyvinulo. (§. 48.5.) Dvojhláska ai zajisté se stáhla již v hlásku jednoduchou, než vznikla jednotlivá nářečí slovanská, poněvadž žádné z nich neposkytuje ani nejmenší stopy jakéhosi ai pro žádané ѣ (čemu na pohled odporují některé slovinské tvary deyli odpoveydall s ei pro ѣ, viz Mikl. Vgl. Gr. I. 240, avšak i greichy pro грѣхы se uvádí, jakkoliv рѣ tohoto slova nevzniklo z rai, jež by tuto změnou nepatrnou bylo přešlo v ei, nýbrž z ere, viz §. 126, z čeho vysvitá, že tyto útvary spadají pouze do individuelního vývinu slovinčiny). V této staré době splynulo jak se pravdě podobá ѣ z ai již s těmi ѣ, jež se nesou ku litevskoslovanským dlouhým ē vzniklým ze starších indoevropských ā (§. 65), poněvadž nic k tomu neukazuje, že by ѣ v té době, z které pocházejí naše nejstarší památky starobulharské, bylo znělo spůsobem rozličným, jakkoliv vzniklo z hlásek zcela rozdílných. Nejmladší, poněvadž jen některým nářečím slovanským vlastní, jsou ѣ, která povstala stažením dvou e, t. j. ze skupenin еле a ере; jakkoliv slabé počátky tohoto stažení do dob spojených nářečí slovanských zasahují, dovršilo a dokonalo se vznikání takových лѣ рѣ teprv na půdě toho kterého nářečí. Srov. r. мереть proti č. mříti a мрѣти. Na nejstarším stupni maloruské merty. (Miklosich Vergl. Gr. I. 344.) Ruština tuto opět spůsobem již u оло a оро vylíčeným kolísá mezi nejstaršími styk plynné hlásky a souhlásky snášejícími tvary смерть мерзкій желтый a mladšími připodobenými жеребя берегъ мереть, aneb dokonce zápasí připodobení a v dálším svém vývinu utlumené stažení: вередъ вредъ беремя бремя передъ предъ. Mlčením tuto nelze opominouti dvou tvarů staročeských (z Mater verborum): čerep a čeresla, v nichž, jako v r. черепъ stažení ере v рѣ (урѣпъ) ještě neproniklo. Ba čeresla starším býti se jeví samého ruského чресла, kdež i ruštinou ovládl zákon mladší. (Podobně uherskoslovinské čerez pro črêz. Miklosich

*) Přechod od starob. ѫ ku novob. ъ tvoří tvary s ън, jež uvádí prof. Hattala (Književnik II. 4. p. 474.), na př. пънт, vedle obyčejného път pro starob. пѫть. пѫть (t. j. понть) se má ku пънт jako o ku ъ.

Vergl. Gr. I. 240). Všechna оү povstala na půdě slovanské; strany ы viz §. 59.3. оү a ы vzniklo někdy, ač velmi zřídka, z dlouhého ā. (Zcela podobně ūn z ăn §. 60.2.). Dat. sing. a-kmenů āi (ř. ῳ z āi, sk. āy-a) změnil ā v ū již v litevskoslovanských dobách (lit. vìlkui) a odsul i na půdě slovanské (влък-оү). Lit. sōtas (satur) přešlo v sūt suit (lot. suits §. 59.5), сытъ. Krátké indoevropské ĭ se co и zachovalo velmi zřídka; v §. 76 a 80 jsou udána tato nejstarší и; pak následují ta, jež povstala z dlouhého předslovanského ī všem slovanským nářečím společná; konečně před našima očima povstávají nejmladší и seslabením z ѣ. (дѣра дира, млѣко mléko, obecné mlíko). Poněvadž každá samohláska původní v slovančině aspoň o jeden stupeň klesla, se seslabila a skrátila: nezná jazyk slovanský hlásek dlouhých; kde jich jest (v češtině) jsou původu mladšího. Předslovanský poměr dlouhých a krátkých hlásek nahradila slovančina poměrem hlásek závažnějších a slabších (viz stupňování.). Řídil se tedy jazyk starobulharský jenom přízvukem, jako původně všechna nářečí slovanská; o němž ostatně zpráv přímých nemáme; jenom srovnáním ruského, srbského, litevského a některých přízvukem opatřených památek starobulharských lze se as světla kdysi dobrati.

O stupňování.

§. 85. Vylíčili jsme osud samohlásek slovanských, pokud se z hlásek plných otřely a seslabily. Se stanoviska historického — jiného neznáme — jest pouze klesání ne stupňování samohlásek. Pakli však předce připouštíme, že se hlásky slovanské stupňují, činíme to proto, poněvadž i na tomto stupni svého seslabení jsou odleskem dávného stupňování; ă se stupňuje (či dlouží) v jazycích indoevropských v ā, čemuž se rovná poměr slovanského о : а (морити оүмарıати lit. marìnti mōrai). Avšak poměr dávného stupňování se na půdě slovanské valně porušil, někdy úplně zvrátil *); hlásky klesaly velmi nepravidelně; některá o jeden, některá o dva ba tři stupně.**) Jen zřídka kdy jest poměr tak zachovalý a průzračný jako ve морити оүмарıати; z ă se mohlo vyvinouti о, є, ь, z ā а, ѣ, и; aniž lze určiti zákon, dle kterého ă přešlo v є neb ь neb о, poněvadž se tyto změny děly neodvisle od sebe za rozličných dob; řekneme-li, že se ь stupňuje v и, lze se ještě tázati, z čeho ь vůbec vzniklo? Z ă, či ĭ?

*) Srov. §. 93 (na konci) o smísení se některých kořenů s i a a; což podotýkám maje na zřeteli poměr slovančiny k ostatním jazykům a k lit. zvlášť; nelze totiž upříti, že každý jazyk také na své půdě po jistou míru u vývinu vlastního samostatného stupňování pokračoval.

**) Z hlásky ă se na příklad dle §. 81. vyvinulo а, о, є, ъ a ь.

§. 86. Můžeme-li říci, že se є stupňuje v о? о i є povstalo z krátkého ă; střídání se є a о ve tvarech slovanských není stupňováním vlastním, ale dodává těmto zvláštní barvitosti; ekonomie jazyka rozdílem hlásek о a є jaksi nahradila mezery ve stupňování, které povstaly nepravidelným klesáním stupňovaných hlásek.*) Již časté střídání о a є (§. 9.) tomu nasvědčuje, že nelze právě о považovati za rozhodně závažnější hlásky є: стєлꙗ столꙗ, гробъ погрєбъ, плєтъ плотъ, обєдъ ободъ, омєтъ омотъ, заклєпъ заклопъ; máme токъ od тєшти ale ne покъ, jak bychom očekávali, od пєшти; vyskytá se pouze пєкъ. Ostatně nelze upříti, že rozdíl mezi є a о hluboce zasahuje do jazyka slovanského; již v litevčině se setkáváme s pravidelným odleskem poměru є : о — s ĕ a ă: brĕdù brădà: брєдѫ бродити; to jest předslovanský poměr. Tvar co do významu závažnější si libuje v ă oproti ĕ méně závažného. I tak se stanoviska litevskoslovanského máme tvar бродити za sesílený oproti брєсти; бєрѫ съборъ; мєсти (sternere) помостъ (pavimentum); тєшти токъ; клєпати клопотъ; мєлѭ молити; рєшти рокъ; нєсти носити; грєбѫ гробъ; жєнѫ гонити; вєсти водити; вєсти возити; вєлѣти волити.

§. 87. Poměr tento se ruší: о může seslabením přejíti v ъ; pak se zdá, že є se stupňuje v ъ: жєнѫ гънати; aneb є klesá v ь, pak stojí стьрѫ proti просторъ; зьрѫ позоръ; пьрѫ подъпора; шьд neb шєд ходити (dle všeho, co jsme o tomto slově pověděli, zvláště jasně vysvitá, že o stupňování nemůže býti řeči, poněvadž o jest rozhodně starším než ь ve шьд); вьрѫ (concludere) завора (vectis); пьрѫ пора; мьрѫ морити; пьнѫ запона; чьнѫ коньць; бєрѫ není stupňované бьрати, ale бьр— seslabené бєр—; podobně кълати a колѭ.

§. 88. Poměru hlásek є a о se podobá poměr nosovek ѧ a ѫ, které etymologicky nejsou ničím jiným, než e+m e+n a o+m o+n: грѧзнѫти a въгрѫзити (immergere: lit. grèmsti a gramzdýti). лѧкѫ (flectere) лѫкъ (sinus) (lit. lènkti, flectere, lànksmas flexus). мѧкъкъ (mollis) мѫка (farina) (lit. mènkas exiguus, mankštýti mollire, conterere). блѧсти блѫдити (errare) (lit. blensti blansti obscurari); мѧсти мѫтити; кѧзати кѫза; зѧбсти (dilacerare) зѫбъ (dens); прѧгѫ (intendere) прѫгло (tendicula); трѧсти трѫсъ; тѧгнѫти (trahere, tendere) тѫга (angor); исѧкнѫти исѫчити; крѧнѫти (z крѧтнѫти) крѫтити; штьнѫти (ze штьпнѫти; minui) souvisí se скѫпъ (parcus); стєпєнь se стѫпити.

§. 89. ѣ ve влѣкѫ (§. 66) povstalo z є (вєлк—); л ve влачити z о (волк rus. волочить §. 70.); má se tedy влѣкѫ : влачити = нєсти : носити. Úplně neskalený jest poměr ten v lit.: velkù válkioti; e vedle závažnějšího a; avšak v slov. se úplně zvrátil: ѣ ve влѣкѫ co do závažnosti se vyrovná hlásce л ve влачити; čeština opět nás svádí, abychom vláčeti měli za nepochybně stupňovaný tvar vedle vleku; což jest nemožné, poněvadž:

*) Viz §. 85. poznámka 1. a 2.

1. Lze na nejvýše připustiti nahrazení hlásky є (влѣк = велк) poněkud závažnější o (влак = волк).

2. Není pravého stupňování samohlásky ă (= є neb o) před dvěma souhláskama kmenovýma v jazyku slovanském a litevském ani možné. (Schleicher Litth. Gr. p. 45.). V litevčině jsou tvary jako grōmzdyti vōlkioti místo gramzdyti valkioti nemožné; lemiù se stupňuje v lōmà (ō = ā); nikdy grèmsti v grōmzdyti, vždy jen nastupuje závažnější hláska na místo stupňované (gramzdýti). Na novo se tímto potvrzuje naše domněnka, dle které ѣ ve влѣкѫ плѣзати срѣда není pravým původním ѣ (ā), ani а ve влачити брада pravým původním а (= ā), ale ѣ i а v těchto případech se táhnou ku krátké hlásce (e a o). Pochybili bychom, kdybychom č. vléci vedle vláčeti ocenili tak, jako poměr tvarů nésti a vynášeti. Předslovanské jakési vālk jest nemožné; vrátíme se tedy ku přechodnímu ruskému tvaru волоч—; ten nazad poukazuje ku волк, v před ku влак. Nemůžeme tedy а ve влакно власъ, гласъ младъ považovati za výsledek nějakého stupňování; srov. r. волокно, волосъ, голосъ, молодъ; sansk. mṛdu se rovná starobulharskému младъ; základní tvar jest mard či mald; stažením ar v ṛ: sansk. mṛd; assimilací z mald молодъ, stažením младъ. Dle §. 67. a 68. nelze мрѣти míti za stupňovaný tvar vedle мьрѫ; ani млѣсти od млъзѫ; облѣкъ облъкъ; чрѣсти чрътѫ; дрѣво дръво; jsou to pouhé dissimilace téhož základního tvaru: черт, мелз, дерв. Ba чрѣт nelze ani srovnati se чрѣт: pravá původní kmenová hláska tvaru чрът se ztratila; ъ jest pahláska, eufonická vsuvka, která vytlačila hlásku kmenovou (чьрът—); a pravá kmenová hláska є v чрѣт zmizela v ѣ. V pravdě se má чрът ku чрѣт jako чьрт ku черт. Kterak se má стрѣгѫ ku стражь? стрѣг povstalo ze стерег (r. стерегу) стражь ze сторожь (r. сторожь), a to ze стерг a сторг, tedy jako є : o, srov. také плазнкъ a плѣзати; přidáme-li плъзати (z полз пълз пълъз плъз), vyrozumíme, jakými oklikami dissimilace se vyvinulo ъ, ѣ, а z téže základní hlásky: ă. Tak i озрѣчь, озрачь озръчь vedle sebe.*) Srov. задрѣзати задръзати задразати z původního derz dorz. вратити враштѫ вратиши se má ku врътѣти кръштѫ врътиши jako o : є; вратити povstalo z ворот (r. воротить) ворт lit. vartýti; вржт z верт (lit. vèrsti, r. вертѣть), вьрт вьрът врът. Nepatrný byl zajisté kdysi rozdíl mezi ворт a верт; є a o jest jen možné seslabení téhož ă; jak velice se však nyní liší врат a врът po tolikerých dissimilacích! Nepatrné přečasté kolísání starobulharčiny mezi є a ь (дерво дьрво) splodilo дрѣво a дръво. Všechny tyto změny vzaly počátek z nenávisti slovančiny proti styku plynné hlásky se souhláskou. Jako є ku o se má a mělo kdysi врѣпсти наврапити клъгъкъ влажити дръжати въздражати длъбсти длато (z длабто; rus. долото.). стрѣдъ страдовьнь. прѣга (novella tritici grana; dial. rus. перга, blütenstaub, viz Mikl. Lex.) a пражити (frigere). Pakli а jest spojeno s tvarem co do smyslu závažnějším a ѣ, jak lze očekávati.

*) Ba i озрьчь, пльзати jest možné.

s méně závažným: jest to právě odlesk dávného poměru о : є; srov. мръзнѫти мразити покръзѫ покразъ мръкнѫти мракъ. V některých slovích přímo se střídá ъ a а, t. j. počet příkladů se střídavým о i є v §. 9. se tímto doplňuje: скръбъ, скрабъ; изврьгъ изврагъ; напрьтъ напратъ; смрьдъ смрадъ; nářečí poskytují vysvětlení: смрадъ srov. s r. смородь a смрьдъ s pol. smerd; ruština si oblíbila о, polština є; v starob. о i є vedle sebe kdysi živořilo jako posud десити a досити.

§. 90. Předslovanské ă se stupňuje v ā; neskalený a pravidelný odlesk tohoto poměru na půdě slovanské jest о a а: тоучити за-тачати; колѭ закалати; дробити въдраблꙗти; изгонити изганꙗти; ходити исхаждати; просити въпрашати; носити възнашати; могѫ възмагати; възложити възлагати; горѣти възгарати; въгодити въгаждати; молити оумалꙗти; кодити въкадити; хонити ханꙗти; хромъ храмати; толити оуталꙗти; стоꙗти стаꙗти; скочити скакати; потонити потанꙗти; родити пораждати; ополѣти опалити; омочити омакати; оборити обарꙗти; клонити кланꙗти; корити карати; бодѫ набадати; коснѫти касати; ломити изламꙗти; затворити затварꙗти. Jest na bíledni, že ne každé о—а poukazuje ku předslovanskému ă—ā, že některé stupňované tvary povstaly jen dle analogie uvedených. Slova повъторити a раздвоити povstala as teprv na slovanské půdě, a stupňována jsou ve повътарꙗти раздваꙗти. Tak i свободити свобаждати, гонозити гонажати. (Na to jsem již narazil v poznámce 1. ku §. 85.). Avšak poměr ten se ruší; původní ă se mohlo seslabiti v ъ, pak stojí охръмнѫти proti храмати; aneb ă přešlo v є, pak jest перо (penna) vedle парити (volare); седло садити; чезнѫти казити; aneb přešlo ă a ā v є a ѣ: решти — рѣчь — нарѣцати; плести плѣтати; летѣти лѣтати; тешти истѣкати; гнести гнѣтати; възлешти възлѣгати; седло сѣсти. Po měkké souhlásce stojí а pro ѣ; pročež sem dlužno přičísti: иштезнѫти иштазати жешти въжагати. Srovnej dále мести възмѣтати, avšak též bez stupňování: възметати; podobně въселити въселꙗти. — Obyčejně však se seslabilo ѣ v и: решти нарицати; жешти въжизати; тешти истицати; плести наплитати; дерѫ въздирати; берѫ забирати; мелѭ изминати; перѫ попирати; стелѭ постилати (někdy se zachoval i stupeň přechodní: решти нарѣцати нарицати, плести плѣтати наплитати). Aneb є kleslo v ь a а zůstalo: вьрѫ (fervere) варити (coquere); obyčejně však stojí ь proti и: жьрѫ жиръ; пьнѫ запинати; шьд- оушидь; мьрѫ оумирати; стьрѫ простирати; чьнѫ чинити; пьрѫ запирати; зьдати зазидати; зьрѭ възирати; жьдати жидати; тьрѫ въстирати; вьрѫ (fervere) възвирати виръ (vortex). Srovnej také мьнѣти мѣнити поминати. възлазити nelze míti za stupňovaný tvar vedle възлѣзѫ; jsouť а a ѣ hlásky stejné závažnosti. Z puvodního lāz mohlo vzniknouti i лаз i лѣз. Podobně изгага a прижагати (z гѣг §. 78.), сѣдѣти a садити. Poněvadž již litevčina má sėdėti vedle sodìnti, znamenáme, že poměr kmenů сѣд a сад se vyvinul již za dob předslovanských (sēd sād dissimilace indoevropského sād.).

§. 91. Předslovanské krátké ŭ se může dloužiti v ū aneb stupňovati v au a āu. бꙑти (esse) povstalo z būti lit. búti od kořene bŭ, ale krátké ŭ (= ъ) se nám nikde nezachovalo; ovšem ve въздъхнѫти въздꙑхати, avšak nelze již s jistotou určiti, je-li toto ꙑ původně

ū či au; to i ono jest možné (§. 59.). Zjištěné pouze jest: ы a оу jsou rozhodně závažnějšími hláskami než ъ; vyskytají se také výhradně ve tvarech co do smyslu závažnějších. ъ se stupňuje v оу: бъчєла боучати; въздъхнѫти въздоухъ; тъкнѫти притоуцати; бъдѣти боудити; къзнь коузнь; стръгати строугати; кръха съкроушити; мъдлити моудити; оглъхнѫти оглоушати; ръдѣти роуда; слъзъкъ слоузъ; съхнѫти соушити. съпѫ (praes.) proti соути (infinitiv ze соупти) jako чьтѫ a чисти, o čem později. ъ se stupňuje v ы; sem také náleží případy, ve kterých оу seslabeno v ы: бъдѣти быждрь; гънѫти (z гъбнѫти) гыбати; въздъхнѫти въздыхати; затъкнѫти затыкати; бръснѫти брысати; мъкнѫти мыкати; ръдѣти рыждь; съпѫ сыпати; сълати сылати.

§. 92. Kmeny otevřené zachovaly stupňované ŭ dosti neporušeně; ă dvojhlásky au přešlo spůsobem pravidelným v о a ŭ před samohláskou nutně ve в: пловѫ z плаuѫ; lit. pláuju z plau-u. Krátké ŭ, z něhož au (ов) stupňováním povstalo, se nám nikde nezachovalo. Tvarem jako пловѫ jest též сновѫ, тровѫ, ловити, ковати, новъ, островъ, ровъ, слово *). Že тровѫ jest zcela neodvislým tvarem od троуѭ, že ов nepovstalo roztažením z оу, o tom viz §. 55. Nelze říci, že ровъ jest stupňovaný tvar od рыти; ы samo povstalo z ū neb au, ū a au pak se nemůže stupňovati v ов; ровъ jest odvozeno od kořene rŭ, který se nám ovšem nikde (asi co ръ) nezachoval. Předslovanské krátké ŭ se stupňuje v āu; jest to druhý stupeň sesílení, silnější prvního (ău); zachoval se co ав:

1. V kmenech otevřených: пловѫ плавати слово (sansk. çravas) слава (lit. šlōvē). ловити оулавлꙗти тровѫ трава. Od давити (lit. dṓvyti, suffocare) se nezachoval první stupeň; o дав-ати a став-ити se za to má, že в se vsulo pro zamezení hiatu, jakoby kořen byl да— ста—; ale jest jím du, stu, poněvadž v litevčině (stōvēti, dōvanṓti) jakož i v některých příbuzných jazycích kořeny sta a da přecházejí do řady kořenů na u; od du a stu jest давати a ставити druhý stupeň sesílení; ale první stupeň sesílení a kořeny du a stu se vytratily.**) Rovněž chybně se odvozuje бавити od быти, jež povstalo z būti (lit. bū́ti); ū však v ав (= āu) se nestupňuje. Kořen bŭ (§. 91.) a první stupeň bău (бов-) se nám opět nezachoval. ав ve плавъ крава глава nepovstalo stupňováním, ale assimilací po л a р; srov. lit. pàlvas, kárvė galvà.

2. āu jakožto druhý stupeň sesíleného ŭ se zachovalo co ва ve kmenech uzavřených: квасити хватити (a č. kvapiti); první stupeň sesílení týchže slov (au) se zachoval co ы ve хытити кыснѫти (a č. kypěti), jestli ы najisto povstalo z au. Jednoduchý kmen s ŭ, základ tohoto stupňování, se nezachoval; zněl by asi късъ хът. квасити znělo tedy původně kāus, a jest druhý stupeň sesíleného ŭ (vrddhi san-

---

*) Avšak ов ve олово nepovstalo stupňováním (§. 81. na konci); strany ов ve зовѫ viz §. 99.2.

**) Srov. Curtius Grundzüge 3. vyd. p. 204 a 222.

skritské.) Z původního āu povstalo na půdě slovanské aŭ (ŭ starobulh. písmem naznačiti nelze.). плав ve плавити povstalo z плаŭ plāu; ale dvojhlásek se jazyk slov. štítí; ve плавити se zbavil dvojhlásky změnou ŭ ve в, ve клаŭс přesmyknutím a změnou ŭ ve в: квас (také dvojhláska ai se odstranila přesmyknutím: znělotť ѣ zajisté $\widehat{ea}$ $\widehat{ia}$.*)

§. 93. Předslovanské krátké ĭ se stupňuje v ai neb āi aneb dlouží v ī; z ai, ī povstalo ѣ, и, z ai, āi, oj a aj. — Někdy nesnadno rozhodnouti, zdali и se nese ku ai či ī. — Z ĭ — ai se vyvinulo ь—ѣ: свьнѫти (ze свьтнѫти) a свѣтити (lit. švěsti ze švait- lucere). прильпнѫти прилѣпити (lit. lìpti adhaerere): aneb seslabením ѣ v и: мьгнѫти мизати (nutare) (lit. mëgōti dormire); avšak и mohlo také povstati z ī; nepochybně povstalo и z ī (a ne z ai ѣ) ve чьтѫ читати; kořen jest kit sansk. čit, který, kdyby se byl stupňoval v kait кѣт, byl by se změnil v цѣт; ч pak v tom případě mohlo povstati z k jen před ī = и, jak v odstavci o povstávání ц a ч s dostatek ukážeme. и může býti ī také ve льпнѫти прилипати; свьнѫти свитати; пьсати записати. Jen v kmenech otevřených se zachovalo ăi āi co oj aj: 1. první stupeň: ĭ — ăi = ь — oj пьѭ поити; трь— (v složeninách) трои; почьѭ покои; бьѭ бои; вьѭ повои. Od боꙗти (sansk. bhī, timere) гои (pax; lit. gýti, convalescere). вои (bellator, lit. výti, persequi), доити (sansk. dhē dhai lactare) se nezachoval kořen nestupňovaný. — 2. Druhý stupeň: коити каꙗти, кроити краꙗти, поити напаꙗти. Původní ai se dissimilovalo v ѣ a oj: пѣти поѭ; srov. лити (fundere, lit. lýti) лѣѭ a лои (sebum). Některé infinitivy dlouží kmen u porovnání s kmenem přítomného času: вити вьѭ; чисти чьтѫ; бити бьѭ; въпити въпьѭ; пити пьѭ; почити почьѭ; цвисти цвьтѫ; tak as i възлаꙗти възлѣѭ. Naopak ve пьсати пишѫ. Již v litevčině pozorujeme vejù = вьѭ, výti = вити (circumvolvere). соути: сънѫ = чисти: чьтѫ (§. 91.). Obyčejně se však v památkách vyskytá виѭ пиѭ a t. d., o čem viz v assimilaci samohlásek. Stupňuje se tedy: 1. о — а, 2. ъ — а, 3. е — а, 4. е — ѣ, 5. е— и, 6. ь — а, 7. ь — и (kmenů s ă), 8. ъ — оу, 9. ъ — ꙑ, 10. (ŭ předslov.) — ов, 11. ов — ав (— ва), 12. ь — и (kmenů s ĭ), 13. ь — ои

*) Avšak ani sám bych na tomto výkladu zcela nepřestal, jmenovitě proto, poněvadž jsem se snažil dotčené ва vysvětliti maje pouze na zřeteli starobulharské zákony zvukoslovné, kdežto naopak se zdá, že již v litevskoslovanském jazyku va z dvojhlásky vzniklo. Litevčina totiž má va pro slovanskou dvojhlásku ve dvásė (anima) vedle доуша; i lit. i slov. má va pro dvojhlásku, jak se pravdě podobá, ve tveriù (umzäunen, Ness.) vedle затварити (claudere) a lat. obtūrare (nejspíše z obtaurare.). — Ostatně ještě podotýkám, že kysati a kvasiti jsou desiderativa odvozená od kypěti a kvapiti (z kyps kvaps vzniklo kys kvas jako воса z lit. vapsà), a že všechna tato slova souvisí se sansk. kup (in bewegung, wallung gerathen, Sansk. Wört. B. R.).

(oj), 14. он (oj) — ан (aj). Číslo 7. a 13. jeví, že nepravidelné klesání dalo splynouti některým kmenům s původním ă a některým s ĭ. — Sesiluje se: 1. є — о, 2. є — ъ, 3. ь — о, 4. ѧ — ѫ.

O assimilaci samohlásek.

§. 94. Assimilace jest dvojí:

1. Buď si připodobňuje předcházející samohláska následující — postupná;

2. aneb působí směrem opáčným — zpětná.

Assimilace postupná.

1. Gen. sing. masc. a neut. příd. jmen určitých se skládá z gen. sing. masc. a genitivu vztažného zájmena юго; zněl tedy od новъ původně новаюго, zúmyslným hiatem (o čem viz hiat na svém místě) новаего; прѣданаего (Cloz. II. f. I. b. 1.); assimilací —ааго : неклоучимааго (274.1.). Sám pisatel kolísá mezi аего a ааго zvláštním způsobem ve хотѧштаего (267.2.) Dat. sing. masc. týchže příd. jmen povstal podobně; tvar nejzachovalejší jest осѫжденоуюмоу (183.19.), z toho —оуемоу, assimilací оуоумоу. Loc. sing. tvar nejstarší jest: възвѣштенѣюмь (216.26.), тврьдѣюмь (157.17.); vysutím j вѣчьнѣемь (ostr.) небесьнѣемь (ostr.), непобѣдимѣемь (Cloz. I. 780.). Postupnou assimilací ѣ ku є povstává třetí tvar lokalu: небесьстѣѣмь (49.8.), адьстѣѣмь (349.19.), макъцѣѣмь (89.20.); zamezením hiatu —ѣјѣмь, —ѣамь (§. 71.) tvar čtvrtý: гробьнѣамь (337.12.), z něhož povstal pátý opětným vysutím j: небесьнѣамь (50.22. ass.), вѣчьнѣамь (35.12; 16.6. ass.), адьстѣамь (348.18.). Druhý tvar se nejvíce vyskytá v ostr.; třetí jest téměř pravidelným v sup.; v ass. nejčastěji pátý.

2. Přípony imperfekta —ѣаше —ѣахѫ assimilací а ku ѣ se mění v —ѣѣше —ѣѣхѫ: идѣѣше (201.3.) градѣѣше (257.29.) трьпѣѣше (323.27.) бѣѣхѫ (116.13.) начьнѣѣхомъ (53.13.) растѣѣше (29.19.) растварѣѣше (218.1.), avšak od растварıати z —рıаше —рѣаше растварѣѣше.

3. Přítomný čas časoslov páté třídy na —аѭ —аюши бываѭ бываюши se často vyskytá bez j: непознаета (3.8. ass.) освѣштаеши (390.17.) прилагаетъ (404.18.) мышлаете (34.13. ass.) подобаетъ (6.7. ass.) прѣрѣкаета (361.4.) оутврьждает' (392.21.*); z těchto tvarů assimilací а ku е: подобаатъ (10.3.) оумираатъ (8.19.) раздроушаатъ (328.8.) гнѣваатъ (251.2.), zřídka v druhé osobě: гнѣвааши (300.22.) свѣштаашн (393.21.) прѣбываашн (36.15.). Rovnou cestou бываютъ v бываатъ přejíti nemůže; pře-

*) Smísil jsem zúmyslně příklady z cyrilských a glagolských památek, abych ukázal, že se v té věci cyrilské památky od glagolských (které ю vůbec neznají) absolutně neliší; což ještě ostřeji vytknu v nauce o hiatu.

chod tvoří бывлеть. Dle Miklosiche také нилимъ, нилиши (Vergl. Gr. I. 121.), jež se v ostr. často co нилимъ нилиши čte, z нилюемь нилюеши povstalo. дѣши stojí pro дѣюши (299.15.); деши se čte 223.3.

4. ѣ po j se assimilovalo ku и v loc. sing. краи t. j. kraji proti рѫбѣ (§. 80.). Dat. sing. дѣвици (proti dat. рѫцѣ) z дѣви kjai — kjѣ — kjи — ци. Podobně отьци loc. sing. (proti влъцѣ od влъкъ z влъкаi кѣ цѣ) z отькjai —кjѣ —кjи —ци.*)

Zpětná assimilace.

§. 95. 1. Pravidelný instr. sing. jmen ženských na а zní рѫкоѭ; vysutím j však a assimilací о ku ѫ: рѫкѫѫ (394.21.) львьюнѫѫ (403.28.) zamezením hiatu: уистѫѭ (336.10.) длнѫѭ (32.25.) простѫѭ (34.7.) — O vysouvání a opětném vsouvání j promluvíme v nauce o hiatu. Instr. sing. нѫждеѭ přešel v нѫждеѫ a to v нѫждѫѫ (309.14.).

2. O gen. pl. deklinace na i jsme promluvili v §. 21.; дѣтии povstalo z дѣтеи дѣтьи дѣтии. Nom. pl. téže deklinace má příponu —ие; v lat. zní —ēs (hostēs), jež povstalo stažením z —ies hosties; srov. ř. πόλιες n. pl. od πόλις kmene na i; tuto příponu —ies (jež původně zněla —ias) stáhla litevčina v —ýs ve ákys (od kmene na i akìs). Kterak však mohlo povstati и ve ие z předslovanského krátkého ĭ ve —ies? Původní ias přešlo jak se pravdě podobá již v předslovanských dobách v ies (o е v příponách pro indoevropské ă srov. §. 7), poněvadž i lit. ys ve ákys vzniklo z —ies. Uvnitř slovančiny vzniklo odsutím s čili zákonem o zásloví slovanském a seslabením krátkého i —ье, людье (Cloz. I. 841; 744; Cloz. II. f. I. a. 5), zamezením hiatu людьıе (422.4.) уръвьıе (173.27.), konečně assimilací ь ku j уръвние (173.27.) людние (177.21.) голѫбние (ostr.). Jen takovými změnami se mohlo z původního krátkého ĭ vyvinouti starobulharské и; и přímo pro ĭ znám totiž jen v zásloví a v násloví. (§. 76 a §. 80.). Gen. dual. téže deklinace se tvoří od kmene příponou оу: длньоу, zamezením hiatu длнью (389.29.) дьнью (212.3.) очью (Cloz. I. 4.); assimilací ь ku j v и pravidelné длнию дьнию. (§. 57.). Instr. sing. ženských kmenů na i se tvoří pomocí přípony —ām, která v slov. se skrátila v ѫ, v lit. v è (akiè); zní tedy instr. sing. původně od kmene власть властьѫ, zamezením hiatu: властьѭ (27.8.) тврьдьѭ (354.20.) тъуьѭ (16.3.) дрьзостьѭ (143.25.) любвьѭ (438.27.) уестьѭ (Cloz. I. 25.). Assimilací ь ku j povstaly pravidelné: уестиѭ, властиѭ a t. d.

3. Nom. sing. masc. příd. jmen se zakončením ии jsme vysvětlili v §. 22. Přípony byly původně (jak je máme posud s ma-

---

*) Nejspíše také вънезлапъвѫ vzniklo assimilací z вънезлоупъвѫ (оупъвати), jak mi podotknul prof. Ludwig. Vyhynulé jméno оупъва, jež předpokládáme, se zachovalo v staropolském pwa (pro пъва.).

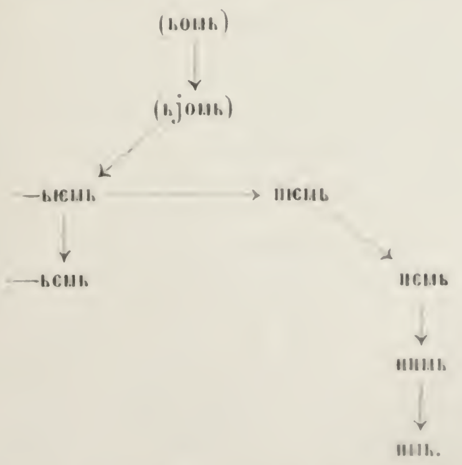
lými obměnami v latině: tertius tertia tertium) ias iā iam. Dle nauky o povstávání polohlásek přešla všechna krátká ĭ v slov. v є, přípony as a am po odsutí s a m v о; ā v а: єо єа єо. V §. 9.2. jsme ukázali, že původní o jmen mužských přešlo v ъ oproti о jmen středních, jež zůstalo о: єъ єа єо. Zamezením hiatu povstávají tvary єjъ єꙗ єjо. Dle §. 80 přešlo jъ v j, psáno и, jо pak v starobulharčině přehláskou о po j vždy se mění v ѥ: єи єꙗ єѥ. Útvar s —єи jsme v §. 22. dotvrdili místy z ass.: велеи; ruské третей stojí posud na starém stanovisku, kteréž i assemanský památník jen zřídka kdy zachoval. Srov. §. 21. (лошадей, персей). Ani ženskou příponu єꙗ jsme si nevymyslili; dokážeme ji později ruskými tvary jako врачея; střední pak se dle toho připustí. Seslabením є v ь povstává ьи ьꙗ ьѥ. третьꙗ'го (359.5.) gen. sing. masc. вельꙗ (368.28.) nom. sing. fem. велью (Cloz. I. 140.) dat. sing. рабьѥ (Cloz. I. 327.) neut. sing. вельѭ (Cloz. I. 479.) acc. sing. fem. велье (vysutím j) (Cloz. I. 139.) neut. sing. божьѥмъ (385.23.) dat. pl. божьѥѭ (438.9.) instr. sing. fem., z čeho přechody —ьѥѭ —ьꙗѭ (srov. нѫждѫѫ §. 95.1) a dle §. 101.4 vzniklo též божьѭ (446.3.) божьꙗ nom. sing. fem. (437.23.) оутрьꙗ nom. pl. neut. (88.8.) Úplnou assimilací ь ku j povstávají pravidelné tvary третии третиꙗ третиѥ; jen tím způsobem se mohlo státi, že и slovanské odpovídá krátkému latinskému i ve tertius tertia tertium.

4. Starobulharské братриꙗ má (sr. ř. *φρᾱτρία*) příponu iā; přešla v єа srov. r. врачея, změnou є v ь братрьа, vysutím р a změnou а v ѣ братьѣ (Cloz. I. 745); z братрьа zamezením hiatu братрьꙗ (187.13.). Srov. v §. 73. авити, ѣвити, ꙗвити. Assimilací ь ku j obyčejné братиꙗ aneb братриꙗ. Assimilace ještě nepronikla ve братьѥ voc. sing. (367.7; 187.13; 365.6.) братьꙗ gen. sing. (85.26.) братрьꙗ (Cloz. I. 84.) братьѭ acc. sing. (86.5.). Lit. eldijà (navis) povstalo z eldia aldiā; z toho na půdě slovanské алдеа (srov. врачея), алдьꙗ (алдьѭ acc. sing. 404.23.) assimilací obyčejné алдиꙗ; aneb z алдеа, алдьа změnou а v ѣ алдьѣ, zamezením hiatu алдьjѣ, jež (dle §. 80 na konci) přešlo v алдьи, z něhož assimilací алдии. Tak i сѫдии gen. sing. сѫдиꙗ (přechod: сѫдьѭ acc. sing. Cloz. I. 934. сѫдьꙗ nom. pl. Cloz. I. 770.). Lit. élnė (cerva) povstalo z alniā; z toho алнеа, алньа, алньѣ, алньjѣ, алньи (= алньji) алнии. Lit. lōnė (cerva) z lāniā od kmene lānĭ přechodem do a-deklinace ženské; lānĭ se zachovalo v starobulh. лань; příponou ā povstalo ланьа ланьꙗ ланиꙗ (viz Mikl. Lex.); aneb právě vylíčeným způsobem ланьи (t. j. u vyslovení ланьji), vysutím ь ланjи, jež se pravopisem cod. sup. píše лан҃и; tak i богꙑн҃и рабꙑн҃и (že ostatně iā bylo příponou nominativu, jeví deklinace: gen. sing. богꙑниꙗ povstal vysutím ь z богꙑньꙗ) дъшти мати z матрьа матрьjѣ матрьи матри мати. (lit. mōtė mater z mōtriā.). Od гвоздь (clavus) utvořeno přechodem do ženské a-deklinace гвоздьа z toho гвоздии; jiný tvar téhož slova гвоздвии čte se v instr. pl. гвоздвиими (298.16.) z гвоздвьами; vnikla tedy assimilace i do pádů ostatních. Jako гвоздь ku гвоздии má se ласкоуь ku ласкъуни.

5. житнискъ (337.1.) povstalo z jména жить (vita) a přípony ьскъ, avšak již v době, ve které жить znělo ještě жите (дене-тъ §. 19.2.), житеьскъ житеjьскъ житеискъ (r. житейскій) житьискъ житиискъ. сѫдиште od kmene сѫдь, který se rozšířil příponou ʌ ve сѫдии a příponou иште (гробиште) ve сѫдеиште (srov. r. судейскій). —дьиште, —диште, aneb stažením dvou и v jedno сѫдиште. велиство od přídavného kmene вель (jenž vězí ve велеи великъ вельми) a přípony —ьство.

6. Nom. sing. neut. jmen na —иѥ zněl původně iam, přešel v ео, єjо, єjє, ьѥ: избавьсньѥ (369.10.) насильѥ (24.5.) коньѥ (226.29.) безоумьѥ (307.16.) орѫжьѥ (355.1.). Vysutím j: житье (Cloz. I. 64.) вѣтвье (Cloz. I. 36.) лежанье (374.2.) благословещенье (406.16.) видѣнье (366.23.). Assimilací ь ku j povstalo z ьѥ pravidelné иѥ: насилиѥ кониѥ. Rovněž и všech ostatních pádů a čísel se vyvinulo z ь; assimilace ještě nepronikla ve: добродѣаньѩ gen. sing. (393.3.) злоільваньѩ nom. pl. (355.23.) побѣжденьѩ gen. sing. (374.14.) оуѣденью dat. sing. (Cloz. I. 68.) испытанью (Cloz. I. 141.) прѣданьи (Cloz. I. 248.) loc. sing. (assimilací: прѣдании.). Instr. sing. měl původně příponu —ьомь, jež se nám ovšem nezachovala; zamezením hiatu —ьjомь a přehláskou о po j povstalo: въсклицаньѥмь (365.1.). Z toho buď vysutím j: испытаньемь (Cloz. I. 74.) говѣньемь (Cloz. I. 142.) aneb assimilací ь ku j pravidelné: испытаниѥмь, говѣниѥмь; opětným vysutím j: говѣниемь (377.10.) невѣриемь (358.15.) подвизаниемь (141.5.) пьѣниемь (268.29; 274.10.) рыданиемь (410.7.) цѣломѫдрьствиемь (Cloz. I. 406.). Postupnou assimilací и ku є v ии: покъновениимь (55.14.) повелѣниимь (55.14.) знамениимь (434.16.) камениимь (159.16.) стенаниїмь (127.23.) пьѣниимь (ostr.). Aneb stažením dvou и v jedno: подражанимь (62.18).

Postup všech změn z nejstaršího —iami:

Dat. pl. знамениємъ (ass. 9.32.) povstal ze —ьомъ —ьjомъ —ьѥмъ —иѥмъ —иемъ. V §. 71. jsme se zmínili o rozdílu tvarů посъланиихъ a посъланиѩхъ. (—иихъ ze —ьaiхъ —ьѣхъ —ьихъ —иихъ).

7. Nom. pl. určité deklinace participií se skládá z nom. pl. příslušného participia (слышавъше, сѫште) a nom. pl. zájmena и; nejstarší tvar ještě máme ve ръпъштѫштеи (Cloz. I. 14.) слышавъшеи (ostr.) сѫштеи (29.19. ass.) вѣровавъшеи (26.9.). Přechodem є v ь (сѫштьи, живѫштьи) a assimilací: сѫштии (115.28.) живѫштии (117.13.). Nom. sing. masc. určitého part. praet. act. I. zní (viz §. 23.) сътвореи (59.3. ass.) оудареи (121.6. ass.); z toho сътворьи (359.23.) бывъшьи (368.8.), assimilací: сътвории (359.21.).

8. Některá časoslova první třídy (viz §. 93.) kmene otevřeného биѭ виѭ povstala assimilací z бьѭ вьѭ; slabý kmen вьѭ se má ku dlouženému infinitivnímu вити jako цвьтѫ ku цвисти (lit. vejù a výti). вьѭ jest také proto starší než виѭ, poněvadž и nikdy v ь se seslabiti nemůže. 1. Nejstarší tvary: бьеть (Cloz. I. 822.) оубьенъ (Cloz. I. 464.) 2. Se zamezením hiatu: бьѥтъ (339.5.) бьѥмъ (406.24.) бьѩ (405.25.) оубьѥнъ (49.16.) бьѭшта (36.29.) бьѥниѥ (286.24.). Nejmladší, pravidelné tvary daly proniknouti assimilaci (биѭ, биѥнъ). Od въпити 1. въпьетъ (Cloz. I. 687; 349.); 2. възъпьѭтъ (Cloz. II. f. I. a. 9.) вьпьѭшти (398.18; 248.14.) възъпьѭ (175.15.) вьпьꙗше (363.20.). Od пити: пьѭтъ (288.17.) пьꙗньство (377.26.) pro pozdější a pravidelné пиꙗньство. сиꙗти сиꙗѭ povstalo ze сьꙗти: сьꙗѭштоу (239.8.) сьѣти (Cloz. I. 680.) въсьѣвъ (Cloz. I. 588.) сьѣетъ (Cloz. I. 334.) сьꙗниѥ (255.2.), assimilací: сиꙗѭшть (260.8.) въсиꙗ (58.6.). повиꙗти повиꙗѭ povstalo ze повьꙗѭ (srov. вьѭ) повьѣетъ (Cloz. I. 888.).

9. Přípona aoristu jest v 2. a 3. os. sing. є (несе пече); od kořene бь (бьѭ бити časoslovo první třídy jako нести) zněl tedy aorist původně бье, z toho postupem бьѥ — биѥ — бие — бии (оубии 2. o. aor. 287.15.), aneb stažením dvou и v jedno obyčejné би. Tak i възъписта (9.13.) z възъпьоста (несоста) — пьjоста — пьѥста — пиѥста — пиеста — пииста (възъпии ass. 8.1.) — писта. Druhá os. sing. praes. časoslova (IV.) хвалити, хвалиши povstala ze хвальеши — льѥши — лиѥши — лиеши — лииши — лиши *); již Mikl. Vergl. Gr. p. 119 tušil: vielleicht weist uns genauere Beobachtung eine Form хвалииши nach; já takový tvar nenašel, ale také předpokládám.**) Mám však za kmen tohoto časoslova ne хвали nýbrž хваль (viz §. 23.); čehož se ještě vícekráte dotkneme. První os. sing. totiž хвалѭ mohla povstati jen z kmene хваль a přípony ѫ (хвальѫ хвальѭ хвалѭ), nikdy však z хвалиѭ, poněvadž se и před j nevysouvá. Kmen хваль pak se přioděl příponou —еши jako нес— несеши. Part. praes. pass. хвалимъ гонимъ od kmenů хваль a přípony —омъ (нес-омъ) z —ьомъ —ьjомъ —ьѥмъ —иѥмъ —иемъ —иимъ —имъ***). Jen poslední stupeň se vyskytá v památkách. Jako възъпи povstaly také aoristy časoslov IV. třídy: пристѫпи (7.7.) сътвори (7.3.), poněvadž i těch kmen vypadá na ь сътворь пристѫпь,

*) Podobně instr. sing. подражаниимь, viz odstavec 6.
**) Dlouhé í v č. chválíš také se nese ku dvěma и.
***) Jako instr. sing. подражаниимь, viz odstavec 6.

a s příponou є aoristu se spojil. Od избавити (kmen избавь) se utvořil imperat. 2. o. sing. příponou —ais бавьais, бавьѣ, бавьи; úplnou assimilací důležité tvary избавии (165.13.) мѫчиите (105.3.) съмотриимъ (39.17.), z nichž povstaly pravidelné stažením obou и: избави, мѫчите, съмотримъ; мѫчите co imperat. 2. os. pl. ničím se neliší od мѫчите (z мѫчьете) jakožto 2. os. pl. praes. Ve хвалимъ dala assimilace splynouti třem zcela rozdílným tvarům: 1. co 1. os. pl. praes. povstalo хвалимъ z хваль-емъ (нес-емъ); 2. co 1. os. pl. imperat. z хваль-ѣмъ (нес-ѣмъ.) 3. co part. praes. pass. z хвальомъ (нес-омъ). Imperativ časoslov (I. třídy) s kmenem (či lépe kořenem) otevřeným se vyvinul v 2. os. sing. postupně změnami вьais, вьѣ, вьи, вии (tvar pravidelný); avšak оуби (36.13.) stažením obou и. V 2. os. pl. пьaitе, пьѣте; z toho buď zamezením hiatu a nutnou změnou ѣ v ѧ po j: пьјѣте пьѧте, пиѧте (биѧте 85.19.), buď známým seslabením ѣ v и: пьите, assimilací пиите (390.3.). V 1. os. pl. imperat. пьaimъ, пьѣмъ, пьимъ. пиимъ, (възъпиимъ 365.15; 241.6.); možné jest z toho i пимъ. nevím však, vyskytá-li se; aneb přešlo пьѣмъ v пьјѣмъ, пьѧмъ, пиѧмъ (tvar pravidelný); aneb se vysulo j (—иѧмъ) a ѧ (v památkách glagolských) přešlo v ѣ: оубиѣмо (ass. 63.3.).

10. Pamětihodným příkladem fakultativní assimilace jest приставиѥнъ (11.2.) избавиѧше (260.2.), poněvadž se obyčejně vyskytá jen приставьѥнъ a избавьѧше (viz §. 111 a 112.)

O hiatu.

§. 96. Hiat starobulharčina snáší:

1. V památkách cyrilských: єзєро (56.28.) pro pozdější ѥзеро lit. ěžeras. єсѣ (9.14. *) смѣєши (99.25.) смѣѫть (99.27.) сѣасте (288.13.) въвѣавъ (359.3.) съдѣалъ (374.11.) сѣалъ (273.10.) proti сѣѧлъ (273.23.) любодѣаниѥ (ostr.) сѣавъ (ostr.) любодѣаньинъ (ostr.) просѣати (103.1.) въздѣати (68.4.) рѣаше (67.13.) разоумѣєши (361.27.) исправьєнию (397.9; 404.10.) избавьєньѥ (369.10.). V příponách imperf. вѣаше (326.15.) твораше (431.28.). дааньѥ (378.9; 36.17.) недоуаaньинъ (389.5.) ааниѥ (285.20.) отъуаание (74.29.) растаа (58.11; 57.9; 69.22.) вѣроуѫть (99.27.). Ve slo-

*) Že se skutečně v tomto a podobných místech vyslovovalo esvě estь, jeví нѣсть (viz §. 69. na konci), jež povstalo z не + єсть, nikoliv z не + ѥсть; ѣ totiž, když vzniká z dvou є, může vzniknouti toliko stažením dvou čistých є. є ve єсть samo nepovstalo přehláskou původního krátkého ă (sansk. ăsti), nýbrž seslabením ă v ĕ již v předslovanských dobách. (§. 7.). Vyskytne-li se єсть v cyrilské památce, jest toskutečně zbytkem dávného způsobu mluvení, zachovalejším od ѥсть, v němž se zamezil náslovný hiat; glagolité píší a vyslovují důsledně єсть. Což podotýkám maje na zřeteli jen nejstarší památky starobulharské.

žení s předložkami se naskytá hojné příležitosti pro hiat rozmanitý: приємлюи (367.23. *) възорѫжити (19.25.) съѧзъ (298.5.) жтрьѧдѣ (394.24.). Také přípona určitých adj. mužských ꙑи zní někdy ѣи neb ѣї свѧтѣї (75.1.).

2. Glagolské památky dokonce praejotovaných ꙗ a ѥ neznají; čímž se stává — poněvadž vždy se vyskytá jen ѣ a є — že hiat ještě u větší míře a důsledněji než v památkách cyrilských se snáší. Nebude však od věci tázati se, zdali vynálezce glagolského písma se spravoval skutečnou povahou svého jazyka píše důsledně є pro ѥ, čili lze pokládati nedostatek spřežky ѥ za skutečnou mezeru abecedy glagolské? Prvnímu náhledu rozhodně přisvědčíme, povážíme-li, že: 1. — jak právě z uvedených příkladů cyrilských hiat snášejících vyrozuměti lze — jest spůsob psaní ѧ pro ꙗ, a zvláště є pro ѥ nikterak výhradní vlastností památek glagolských v té věci pouze důslednějších. Představujíť památky glagolské a cyrilské dvě jemně od sebe se lišící nářečí, jichž rozdíl, jakož i rozdíl abecedy glagolské a cyrilské není absolutní; také cod. sup. přečasto nezná spřežky ꙗ neb ѥ (příklady jsme mohli snadně rozmnožiti). — 2. Starobulharčina hiat ne pouze snáší ale i zúmyslně vyhledává — v památkách cyrilských — jak dole ukážeme; v glagolských památkách pak jest toto zúmyslné tvoření hiatu (vysouvání j) jenom důsledně provedeno; proto abeceda glag. ꙗ a ѥ nezná, což bychom ovšem nepochopili, pokud za to míti budeme, že starobulharčina se hiatu jenom vystříhá. Nebude však se zbytkem, uvésti několik slov glagolských hiat snášejících: єтєръ (3.20. ass.) єси (2.11. ass.) стаалъ (68.10. ass.) възвѣаша (47.24. ass.) любодѣаниѣ (24.19. ass.) вѣроуєши (5.17. ass.) ꙋюєши (46.18. ass.) оумꙑєши (117.13. ass.) бьєтъ (Cloz. I. 822; 464.) въпьєтъ (Cloz. I. 349; 687.) заємъ (72.21. ass.) proti заимъ (72.26. ass.), jež povstalo ze зaьмъ зajьмъ заимъ. ємлєтє (12.23. ass.) имєноуєтъ (Cloz. I. 113.) знаєши (5.11. ass.)

§. 97. O těchto příkladech (§. 96.) dlužno ještě podotknouti, že v nich hiat jest etymologicky oprávněn, že j v nich nikdy nebylo. Srov. єзєро (lacus) lit. éžeras a ѥзєро; ємлєтє od kořene am lit. ìmti (z emti; prehendere). Od kořene смѣ se tvoří 2. os. sing. praes. příponou єши: смѣєши (v glag. neb cyr. památce), tvar смѣѥши jest tedy mladší. O prioritě tvaru бьєть viz assimilaci §. 95.8. Právě z assemanského památníku uvedené єси jest starší než obyčejné cyrilské ѥси, poněvadž čisté e v násloví stálo, než byl jazyk slo-

*) Že se skutečně tuto vyslovovalo priem — a ne prijem — jeví také ta okolnost, že cod. sup. vždy píše съньмъ въньмѫ bez znamení změkčujícího (§. 105.14.) t. j. kořen jest єм ьм nikoliv ѥм jьм. Pravidelné приѥм přijalo eufonické j a jest proto mladším tvarem; glagolské památky přestávají vždy na starším приєм—.

vanský, srov. lit. esì; avšak i cyrilské památky ještě někdy poskytují starší єси, srov. uvedené єсвѣ (ze sup.). Od kořene ла (sansk. rā latrare) utvořeno příponou —линиє jméno лалиниє, jakž se v památkách glagolských vždycky, v cyrilských jen někdy vyskytá; mladší cyrilský tvar лалинию vsul eufonické j.

1. Cyrilské památky jakož glagolské zúmyslně spůsobily hiat u vývinu některých přípon příd. jmen určitých: gen. sing. masc. —ааго povstal z —аєго a toto z —аıєго vysutím etymologií oprávněného j; v dat. sing. masc. —оуоумоу z оусмоу —оуıємоу; v loc. sing. ѣѣмь z loc. sing. příd. jména + loc. sing. zájmena и : ємь : ѣıємь zúmyslným hiatem ѣємь (příklady téhož §. 94.1.), assimilací ѣѣмь. Podotknouti dlužno, že od —ѣıємь nevede cesta přímo ku —ѣѣмь, ani od —аıєго ku —ааго, poněvadž se dvě samohlásky jen tehdá sobě připodobňují, když se neprostředně stýkají, čímž právě jsme nuceni předpokládati vysutí etymologií oprávněného j čili zúmyslný hiat. Nom. sing. neut. týchže příd. jmen se tvoří složením z nom. sing. neut. příd. jména a z nom. sing. neut. zájmena и (lit. jis); od блазньно zní pravidelný tvar блазньноıє, přece však čteme zúmyslným hiatem v cod. sup. (jako bychom byli příklady vyňali z glagolské památky): блазньноє (395.3.) грѫдоє (389.25.) злоє (297.29.) крѣстьноє (260.27.) великоє (435.11.) достоиноє (379.8.) нєбєсьноє (369.6.) коєгождо (386.18.) рєусноє (373.16.) никоєжє (392.3.) коєждо (405.14.). Určitý tvar part. praes. act. a part. praet. act. I. zní v nom. sing. neut. pravidelně a nutně єє; zúmyslným hiatem však єє: обращаѭштєє (356.15.) бывъшєє (360.26.) бѫдѫштєє (370.5.) избышєє (384.2.); uvádíme právě jen příklady z cyrilské památky, abychom ukázali, že mezi cyrilskými a glagolskými památníky (které mají vždy єє) v té věci nevládne absolutní protiva. Místo adv. коньчьниıє čteme коньчьнєє (367.25; 398.3.). Nom. pl. neut. určitých přídavných jmen zní původně a pravidelně —ıа; аа se vyskytá ve: нєбєсьнаа (173.2.) прѣдълєжаштаа (314.13.) благаа (382.10.) глаголаниаа (65.17.) сътворєнъıаа (423.23.*). Acc. sing. fem. týchže příd. jmen ѫıѫ; avšak též ровьнѫѫ (384.14.) плєсєснѫѫ (403.15.) великѫѫ (289.21.) Nom. sing. fem. аıа; аа máme ve тьмьнаа (257.8.) лоуньскаа (361.22.) малокрѣмєньнаа (46.15.) свѣтьлаıа (6.1. ostr.) povstalo ze свѣтьлыıа gen. sing. fem.

2. Acc. pl. masc. сиѧ (28.1. ostr.) povstal ze сьѧ сьıѧ сиıѧ сиѧ. (od zájmena сь lit. šìs.). божии jest příd. jméno jako тростии; povstalo z божьи; gen. sing. masc. zní původně божьıа, zamezením hiatu божьıа, assimilací божиıа (pravidelný tvar), zúmyslným hiatem божиа (215.23.) Dat. pl. původně божьомъ; божьјомъ, божьıємъ, божиıємъ, místo něhož též божиємъ (403.23.). Tak zní vždy v ass. co památce glagolské. своєи pro своıєи (418.16. sup.) моєи (387.18. sup.) коєи (397.13. sup.).

*) Že i tyto tvary zněly — aa, že se vysulo j, jeví obdobné české dlouhé á; á může toliko vzniknouti z dvou neprostředně se stýkajících ă, ne z ăjă.

3. ржкжж (394.21.) instr. sing. od ржка povstal z —оѭ —ож —жж (viz §. 95.1.).

4. Nom. sing. jmen středních ние povstal dle §. 95.6. z ьѥ, нѥ; не čteme vždy v glag. památce assemanské; avšak též cyrilská sup. vysula j: веселие (426.19.) облаженние (389.21.) камение (54.6.) послоушание (305.4.). Viz ještě sup. 308.2; 290.8; 161.1; 256.23; 253.25. A v ostrom.: цѣлованние покланѩние, обрѣтение. Místo nespodobněného z ьjo vzniklého ьѥ čteme ье v sup.: видѣнье (366.23.) благословештенье (406.16.) лежанье (374.2.) právě jako v glag. památkách вѣтвье (Cloz. I. 36; 64.). Instr. sing. zní —ниемь (§. 95.6.); avšak говѣниемь (377.10.) невѣрнемь (358.15.*). Gen. sing. ниѩ povstal z —ьа —ьѩ —ниѩ; ниа čteme ve лобьзаниа (317.3.) алкаиа (93.11.).

5. Již v §. 94.3. jsme ukázali, že přípony 2. a 3. os. sing. praes. časoslov na аѭ: алаши —алать povstaly z —аѥши —аѥть, —аеши, —аеть assimilací а ku е. Part. praes. pass. избавьѩѥмъ zní zúmyslným hiatem —ьаѥмъ, změnou а v ѣ избавьѣѥмъ (327.12); tím povstal hiat ьѣ.**). — избавьѩѥмъ samo jest odvozeno od kmene избавьѩ (избавьѩ-ти) příponou омъ: —вьѩомъ, —вьѩjомъ —вьѩѥмъ; j jest tedy etymologicky nutné; přece však избавьѩемъ (354.27.) оулавьѩемъ (380.17.) опаѩемъ (9.27.)

6. покаѩти (sedare) jest druhý stupeň sesílení kořene ki (sansk. çī jacere); první stupeň jest коити; nesesílený по-чь-ѭ; каѩти povstalo tedy z kāi-ати, přechodem i v j каѩти; j jest požadavek etymologie; avšak čteme též покаати (117.14; 83.20; 83.27; 287.13; 263.2; 213.24; 102.3. sup.; 65.2; 92.4. ostr.). Adj. соуи (vanus) povstalo z коуи (ř. κοῖλος z κοϝι-λος), tedy z kořene ku, kmene kaui, rozšířením příponou mužskou o (= as) kaujo соуjъ соуи; neutrum соуѥ, avšak též соуе (411.10.).

§. 98. Všechny uvedené tvary (cyrilské) se vyskytají v památkách glagolských — avšak důsledně. Náchylnosť vysouvání j a tvoření zúmyslného hiatu jest (před а a е) sporadické v cyrilských, úplně provedeno v glagolských památkách. Neznáť abeceda glag. spřežky ѥ, poněvadž jí nezná jazyk.***) Čehož důleži-

---

*) Opět podotýkám, že se v těchto případech vyslovovalo —iemь nikoliv —ijemь. Dle §. 95.6 totiž se též vyskytá —нимь, jež přímo předpokládá —немь (a to opět vysutím j čili zúmyslným hiatem ze staršího útvaru —ниѥмь), poněvadž se dvě samohlásky jen tehdáž spodobňují, když se neprostředně stýkají. (Spodobnění jiných jazyků ovšem pomíjím).

**) избавьѩѥмъ nemůže přímo se změniti v избавьѣѥмъ, poněvadž dle §. 73., §. 105.10., §. 108.10. ѩ v ѣ se nemění; přechod tvoří —ьаѥмъ, jež z —ьѩѥмъ vzniklo vysutím j.

***) Podobně ѩ, jež po samohláskách přešlo v а a ѣ; strany ѩ po л и р viz nauku o změkčujícím znamení supraslském.

tým dokladem jest také ta okolnosť, že glagolské nářečí odsouvá j skupeniny ѩ, ač abeceda glag. znamení pro ѩ má: съблюдаѧ part. praes. act. (39.20. ass.) прѣбꙑваѧи (38.35: 39.1. ass.). Kmen těchto participií vypadá na ѧ; přípona jest —ănt; —ѧănt zamezením hiatu —ѧjănt, přechodem ă v o a odsutím t—ѧjon, přehláskou —ѧjен, —ѧѩ, vysutím j: —ѧѧ. Ostatně se nám ještě v nauce o znamení ⁀ v cod. sup. naskytne příležitosť, abychom odůvodnili, proč glagolské památky є pro ѥ také po souhláskách užívají.

§. 99. 1. Vedle zúmyslného tvoření hiatu ovládá stykem dvou samohlásek starobulharských zcela protivná náklonnosť jazyka: zamezování hiatu, což tuto podotýkám maje na zřeteli památky cyrilské a vsouvání eufonického j. Co do vsouvání eufonického в a н nejsou totiž památky glagolské a cyrilské od sebe odchodné. Snášení hiatu ve tvarech jako єсмь, єзєро, бьєть jest starší než zamezování hiatu; zúmyslné tvoření pak tohoto čili vysouvání j před ѧ a є jenom z části se provedlo v cyrilských památkách, čímž se stalo, že v cyrilském nářečí počavším ve tvarech jako єсмь a t. d. zamezovati hiat co se týče hlásky j dva protivné směry o půdu zápasí. Také ostatní nářečí kdysi vysouvala j před a a e, srov. vývin tvarů českých 2. os. sing. chválíš dle §. 95.9 a instr. sing. znamením dle §. 95.6; ruský gen. sing. —aго vznikl z —аѥго —аєго —ааго —аго. Či by mohlo ааго přímo vzniknouti z аѥго? Pakli j assimilaci nevadilo, proč se nevyskytá také tvar аꙗго? Nemám proč pochybovati, že by v cyrilských památkách přečasto se vyskytající a hiat snášející tvary byly nezněly skutečně tak jak jsou psány, доброє jako dobroe, єсмь jako esmь. — Hláska j se vsouvá ve všech slovích, která dle §. 96 z etymologických příčin hiat mají a snášejí; sluší totiž rozeznati tvary jako зълоѥ, добраꙗ, v nichž j jest původně nutné a tvary jako ѥсмь, сꙑкѥши, v nichž j teprv později pro zamezení hiatu vzniklo. j se předsulo ve: ѥлєнь (cervus) lit. élnis, ѥжь (erinaceus) lit. ežýs. ѥсєнь (auctumnus) got. asans ($\vartheta\acute{\epsilon}\varrho o\varsigma$). ꙗблъко vedle аблъко lit. obelìs (pomum) ꙗвлѥниѥ (manifestatio) vedle авлєниє (3.22. ass.) lit. adv. ovijè (manifeste). ꙗкꙑ vedle акꙑ (391.24.) Druhá část dvojhlásek ăi ai se mění v j: кроити t. j. krojiti a краꙗти. — лѣѭ však z лаіѫ лѣѫ лѣѭ. Jiné jest j ve коꙗти, jiné ve стоꙗти: коꙗти z kořene bi stupňováním bai boi коіати коꙗти; стоꙗти od kořene сто-ати eufonickým j: стоꙗти.

2. в mnohem řidčeji než j se užívá: рѫкоꙗть (272.8.) vedle рѫковать (182.18.) z рѫко-ать. съѫзъ (298.5.) vedle съвѫзъ (317.7.) ѫза (350.1.) vedle obyčejného вѫза. в ve давати (vyskytá se též даꙗти z да-ати) a ставити není dle §. 92. eufonické, nýbrž povstalo stupňováním kořenů du a stu. Kmenovým jest в též ve одѣвати (vestire) lit. dėvėti. в se předsouvá před náslovné ꙑ: вꙑдра вꙑкнѫти (§. 59.1.). Že оу v ов se nerozpouští, ukázali jsme v §. 55; троуѭ jest vedle тровѫ, коуѭ vedle ковѫ stejně oprávněný tvar. Čehož dokladem jest také imperf. красоваше vedle красоуꙗше.

Postup změn jest tento od původního:

красаuаше

↙ ↘

красоваше — красоуаше

↓

красоуꙗше.

Poněvadž však mezi оу a samohlásky se někdy vsouvá в (srov. обоу-в-енъ od обоути, хоувьство z хоуьство, хоу-ти, jež se vyskytá vedle хоунство (66.28.) z хоуьство хоуjьство хоунство), mohlo z právě uvedeného imperfekta na —оуаше vzniknouti —оуваше, v infinitivu —оувати (srov. пользоувати (Mikl. Lex.) a seslabením оу v ꙑ —ꙑваше —ꙑвати (съпратꙑвати). Verba na —овати —оувати —ꙑвати jsou jen dissimilacemi téhož základního tvaru —auати; některé nářečí si oblíbilo zvláště tvar na —ꙑвати, některé na —овати, čímž se vysvětlil záhadný úkaz, že na př. máme v r. сказывать vedle č. skazovati. (Příkladů podobných jest mnoho.) — Dle obyčejného mínění se také ꙑ k vůli zamezení hiatu před samohláskami rozpouští v ъв. Historický vývin skupeniny ъв však jest tento: již v litevskoslovanských dobách se dlouhé ū rozpouštělo před samohláskami v ŭv; ŭv pravidelně se změnilo na půdě slovanské v ов, seslabením о v ъ vzniklo ъв. Sansk. bhrū, ř. ὀφρῦς se rozšířilo v jazyku litevskoslovanském jak známo s i; dle toho zněl tento tvar původně brūi, jež se nutně změnilo v brŭvi, jakž posud v litevčině zní: bruvis z bruvi-as; ŭ spůsobem pravidelným přešlo v о, kterýžto stupeň fonetického vývinu zachovala ruština: бровь a toto о seslabila starobulharčina v ъ: бръвь. Tvary jako забъвенъ, забъвеније vznikly týmže spůsobem; dlouhé ū kmene bū se rozpouštělo již v předslovanských dobách v ŭv (srov. lit. buvas wohnsitz z būas), jež pak přešlo v ов a ъв. Tentokráte dala i ruština proniknouti seslabení ve забвенiе ze забъвенiе. Roztažením dlouhého kořeňového ū vysvětluji také imperfekta бѣхъ a бѣахъ, jichž kořen jest též bū (bhū). Máť se o nich za to, že vznikly z бꙑ-ѣхъ бꙑ-ѣахъ, změnou ꙑ ve в бв-ѣхъ бв-ѣахъ, konečně známým odsutím в po б: бѣхъ бѣахъ. Avšak ꙑ se ve в nikdy nemění (důkazů není zapotřebí: ū neb au, z nichž ꙑ vzniklo, se nemění ve в), a kdyby byl jazyk kdysi došel tvaru бꙑ-ѣахъ byl by po zamezení hiatu бꙑjѣахъ dle §. 71. utvořil pouze бꙑꙗахъ. Viz Miklosich, Formenlehre der altslov. Spr. p. 167: бꙑ ist der einzige vocalisch auslautende stamm erster classe, der ѣахъ nicht ꙗахъ annimmt. Právě proto běží o to ukázati, že i tento kořen před příponami ѣхъ a ѣахъ samohláskou uzavřen nebyl. Každý zajisté uzná, že dějepis těchto tvarů nepočal teprv od toho okamžiku, když vznikl kořen бꙑ v této své slovanské podobě, že by i to předpokládané бꙑ-ѣахъ nemohlo býti nejstarším tvarem. Kořen jest bū,

přípona ѣлхъ: bū-ѣлхъ, roztažením bŭv-ѣлхъ, seslabením bov-ѣлхъ. бъв-ѣлхъ, vysutím ъ бв-ѣлхъ, vysutím в po б бѣлхъ. Nevymyslili jsme si, zvláště co se týče slova бръвь, ani jednoho tvaru přechodního, což ovšem učinil ten, který odvozuje злбъвенъ od jakéhosi злбыенъ. Kterak mohl tentýž jazyk stáhnuvší a skrátivší původní au a ū v ы tuto poměrně mladou ještě ve frisinských památkách ui znějící hlásku opět roztáhnouti v ъв? Kdyby vůbec byl kdysi došel tvaru злбыенъ, byl by ho změnil v злбыенъ. Avšak ы se právě ve tvaru злбъвенъ nikdy nevyvinulo; podotýkáme pouze nechtíce se zvláště obraceti proti methodě historického vývinu hlásek nešetřící, že jazyk slovanský od nepamětných dob s původním ū před souhláskou a samohláskou nakládal spůsobem rozličným: kdežto ū litevského búti přešlo v buiti быти, vzniklo z původního bū-en- nejdříve bŭven-, pak boven- бъвенъ. — Na základě starých památek nesnadno by bylo rozhodnouti, který tvar jest správnějším, зъвати či звати, poněvadž se v sup. čte asi 40krát зъвати a tolikéž звати. Jest jím však зъвати, poněvadž se má ku зовѫ, jako къллти ku колѭ (§. 9.3.). Kořen slova jest zu (srov. sansk. hu z ghu vocare), který prodlouživ se v zū utvořil zūѫ zūати, zŭvѫ zŭvати (srov. sansk. hūvē z hūē 1. os. sing. praes.), зовати зовѫ, kdež dal о infinitivnímu se seslabiti v ъ зъвати, právě jako ve къллти, jež, že vzniklo z коллти, tuším s dostatek jsem dokázal. Čeština tuto seslabila i о času přítomného зовѫ ve zvu ze zъvu; starobulharčina ostatně kolísá mezi ов a ъв ve зоволь (cantor) a зъвъ (vocatio). ов ve зовѫ tedy nevzniklo stupňováním, i stojí na témže stupni fonetického vývinu, na kterém posud se zachovalo r. бровь. Sem náleží také ъв tvarů jako смокъвьница люботвьѭ, vedle něhož se velmi často zvláště v památkách glagolských starší ов vyskytá (§. 12.6.). Instrum. любъвьѭ vznikl z —бūiѫ —бŭviѫ —бовьѭ (jakž posud také v ruštině zní) —бъвьѭ neb assimilací —бъвиѭ. Tvary бљ̆вати кљ̆вати jsme již v §. 26 vysvětlili roztažením dlouhého ū. Někdy se nese ъв k původnímu au ов — nikoliv ku ов vzniklému teprv z ŭv — kterážto okolnosť jest ovšem nemalým dokladem našeho mínění o tak zvaném roztažení ы v ъв. рыти, jež jsme v §. 59.3 srovnali s lit. ráuti, jehož kmen tedy rau, znělo co part. praet. pass. původně rauenъ ravenъ rovenъ, a seslabilo se konečně v ръвенъ (srov. ръвеница fossa ръвеникъ puteus). Někdy se starší ов ještě objevuje; Miklosich uvádí v Lex. part. ровы, jméno ровъ vedle ръвъ (v č. jen rov). Avšak ръвати, jež s tímto slovem souvisí, mohlo vzniknouti z rūati rŭvati rovati aneb z rauati ravati rovati, což rozhodnouti nelze; podobně i пљ̆вати dle §. 26 mohlo vzniknouti i z pljau-ati i z pljū-ati. Srov. ръвание a рьвание, jichž rozdíl se zakládá pouze na parasitickém j. K původnímu au ов se táhne i ъв ve покръвение (v ruštině posud покровение, právě jako крою, ною, вою proti крыѭ, ныѭ, выѭ, kdež ruština před samohláskou zachovala jasnější starší oj (pro ŭi) proti temnému ы, čímž tuším jsem zároveň důkaz podaný v §. 59.5 o bývalém znění hlásky

ꙑ co oi dovršil) a оумъвенне, srovnáme-li крꙑти (tegere) s lit. kráuti (auf einander legen) a мꙑти (lavare) s lit. máuti (abstreifen). Strany кръвь (sanguis) nelze rozhodnouti, vzniklo-li z původního krūi aneb kravi krovi (sansk. kravi rohes fleisch), vždy však sluší ruské кровь jakož i v glagolských památkách se vyskytající кровь (кровнѫ Cloz, I. 313; 316.) míti za tvar starší a přechodný. Ostatně znamenati lze, že původní au na půdě slovanské před samohláskami z pravidla se mění v ов, a ū v témž položení z pravidla v ъв; tvar зовѫ, v němž ов nevzniklo stupňováním, jest rovněž výjimkou, jako ръвеница покръвение, v němž ъв se nese ku au. Srovnej též české motovidlo a мотꙑ-ка. Jako зъвати vzniklo, jak se pravdě podobá i къвати a пъвати. медвѣдь (ursus) vzniklo z медиѣдь přechodem u ve в (медъ mel jest kmen na ŭ, lit. medùs; ѣд— edere), nikoliv však nemožnou změnou ъ ve в; složenina tato jest starší než změna ŭ v ъ, ba starší složeniny медотоуьнъ. Také листвие nevzniklo z листъ-ие ale z листьствие vysutím nepohodlného ст. Někdy se však i в sesouvá: lat. vespa, staroněm. wefsa, lit. vapsà svědčí, že в ve воса jest kmenové; a přece se uvádí vedlejší tvar оса, srov. r. оса, č. osa. вѫсь (barba) podobně u porovnání se staropruským vanso (bart; Ness. Preuss. Voc.) se jeví býti starším od ѫсъ (lit. úsas jest vzato ze slovančiny).

3. н se vsouvá před vztažné и (vyslov ji lit. jis) a tvary od tohoto odvozené po předložkách оу, за, о, къ, отъ atd. на нѣ (86.8.) от нихъ (53.6.) о нею (10.16.). Později ukážeme, proč se místo pravidelného къ иемоу též čte къ немоу (3.10. ass.) о немъ (1.24. ass.). донъждеже (57.15.) vedle донѭдеже (56.14.); základní tvar jest доъждеже. Ve složení týchže předložek s některými kmeny: сънити вънити, сънидоша (53.19.) невьнатъ (15.22.) сънѧсте (170.23. ass.) ale i bez н: отъѩти (53.26.). соньмите (84.5. ass.) сънемъ (120.20. ass.) сънискати, сънѣсти, вноушити, оноушта (od ов-оути), вънѫтрь, нѫдъ, нѫдоу.

4. Fakultativní zamezení hiatu: přípona imperf. —ааше —ѣаше vždy snáší hiat; našel jsem však i se zamezeným hiatem: творѩаше (360.4.) творѣаше (329.10.) строѩаше (289.10.).

Vysouvání a stahování samohlásek.

§. 100. Vysutá neb odsutá samohláska se v cod. sup. naznačuje často znamením ’: ѥд’нооумии (49.6.) небес’ноѥ (369.6.) рек’ше (6.28.) Též v ostr.: к’слкъ еван’гелие. ог’нѩ (17.2.) srovnej s ruským ог-о-нь a lotyšským ugg-u-ns. ’ stojí někdy pro оу: нареченоум’ (436.18.) ѥм’ (164.3. ostr.); pro а: отъмета’ста (105.16.). O ’ po р a л viz §. 40.

§. 101. Dvě stejnorodé samohlásky se stahují v jednu:

1. аа v а: v imperf. —ааше —аахѫ v аше ахѫ: закалахѫ (Cloz. I. 850.) приношахѫ (Cloz. I. 856.) искахѫ (ostr.) разарѩше (ostr.) ръпътахѫ (ostr.) мꙑѩше (ostr.) обиавьѩше (359.28.) молѩста (86.4.) помолѩхомъ (53.1.) готовьѩше (142.5.). V gen. sing. masc. a neut. příd. jmen určitých se

stahuje —ꙗаго v ꙗго: свꙗтаго (167.19. ass.) вышнꙗго (2.27.*). V třetí os. sing. časoslov na ꙗѭ: подобꙗть (65.20. ass.) z —ꙗѥть, —ꙗєть —ꙗать —ꙗть. погоубꙑꙗть (279.27.) proti погоубꙑꙗѥть (279.29.). Také v 2. os. pl. ze ставьꙗѥте (300.17.) se vyvinulo zúmyslným hiatem ставьꙗєте (srov. мꙑшлꙗєте 34.13. ass.), assimilací ставьꙗате, stažením ставьꙗте *) (300.24.); отъꙗаньѥ (406.1.) stojí pro отъꙗаньѥ.

2. ѣѣ se stahuje v ѣ: v imperf. ꙗрѣше (10.9.) ze ꙗрѣаше ꙗрѣѣше ꙗрѣше; дъмѣше (175.2.) дивлѣхѫ (38.5.) бѣхѫ (141.5. ass.; 9.4. ostr.; 39.23. sup.) проскꙑтѣсте (49.18.) плюѣхѫ (133.27. ass.). — V loc. sing. určitých jmen přídavných: —ѣѥмь —ѣємь —ѣѣмь —ѣмь: свꙗтѣмь (31.8.) сльнеүьнѣмь (38.18.) неправедьнѣмь (89.9. ass.) истиннѣмь (89.10. ass.). V gen. sing. povstalo дьнешьн҃ѣго (38.22.) z —нꙗѥго —нꙗєго —нꙗаго —нꙗго —н҃ѣго. влꙗнѣте 2. o. pl. (25.30. ass.) podobně z влꙗнꙗѥте.

3. оүоү se stahuje v оү: третиюмоү (58.5.) нцѣ҃сноүмоү (436.16.) обьштоүмоү (373.14.)

4. ѫѫ v ѫ: instr. sing. үистѫ (314.8.) povstal ze —оѭ —оѫ —ѫѫ —ѫ (viz §. 97.3.).

5. ии se stahuje v и. Přídavná jména na ии zní na и: (v nom. sing. masc.) божи (4.18. ass.) послѣдни (17.9. ass.) трети (106.19. ass.); komparativ na ии — и: лоүүи (Cloz. I. 203.). и stojí pro ии v gen. pl.: велихъ (208.23. ass.) послѣдьнихъ (189.3. ass.) кꙑшьнихъ (ostr.); v dat. pl.: досаждаѭштимъ (367.20.) пришедъшимъ (11.15; 16.4. ass.); v instr. pl. окрѫг҃ними (450.1.). Nom. sing. jmen na ии stažen v и: вали (Cloz. I. 200) кънигъүи (ostr.) млъни (112.14. ass.). Gen. pl. ии: кьрви (ostr.) оүбицꙗ (Cloz. I. 637.) utvořeno od kořene вь a přípony —ьцꙗ: вььцꙗ —вьјьцꙗ —вьицꙗ —бииꙗа —бицꙗ. Pro сѫдиште (3.27.) stojí сѫдиште (5.10.). Gen. pl. знамении (15.19. ass.) pro —ии. Loc. sing.: въскрѣсении (140.22. ass.) pro —ии; оүмъини (376.11.); тръни (75.18. ass.); цѣсарьстви (57.30. ass.) Instr. sing.: пришьствимъ (225.13.). Viz §. 95.6. влисцꙗнимь (Cloz. I. 821.) отъврьженимь (358.14.). приде (120.16.) (1.10. ass.) pro приидє.

6. ь se vysouvá před j; nemohouce rozmanité a zároveň přečasté případy spojiti v jeden celek odkazujeme ku §. 23; 57; 74; 95.4; 105; 111; 112; 113; 114; 115; 119; 128; 139.4; 151.5.

O hlásce j.

§. 102. Hláska j zavdala podnět k nejrozsáhlejším fonetickým změnám jazyka slovanského. Stojí na rozhraní samohlásek a souhlásek, zamezuje hiat, aneb se vysouvá, čímž se usnadňuje připodobnění a stažení dvou samohlásek. Parasiticky, bez příčiny etymologické se vsouvá před au a оу po souhláskách; přehlasuje a ztenčuje tímto spůsobem vzniknuvší ю v и poněkud řídčeji v starobulharském, důsledněji v jazyku českém; spřežky jo starob. ani nezná (ю jest ju), přešla vždy přehláskou v ѥ. S předcházejícími

*) Srov. poznámku ku §. 97.1.

souhláskami л a н splývá j a plodí měkké souhlásky, jež by se nejlépe daly naznačiti s l' a ň; totéž se děje ač zřídka s р; avšak již v nejstarších památkách mizí j po р. Ve styku s retnicemi п б в м dalo povstati labialnímu л; тj a дj se mění v шт a жд; kj a gj v ц a з; цj cj зj ve ч ш ж.

§. 103. Spřežky ꙗ ѥ ѩ ѭ a ю se zovou hláskami praejotovanými. V cod. sup. stojí а pro ѧ a ѧ pro ѩ. Někdy ѩ pro obyčejné ѧ: кънѩзоу (160.1.) рѣшѩ (99.22.) сѩ (8.23.) мѩ (176.19.) протѩгъше (75.21.) тѩ (76.25.). Podobně v assem.: грѩды (16.24.) въждѩждетъ (25.13.) пѩть (18.17.) кнѩзь (36.16.) сѩ (96.23.) десѩть (107.1.) имѩ (37.23.) отѩгоуꙗѩть (97.8.) памѩть (100.15.) atd. Tvary ty nemám za pouhé nepravidelnosti či chyby pisatele, ale naopak jsou velmi důležité a prastaré. Známo jest, že nářečí, která se zbavila nosovky ѧ, tuto nahrazují s ja neb je; polština dokonce pro starob. ѧ poskytuje někdy ję (ię). Porovnáme-li jen několik právě uvedených tvarů s příbuznými десѩть staroč. desjet pol. dziesięć r. десять, пѩть č. pět (t. j. pjet) p. pięć r. пять, памѩть č. pamět p. pamięć r. память, имѩ staroč. imje p. imię r. имя, сѩ staroč. sě (t. j. sje) p. się r. ся, мѩ č. mě p. mię. отѩгоуꙗѩть č. těžký p. ciężki r. тяжкій, кнѩзь č. kněz r. князь, тѩ č. tě p. cię vysvitá s dostatek, že to jest vlastností slovanského jazyka vůbec, vsouvati před nosovku ѧ j etymologicky neoprávněné, parasitické. Uvedené tvary vyskytající se — což sluší míti na paměti — i v cyr. i glag. památkách zasahují do doby jednoty nářečí slovanských. To jeví nezvratně shoda všech nářečí. Či by byla pouhou náhodou okolnosť, že hlavní nářečí poskytují na místě původního ѧ buď přímo ꙗ aneb spřežku, která se ѩ více podobá nežli ѧ? Mohlo se vsouvání parasitického j před ѧ díti teprv na půdě samostatných neodvislých nářečí — odkud pak tak jasná a pamětihodná shoda? Srovnávací methoda položí počátky tohoto vsouvání do doby jednoty těchto nářečí a připustí, že to které z nich buď později samostatně dále pokročilo aneb se i jiným způsobem odchýlilo. Každý zajisté uzná, že č. pět t. j. pjet nemohlo přímo povstati z пѧть, nýbrž že se tvaru пѩть — posud v pol. pięć žijícímu — více podobá nežli пѧть. Starobulharčině sluší dáti přednosť jen proto, poněvadž vedle mladšího пѩть také starší пѧть zachovala. „í“ českého tíže nemohlo rázem vzniknouti z ѧ starobulharského тѧжь, ale předpokládá tvar tieže tięže, který se skutečně vyskytá (о-тѩг-оуꙗѩть.). I před nosovku ѫ vniká parasitické j: положѭ (94.20. ass.) плачѭштѫ (109.2. ass.). Maje na mysli, co jsem řekl o parasitickém j před оу (§. 57) a o hiatu slovanském vůbec, soudím o spřežkách jotovaných takto: Parasitické j nejdříve — již v litevskoslovanské době — zachvátilo hlásku оу (ū neb au) a šířilo se čím dále tím více uvnitř slovančiny v tom kterém nářečí neb památce (ass. a ostr. proti sup., srb. ljusnuti proti лоуснѫти atd.). Avšak velmi záhy, v době jednoty nářečí slovanských počalo parasitické j vnikati před nosovky, hlavně a nejdříve před ѧ,

zřídka před ѫ, méně v cyrilských více v glagolských památkách: méně, jak se mi zdá, v starobulharčině, více později v češtině a v ruštině se rozšířilo, nejvíce asi v polštině, kdež zachvátilo konečně i mnohá e (dziesięć), čímž k úplnému změkčení polského souhlasenství přispělo. O nějakém parasitickém j před а neb є není v starob. ani stopy: naopak shledali jsme, že i v glag. i cyr. památkách hiat zúmyslně se tvoří, že některé spodobněním vzniklé tvary (gen. sing. —ааго č. —ého r. —аго, бꙑваалши бꙑваши č. býváš) přímo předpokládají opominutí j před samohláskou. Považíme-li ještě, že ꙑ jest spřežkou jotovanou ne proto, že jí jest v písmě, nýbrž že skutečně dle §. 59. vzniklo z ui, uznáme, že glagolská abeceda znající pouze ꙑ ю ѭ a ѩ vyhověla povaze svého jazyka, poněvadž ꙑ ю ѭ a ѩ jsou jotované spřežky skutečně starší samého jazyka starobulharského všem nářečím buď druhdy buď ještě společná, kdežto naopak opomínání j před а a є kdysi i v ostatních nářečích se dělo, kterýmžto zděděným byť si i slabým počátkům nenávisti proti j před а a є dalo glagolské nářečí úplně — cyrilské jen z části proniknouti. Neúplně i v cyr. i v glag. památkách proniklo kladení ѧ místo ѩ. (§. 98.). Některá slova pak, která původně j před а a є ani neměla (єсть, єзєро, длание §. 96.1.) v glag. vždy, v cyr. někdy ještě bez j se vyskytají. U posuzování hiatu starob. vůbec ani tak o to neběží, zdali se snášel či nesnášel, ale hlavně o to, zdali si některá samohláska j oblíbila čili nic: glag. a cyr. nářečí na příklad před оу nezamezovalo hiat proto, že se vůbec zamezoval, nýbrž proto, poněvadž ю pro оу bylo v starob. tak oblíbené, že i překonalo zákon, který j po ч, шт, ц a ш nesnáší.

§. 104. Přehláskou zoveme změnu hlásek о a оу v є a и po j.

1. оучителєвъ adj. poss. u porovnání s рабовъ povstalo z оучительовъ (kmen: оучитель) —льjовъ —льєвъ, vysutím ь —лєвъ. морє stojí proti слово; part. жьнꙗ proti вєры (viz §. 60.2.); instr. sing. волєѭ a рыбоѭ; gen. pl. змиєвъ a грѣховъ; nom. pl. змиєвє a грѣховє; instr. sing. полємь a рабомь; part. praes. pass. биємъ a нєсомъ; горєсть тврьдость; соущта чистота; воєвода благодѣть.

2. ю se mění v и: místo плюнѫти čteme плинѫвъ (ass. 104.11.) плинѫ (32.7. ass.); лико uvádí Miklosich (Lex.) vedle люко; tak i плоуштьнъ, плюштьнъ, плиштьнъ. шити шиѭ (suere) nepovstalo ze шивти, jak se obyčejně za to má; lit. siúti (suere) se změnilo na slovanské půdě v сюти, přehláskou cjити změnou cj v ш: шити. шьвъ (sutura), v němž в jest předslovanského původu (srov. lit. siũvas, —sjov, sjev, č. šev, шьв) náleží k §. 26; в se ve шити nikdy nevyvinulo, byť i odvozené tvary (part. шьвєнъ) в měly. шьвєнъ vzniklo z ˑ sjū-енъ sjŭvenъ sjovenъ sjevenъševenъ шьвєнъ, kdežto ve sjuti u nikdy (před souhláskou!) v ŭv se roztáhnouti nemohlo. Máť se шити : шьвєнъ = бꙑти : бъвєнъ (§. 99.2.). I жити přese tvar живѫ nemusilo vzniknouti ze живти; pravděpodobně jest жи infinitivu kratší kořen sansk. ǵī, жив však sansk. ǵīv.

Znamení měkkosti po н, л, р v památce supraslské.

§. 105. Znamení ̑ se užívá v cod. sup. nad н (н̑) k naznačení měkkého ň, jež povstalo těsným spojením hlásek н a j.

1. Nejjasnější jsou případy, ve kterých se vedle н̑ ještě иj vyskytá: за н̑є (157.6; 8.6; 14.13.) за нѥже (156.9.) н̑єи (1.12; 14.10) místo obyčejného нѥи; podobně н̑єѩ (2.16; 32.8); на н̑ємже (2.15; 7.27; 33.3.) н̑єѩ (10.10.) н̑єго (13.27.) н̑ємоу (13.11.) вън̑єгда (94.16; 94.21.). Čteme však сън̑ими (5.27.) proti вънидєть (8.5; 13.9; 2.13.), proč ne вън̑идєть? Tvary povstaly na pohled týmže spůsobem; vsutím eufonického н ze съ-ими a въ-идєть. Běží nám v těchto a všech následujících slovích se znamením ̑ o to, abychom nutnosť tohoto znamení dokázali, t. j. že místo ̑ kdysi stálo j. Ve složeninách časoslova ити s předložkami (сънити, вънити) proto se nepíše ̑, poněvadž ити se vyslovovalo jako iti; и ve ити jest původně dvojhláskou, která se zachovala v litevčině: eíti; stáhla se pravidelně v и, načež ve složení vzniklo vsutím н: сънити; změkčujícího znamení není zapotřebí. Vztažné zájmeno и povstalo ze jis (lit. jìs); dat. pl. však zní v lit. jëmus (ë = ai); po stažení dvojhlásky v и zní dat. pl. jimъ, jež však se píše имъ, poněvadž znaku pro praejotované и není. Toto jимъ (neb tak se vyslovovalo) ve složení předsouvá eufonické н: нjимъ, t. j. н̑имъ; podobně съ н̑ими, proti вънидєть, jež stojí pro prosté въ-н-идєть. Znamení ̑ jasné vydává svědectví, že и v starobulharčině v násloví dvojí mělo platnosť: i a ji. Kterýžto rozdíl zachovaný šetrností a důsledností pisatele dotčené památky rovněž jasně žádá a dotvrzuje srovnávací jazykozpyt. Nom. sing. masc. и povstal z jis a musil původně — poněvadž každé krátké předslovanské i přešlo v є a ь — zníti jь; dle §. 80 však povstalo z tohoto tvaru assimilací ь ku j jи, jež se píše и; že však přechodní tvar jь není pouhou abstrakcí, jeví на н̑ь (4.3; 16.24.), ̑ stojí pro j, н jest eufonické, на н̑ь = на нjь = č. naň.

2. Adj. possessiva (господьн̑ь —ньꙗ —ньѥ) původně vypadala jako третии, велии (§. 95.3.) na ias iā iam. Po změně těchto přípon v ьjo ьjа ьjo nenastala však assimilace, nýbrž ь se vysulo (§. 101.6.), jo jа jo přešlo v jє jа jє — jь — ꙗ — ѥ господьнjь = господьн̑ь (2.15.); господьнꙗ; господьнѥ aneb změkčením господьн̑є (59.26.). кладꙑѵн̑є (378.27.). Adj. poss. божии рабии v podstatě ničím se neliší od adj. poss. господьн̑ь кладꙑѵн̑ь. V určitém spůsobu zní nom. sing. masc. —н̑ь —н̑ьи, assimilací —н̑ии: вꙑшьн̑ии (63.5); връховн̑ии (358.14.); нꙑн̑ѣшьн̑ии (124.3.) acc. sing.; дьн̑єшьн̑ии (124.3.) acc. sing.; прѣисподн̑ии (54.18.) voc. sing. Instr. sing. masc. zněl původně нjомь, přehláskou —нѥмь, změkčením н̑ємь: агрилин̑ємь (4.27.) господьн̑ємь (42.1; 179.12.). Určitý tvar instr. sing. послѣдн̑имь (246.4.). Loc. sing. masc. a neut. původně нjai —нjѣ —нjи — změkčením —н̑и: господьн̑и (17.7; 56.21.) Určitý tvar loc. sing.: прѣисподьн̑иимь (348.17.) послѣдьн̑иимь (275.23.), Nom. pl. masc. zní —нjai —нjѣ —нjи —н̑и: господьн̑и (75.3.). Loc. pl.

—нјѣхъ —нјихъ —ннхъ жтрьннхъ (353.9.) вышьннхъ (252.2.); určitý tvar: вышьнnихъ (20.23.); вышьннихъ také mohlo povstati z вышьннихъ stažením obou н, což rozeznati nelze. Dat. pl. masc. určitý: горнимъ (18.3.) z горьнѣ—нимъ. Instr. dual. určitý: прѣднима (440.11.) pro —ннима —ньнима. Nom. sing. neut. určitý: послѣдьнѥѥ (66.3.) pro —нѥѥ. Nom. sing. fem. zní господьния; před л j s н nesplývá (нл pokud vím nikdy.). Gen. sing. fem. владычьнѩ (358.20.) pro —нѩ (z нья ньꙗ нꙗ). Dat. sing. fem. zní původně нјаі —нји —нн; určitě: нни: дроужьнни (231.17.). Acc. sing. fem. zní obyčejně —нѭ, někdy změkčeně —нѭ: господьнѭ (41.20.) кънѧтрьнѭ (132.24.) матернѭ (183.22.) aneb v určitém způsobu —нѭѭ послѣдьнѭѭ (45.20.), z čehož zúmyslným hiatem послѣдьнѭѫ (67.15.). Loc. sing. fem. (jako loc. sing. masc.) матерни (166.5.) єлєни (164.8.). Instr. sing. fem. zněl нјоѭ, нѥѭ — нѥѭ: господьнѥѭ (408.2.), aneb známými proměnami —нѥѭ —нѥѫ —нѫѫ —нѫ господьнѫ (397.9; 401.4.). Místo —ню jen zřídka se vyskytá —ноу: ближьноуоумоу (279.6.) avšak ближьнюоумоу (278.5.) dat. sing. господьноу (49.17.) gen. dual. proti господьню (382.20.).

3. Codex sup. píše vždy огнь (16.29; 57.17.), avšak пѣснь (47.15.) жизнь (47.24.) vždy bez změkčení; пѣснь жизнь jsou kmeny na ь (ĭ), povstaly ze пѣсни: po н nestálo j, proto také není ⌒. Také огнь bylo kdysi kmenem na i (lit. ugnìs, gen. ễs, lat. ignis, kmeny na i) a jest jím v některých pádech posud; огнь v místě 408.17. lze také posuzovati jako жизнь a пѣснь; avšak огнь přešlo jako mnohé kmeny na i do deklinace na ă; rozšířilo se tedy původně příponou této o (= ă) огньо, zamezením hiatu огньјо, vysutím ь огнјо, přehláskou огнѥ (zachované ve огнѥзрачьнъ viz §. 12.4 a 24.), změnou є v ь огнјь, změkčením огнь. Acc. sing. povstal týmže spusobem (z огнь-ăm). огнь. (2.6; 16.27; 4.10.). Přípona loc. sing. kmenů mužských na ă jest ѣ; tato přistoupivši ku огнь utvořila огньѣ огньјѣ огньји огнји (§. 101.6.). Změkčením огни (4.14.) (srov. богатни §. 95.4.). Instr. sing. kmenů na ă jest —омь; přestoupením kmene огнь do této deklinace se vyvinulo огньомь огньјомь огнјомь огнѥмь, změkčením огнѥмь (4.16; 66.28.), jež srovnej s instr. sing. камєнємь (11.25; 18.16.) bez znamení měkkosti, poněvadž povstalo přímo z камєнимі (lit. akmenimì). Přechodem є v ь povstává nový tvar instr. sing. огньмь (309.23.). Dat. sing. povstal ze огньоу огнью огню (120.6; 3.16; 70.3; 17.7; 89.6; 89.24), avšak někdy také změkčením огноу (120.5.). Od огнь co kmene na i se též vyskytá genitiv огни, který povstal z огнаіs (lit. gen. ugnễs) stažením dvojhlásky v н; j po н nikdy nestálo; gen. sing. огни (341.25; 165.13) nutno považovati za chybu pisatele; aneb spíše povstal tím, že změkčení analogií z ostatních četných změkčených tvarů vniklo i do tohoto, genitiv skutečného kmene na ь (i) nemůže míti změkčení: болѣзни (28.24.). Totéž platí o dativu огни (108.4.), místo něhož čekám pouhé огни (srov. lit. úgnei dat.). Také конь bylo kdysi kmenem na i, který přešel do deklinace na ă; Miklosich uvádí loc. pl. конєхъ dle i-deklinace; v staročeštině bylo конь kmenem na i

(gen. pl. koní, Safařík Výbor I. p. 35); o svědectví staročeštiny nelze pochybovati, poněvadž kmeny na i v celém oboru slovančiny vymírají přecházejíce do ă-deklinace, nikdy naopak. Ostatní pády tohoto slova se vysvětlují jako příslušné od огн҄ь. Instr. sing. кон҄емь (67.8.), dat. sing. кон҄оу (157.23.), loc. sing. кон҄и (44.2.). Přípona ă-deklinace jest v nom. pl. původně ai (lit. nom. pl. pónai); конь dle této deklinace prošlo změnami коньai, коньѣ, коньjѣ, коньjи, конjи a кон҄и (2.14.), jež srovnej s nom. pl. мѫченн (40.24.), jež psáno bez změkčení, poněvadž jsouc odvozeno od мѫченъ, povstalo přímo z мѫченai. Acc. pl. кон҄ѩ (34.22; 37.5.) pro конѩ (z конь-ѧ). Gen. pl. кон҄ь (437.2.) povstalo z kmene конь a přípony gen. pl. kmenů na ă, ъ; коньъ коньjъ коньjь конjь кон҄ь. Loc. pl. кон҄ихъ (22.19.) z коньѣхъ коньjихъ конjихъ. Nom. sing. стѣн҄ь (225.28.) vznikl jako кон҄ь. Stopu bývalého kmene na i uvádí Miklosich v Lex.: instr. pl. стѣньми. Ještě lze uvésti dat. pl. съвѧзн҄емъ (354.22; 347.24.) od съвѧзн҄ь.

4. V §. 95.4. jsme vyvinuli příponu jmen ženských —ъін҄и z ъіньа —ъіньѣ —ъіньjѣ —ъіньjи —ъінjи —ъін҄и. Proti náhledu, že —niā původní přešlo v нjи (н҄и) zajisté nikdo nenamítne, že by dle toho také мати (§. 95.4.) muselo zníti маштн, poněvadž i v tomto slově povstalo z iā ьа ьjи jи; dlužno totiž považiti, že т se s jи nikdy nestýkalo: povstaloť мати z матρjи, opominutím j po ρ (o čem později) матρи, vysutím ρ мати. Nominativy slov na ъін҄и jsou: елинъін҄и (13.18.) господъін҄и (14.1.) крьстиѩнъін҄и (100.23.). Gen. sing. поустъін҄ѩ (214.4.) pro —нѩ —ньѩ —ньа. благостъін҄ѩ (124.5.) благъін҄ѩ (213.23.). Dat. sing. свѧтъін҄и (210.3.) благъін҄и (82.29.) ze ъіньѣ (ρѫцѣ) —ъіньjѣ —ъіньjи —ъінjи —ъін҄и. Rovněž loc. sing. поустъін҄и (6.7; 214.4; 57.23.). Acc. sing. благъін҄ѫ (16.8.) простъін҄ѫ (49.12.) поустъін҄ѫ (128.20.) ze ъіньѫ —ъіньѭ —ъінѭ (jakž se obyčejně vyskytá.). Gen. pl. ρабъін҄ь (56.13.) благъін҄ь (93.29.) od kmene ρабъінь příponou ъ: ρабъіньъ, ρабъіньjъ, ρабъіньjь, ρабъінjь.

5. Acc. sing. бан҄ѫ (58.17.) pro банѭ; nom. zní банѩ. Dat. sing. бан҄и (57.6.) pro банjи. Od вонѩ gen. sing. вон҄ѩ (257.26.) acc. sing. вон҄ѫ (109.8.). Od сквожьнѩ gen. sing. сквожьн҄ѩ (26.20.), дань ženský kmen na i přešel do ā-deklinace ženské a utvořil acc. sing. дан҄ѫ (400.19.) pro даньѫ даньѭ данѭ.

6. Od kmene конь se tvoří příponou ьнъ adj. коньньъ, jež přešlo v коньjьнъ конjьнъ кон҄ьнъ (143.8.). благовон҄ьнъ (290.24.) od вонѩ, свѧтъін҄ьнъ (275.12.) od свѧтъін҄и; огн҄ьнъ (5.6; 4.17; 55.3; 70.13.) od огн҄ь. поустъін҄ьнъ (429.2.) srovnej s истиньнъ (341.8) vždy bez ⌒ od истин-а, poněvadž i j po н nikdy nebylo, jakož i ve неистьлѣньнъ (341.9.) od неистьлѣнъ. кон҄ьскъ (22.25.) z конььскъ; поустъін҄ьскъ (129.2.) od поустъін҄и ale геоньскъ (341.25.) bez ⌒ od геона.

7. V §. 23. jsme ukázali, že přípona part. praet. act. I. ius (na př. v ρождь) se změnila v —ео —еjо —ьjо —ье —ѥ —jь; od съхρанити, jehož kmen съхρань, zní dotčené part. съхρан҄ь (19.16) t. j. съхρанjь. Tak i плѣн҄ьшеи (313.7.) оскврьн҄ьшѫ (291.19.) оуклон҄ьша (69.24.) испльн҄ьша (345.29.) осѣн҄ь (368.23.)

8. Part. praet. pass. se tvoří příponou —енъ od kmene časoslovného, na př. исплънь od исплънити (IV. třída); původně tedy исплъньенъ (zachováno ve избавьение 369.10.), zamezením hiatu a vysutím ь: исплъниенъ, jakž se obyčejně vyskytá, aneb změkčením исплън҄енъ (33.5.) оскврън҄енъ (324.5.) съхран҄енъ (30.28; 60.16.) измѣн҄енъ (6.1.); taktéž nominalní tvary: въстан҄ение (63.10.), гон҄ение (50.4.) od гонити, оупраж'н҄ение (39.19.) оучн҄ение (382.3.) оскврьн҄ение (95.8.).

9. поклон҄ѫ (136.18.) od поклонити (IV. třída), z поклоньѭ (jako избавьѭ 123.24. od избавити) vysutím ь поклонѭ, změkčením —н҄ѫ. бран҄ѫ (379.10.), мѣн҄ѫ (177.3.); мьн҄ѫ (35.5.); стен҄и imperat. 2. os. sing. (302.24.) od стенѭ, pro стенjais —стенjи, srovnej s помани (11.23.) od поманѭ. стен҄ѫштоу (126.22.) pro стенѭштоу.

10. нꙗ přechází v н҄ѣ: nom. sing. бан҄ѣ (57.4; 69.4.) pro банꙗ; ꙗ přešlo v ѣ a j spřežky ꙗ změkčilo н; slova v §. 73, která ukazují na pohled přechod ꙗ v ѣ, vysvětlujeme tímto spůsobem. Kmen na i огнь tvoří gen. sing. dle deklinace na ă; původně tedy огньа, zamezením hiatu огньꙗ (srov. корабьꙗ 44.2.), vysutím ь obyčejné огнꙗ (17.2; 399.29.) aneb právě udaným přechodem огн҄ѣ (120.17; 61.15; 4.21; 5.3; 191.5.). Týmže spůsobem se má acc. sing. конꙗ (143.25; 446.13; 111.20. gen. sing.) ku кон҄ѣ (142.28.). Loc. pl. прѣгꙑнѣхъ (19.20.) místo прѣгꙑнꙗхъ. нꙑнꙗ (26.14.) vedle нꙑн҄ѣ (17.17; 166.13; 122.3.) Vedle покланꙗѥмъ (98.10; 55.12.) též поклан҄ѣѭ (87.5; 9.15; 37.19.) лѣн҄ѣаше (432.4.) od лѣнити srovnej s измѣнꙗаше (92.9.) od измѣнити; възбранꙗахѫ (38.20.) a възбран҄ѣѭште (70.19.); н҄ѣ stojí ještě místo нꙗ: въчин҄ѣти (139.28.) испльн҄ѣꙗ (110.3.) обон҄ѣѭтъ (78.7.). Jak se liší женѣахѫ (13.8.) od гон҄ѣаше (30.8.)? Přípona imperfekta —ѣаше —ѣахѫ přistoupila ku kmenu жен (женѫ) женѣахѫ, tedy bez změkčení; ku гонь (гонѭ z гоньѭ гонити) гоньѣаше — нjѣаше — ньꙗаше — нꙗаше — н҄ѣаше. Těchto přechodů se ještě dotkneme v nauce o vznikání labialního л. дьнесьн҄ѣаго (25.29.) вꙑшьн҄ѣго (164.25.) vedle дьнешьнꙗаго (148.4.*)

11. Jest tedy vedle нꙗ pouze н҄ѣ možným a oprávněným; změkčení jest zbytečné, píše-li se н҄ꙗ, ač i tento spůsob nezřídka se vyskytá: дьнешьн҄ꙗаго (159.18.) vedle lépe psaného дьнешьнꙗаго (148.4.); въскран҄ꙗаго (281.24.) вꙑшьн҄ꙗаго (174.18.). Vůbec však mnohem řidčeji se vyskytá н҄ꙗ než нꙗ. нꙑн҄ꙗ (101.8; 143.29; 17.2.) proti нꙑнꙗ (101.28; 20.20; 144; 150; 167. atd.). осин҄ꙗѥть (66.22.) клан҄ꙗти (20.22.) за н҄ꙗ (29.16; 147.5.) vedle за нꙗ (86.5; 151.5) a н҄ѣ (86.8.). господьн҄ꙗ (13.28) a господьнꙗ (380.4.). плѣн҄ꙗнꙗ (149.23.). Pro нѭ též ač zřídka н҄ю: огн҄ю

*) Vedle —нѣ, jež povstalo z —нꙗ, píše cod. sup. vždy bez změkčení tvar: сънѣсти. Z čeho vyplývá: 1. že po н nikdy nebylo j, že сънѣсти povstalo ze сь-н-ѣсти; 2. že cyrilský tvar ꙗсти povstal z (glagolského) ѣсти předsutím j. Čímž se opět potvrzuje naše domněnka již v §. 73 vyslovená: že ꙗ se nemění v ѣ. — Ruské ѣсть jest zachovalejší cyrilského ꙗсти.

(191.20; 188.16.) вышьн҄юмоу (85.4.). Podobně поклон҄ѫ (5.18.) н҄ѥмоу (21.15.) испльн҄ѥнъ (54.17.).

12. Znamení měkkosti opominul pisatel ve (ač o měkkém vyslovení н nelze pochybovati.): непрѣклоненъ (143.1.) нынѣ (39.8.) поклан҄ѣите (192.20.) гоненню (184.14.) въстенеть od въстенѭ (177.18.); avšak съхранн 2. os. imperat. (13.15.) od съхранѭ povstalo ze съхраньи —нии (§. 95.2.) a správně se píše bez ⁀; вышьнѭѭ (65.24.); господьнн loc. sing. neut. od господьн҄е (73.23); къ банн od банѩ (58.10); съвѧзнѧ acc. pl. (350.9.) pro съвѧзнѩ. огноу (193.1.) dat. sing. stojí buď chybně místo огн҄оу, buď povstalo přímo vysutím ь ze огньоу (§. 105.3.), srov. господоу (§. 57.); dle toho máme následující tvary dat. sing.: огнн (dle i-deklinace) — огню огн҄ю огноу (dle a-deklinace).

13. Nesprávně jest psáno ⁀ ve дьн҄ешьнѧаго (414.10; 434.8.) od дьнесь z дьнісь (§. 19.2.); кон҄ьчати (149.27.) od коньць, vedle lépe psaného коньчаѥть (157.15.).

14. Kmen ьм (отъньмъ 335.3.) nikdy nezměkčuje н; v sanskritu zní sice jam, avšak v slov. a lit. vždy bez j. (lit. ìmti; j ve ѥмлѭ není kmenové ale eufonické.).

15. Etymologicky odůvodniti nedovedu změkčení ve н҄нжьнин (203.19.) н҄нка (27.17; 29.20; 29.21; 29.22; 29.26; 288.10), ač pro množství příkladů nelze pochybovati, že н҄нка povstalo z нjнка. (н eufonické jako ve нѣдро od ѩдро.).

§. 106. Ostromírovo evangelium (Vostokov) užívá také jakéhosi znamení změkčujícího, avšak velmi zřídka: въ н'емь (4.4.) н'ею (5.4.) н'емь (7.1.) н'емоу (7.1; 11.4.) за н'е (7.2.) о н'емь (3.1.) исплън'енна (3.2.) н'его (15.4.) н'емоу (13.1; 13.4.) vedle нѥмоу (14.3.). Stojí však ' místo j i po samohláskách: знамени'е (293.1.) еван'гели'е (13.1.) же е'тери (26.4.) мало'е (263.1.) дроуго'е (276.1.) оусъпени'е (238.1.).

§. 107. Ostatně píše ostrom. vždy нѥ нѩ; avšak opomijí i změkčení i j jako cod. sup. (§. 105.) испльнена (51.2. ostr.) самарѣныня (30.2. ostr.) gen. sing. místo —ынѩ. Již v §. 96, 97 a 98 jsme poznali nedostatek spřežky ѥ v glagolštině býti oprávněným, založeným na podstatě nářečí glagolského. Cod. sup. (§. 105.12.) a ostrom., ač ѥ znají, přece nezřídka píší не místo нѥ; tento spůsob pravopisný glagolské památky pouze důsledně provedly. Příkladů téměř ani není zapotřebí. (за не 12.22. ass.; немоу 3.10. ass.; испльнение 1.26. ass.; кланѣти 25.27. ass.). I v té věci jest protiva cyrilské a glagolské abecedy jen poměrná. Že však glagolsky mluvící i v těchto případech н vyslovovali jako ň, tomu nasvědčuje:

1. tvar беж него (1.6. ass.); předložka безъ po odsutí ъ splynula s ѥго, vsutím eufonického н: без нѥго, změkčením з v ж před ѥ (jež н zabrániti nemůže, srov. блажнѭ z блазнѭ) бежнѥго, jež se píše v cod. sup. беж҄него, v ass. бежнего; vyslovovati se však mohlo jen s měkkým ň.

2. Vyskytá se i нѫ pro нѭ a нѧ pro нѩ, ač by abeceda glagolská нѭ a нѩ naznačiti mohla; j pak v těchto případech jen tehdá se mohlo opominouti, když skutečně v předcházejícím н po změkčení

tohoto zmizelo: жьнан (26.21. ass.) od жьнѭ; слнарѣнъına (25.2. ass.) мн- лостъıна (98.23. ass.) вонꙗ (110.4.) ass.) нꙗ (78.18. ass.) (viz. §. 98.). — Spřežky ꙗ se zbavilo nářečí glagolské změnou v ѣ*); ıє po samohláskách přešlo v є zúmyslným hiatem; po н přešlo v є po změkčení tohoto; podobně po л a р. Z části těmto změnám dalo proniknouti také nářečí cyrilské; což kdyby se bylo důsledně provedlo, bylo by ꙗ a ıє v cyrilské abecedě, jako v glagolské, zbytečné.

§. 108. Znamení ˜ nad л (л̃) se v sup. užívá k naznačení měkkého л, jež povstalo splynutím skupeniny лj.

1. л̃ꙗ stojí pro лꙗ jen jednou: помъıшл̃ꙗн (189.20.) imperat. 2. os. sing. vedle помъıшлꙗн (135.16; 9.16.).

2. л̃оу pro лю: пл̃оускъ (168.4.) л̃оутость (155.28.) бл̃оудомъ (29.23.), ostatně vždy блюсти.

3. Adj. poss. na ль лꙗ лıє píše sup. vždy л̃ь лꙗ л̃є (povstalo jako adj. poss. господьн̃ь §. 105.2.). Nom. sing. masc. павл̃ь (2.23.) днꙗвол̃ь (76.22.). Instr. sing. fem. днꙗвол̃ѫ (289.2.) srovnej s господьн̃ѫ (§. 105.2.); loc. sing. fem. днꙗвол̃н (50.7.); neut. sing. павл̃є (9.24.).

4. Jménům na —н̃ь co do původu změkčení se rovnají vypadající na —л̃ь. Jména na —тєл̃ь (nomina agentis) se původně v slovančině dle deklinace na i ohýbala (jako jim příbuzná na tor v lat.: auctor auctori-bus). V ruštině zní gen. pl. dle i-deklinace: писателей; posud se v starob. vyskytá nom. pl. důsledně dle téže deklinace: дѣлатєл̃є (42.2; 42.8.). Původně zněl tento tvar —тєльıє (людьıє 422.4.), pak —тєлıє (гравнтєлıє ostr.) a —тєл̃є; aneb pravopisem glagolským —тєлє (дѣлатєлє 62.27. ass.); č. —telé. — V ostatních pádech přešla jména na —тєль do analogie ă-deklinace (jako огн̃ь §. 105.3.). Nom. sing.: —тєльо —тєльjо —тєлjо —тєлıє —тєл̃ь: новрокнтєл̃ь (2.24.) досаднтєл̃ь (9.25.) гоубнтєл̃ь (26.5.) дѣлатєл̃ь (45.11.). Loc. sing. оучнтєл̃н (225.24.); jako огн̃н. — Gen. pl. роднтєл̃ь (72.15; 238.20.), jako кон̃ь. Dat. pl. тєль + přípony dat. pl. kmenů na ă: омъ: тєльjомъ —тєльıємъ —тєлıємъ (жатєлıємъ ostr.), změkčením: подражатєл̃ємъ (199.10.); týmže způsobem dual. dat. роднтєл̃ѥма (204.21.). — Acc. pl. тєлꙗ (z тєльans viz §. 53.) aneb дѣлатєл̃ꙗ (159.12.). Instrum. pl. kmenů na ă se tvořil v litevskoslovanském jazyku příponou —ais (lit. pónais): —тєльais —тєльjѣ —тєльjн —тєлjн —тєл̃н: учнтєл̃н (161.5.). Také analogií deklinace na u se někdy spravují jména na тєль; dat. sing. téže deklinace jest —овн; od —тєль: —тєльовн —тєльjовн —тєлıєвн —тєл̃євн. благодѣтєл̃євн (377.29.).

5. Gen. sing. od волꙗ zní волꙗ aneb вол̃ꙗ (427.19; 124.13.) acc. вол̃ѫ (78.18; 47.23); dat. sing. срьдовол̃н (418.15.) od срьдоволꙗ; voc. sing. жєл̃є (286.23.); loc. sing. постєл̃н (176.27.) вол̃н (95.29.); instr. sing. вол̃єѭ (66.15; 66.25.); acc. pl. вол̃ꙗ (200.14); пол̃є neut. sing. (142.7; 67.7.) místo полıє.

*) Způsobem v §. 73. vylíčeným; někdy ovšem glagolské nářečí ꙗ ani nevyvinulo (ѣсти).

6. V odvozených tvarech: Pisatel cod. sup. ostře rozeznal понєдѣл҄ьникъ (253.2.) od недѣлꙗ a дѣльникъ (292.1.) — bez změkčení — od дѣло. съвѣдѣтєл҄ьство (408.29; 7.19.) od съвѣдѣтєл҄ь, ale свѣтьльство (144.4.) od свѣтьло. своѥвол҄ьствьнъ (215.25.) a вол҄ьнъ (96.16.) od волꙗ; пол҄ьскыи (128.10.) od полѥ; сватитєл҄ьскъ (139.1.); прѣродитєл҄ьнъ (18.15.); дѣл҄ьма (63.17; 67.21; 144.9.) srovnej s дѣлꙗ.

7. Participia jako помол҄ь, похвал҄ь srovnej s испл҄ънь §. 105.7 a рождь §. 23. помол҄ьшемъ (95.5.).

8. Part. praet. pass. (IV. třídy) (viz §. 105.8.): оумол҄ена (1.13.) раздѣл҄енъ (61.19.) примъшл҄енъ (63.25.). Sem patří též jméno въсел҄енаꙗ (1.18; 17.23) od въселити. хвал҄ениѥ (144.3.) пал҄ениѥ (28.24.) мол҄ениѥ (33.1.).

9. продъл҄ѫ (367.24.) místo obyčejného продълѭ; taktéž мол҄ѫ (169.27; 49.2.) посъл҄ѫ (125.8.); глагол҄ѫ (6.4; 15.26.) místo глаголѭ, avšak глаголати, глаголаша (14.11.) vždy bez změkčení: jsoutě to rozličné kmeny. вел҄ѫ (147.26); глагол҄ета (361.8.); глагол҄емъ (88.16; 6.5.) глагол҄ѫть (33.14.) заколѫть (87.26.) колѭ. — стел҄ѫшта (245.15.) od стелѭ. Imperat. 2. os. sing.: посъл҄и (78.19; 86.8.) z посълjais od посълѭ; глагол҄и (25.12; 74.29; 51.9; 117.3.) od глаголѭ. Avšak bez změkčení помоли (2.29.), изволи (52.10.) z помольais viz §. 95.9.

10. лꙗ se mění v л҄ѣ (jako нꙗ н҄ѣ §. 105.10.) исцѣл҄ѣвъ (345.13; 366.20.) jest odvozeno od исцѣлꙗти; исцѣлѣвъ však od исцѣлѣти. примышл҄ѣѭшта (201.6; 154.19.) опал҄ѣѭть (125.4.). мол҄ѣаше (12.19.) od молити. (viz гонѣаше §. 105.10.). пал҄ѣхѫ (28.19.) попал҄ѣꙗ (21.10.) хоул҄ѣаше (30.11.) мол҄ѣхомъ (53.5) vedle молꙗхомъ (53.1.). насил҄ѣѥть (402.9.) хвал҄ѣше (160.10.) раздѣл҄ѣꙗ (57.23.). Původní kmen na i строитель tvoří gen. sing. dle ă-deklinace: —тельа —тельꙗ —телꙗ aneb —тел҄ѣ; строител҄ѣ (208.9.) учител҄ѣ (161.10.). Taktéž dual: мѫжител҄ѣ (60.1.) родител҄ѣ (18.15.). Nom. sing. fem. adj. poss. дꙗвол҄ѣ (54.19.); loc. pl. fem. дꙗвол҄ѣхъ (82.28.) pro —лꙗ a —лꙗхъ. бол҄ѣрьскъ (206.13.) od kmene боль (který vězí v adv. больми instr. pl. adj. na i jako вельми §. 19.3.) příponou —арьскъ: —льарьскъ —льꙗрьскъ —лꙗрьскъ vedle —л҄ѣрьскъ.

11. Místo лꙗ se vyskytá лѣ, jednou л҄а; л҄ꙗ posuzujeme jako н҄ꙗ (§. 105.11.); дѣл҄ꙗ (388.16.). помышл҄ꙗꙗ (282.14; 38.5.) мол҄ꙗста (147.5; 4.11.) бол҄ꙗринъ (146.18.) vedle správnějšího болꙗринъ (144.23.) вол҄ꙗ (119.21.) vedle волꙗ (122.27.) насил҄ꙗѥмъ (445.19.). Gen. sing. мѫжител҄ꙗ (4.22.). Dual. родител҄ꙗ (18.27.). Imperat. 2. os. pl. глагол҄ꙗте (33.15.) místo глаголꙗте ze глаголjѣте přechodem ѣ v а; aneb změnou ѣ v и tentýž tvar глогол҄ите (51.9.). Viz §. 71. Dvojnásobně jest také změkčení naznačeno ve мол҄ѭ (122.7.) хоулол҄юбивꙑи (293.29.).

12. Také v cizích slovích se jeví změkčení: антинопол҄ь (114.19.). Skupeniny ги, ге, ки jsou v starobulharčině nemožné; mění se vždy v жи, же, чи; v cizích slovích však užívá pisatel г҄и, г҄е, к҄и nahrazuje změkčení v ч a ж měkkým vyslovením hlásek к a г: г҄еоньскъ (341.25.) аг҄гелъ (2.15.). к҄ентоурионъ (133.16.) дек҄абрь (420.24.) марк҄ианъ (148.20.).

13. Změkčujícího znamení se opominulo ve: клоуча (174.10.)

acc. pl. místo клюѵѧ neb кїоуѵѧ. цльвлньıѧ (367.6.) vedle správnějšího опл̑ьвлнъ (327.18.) (ze pjau — lit. spiáuti — —плјов —плјев —плјьв —пл̑ьв. §. 26.) глаголѭ (125.27.) вьседрьжителѣ (100.7.) vedle вьседръжителѧ (100.21.) Nom. pl. fem. диıавола (89.10.) колѣниѥ (41.23.) ицѣльши (345.11; viz č. 7.). довьлѥть (30.18; 30.2.) od довьлѭ. Místo лѩ neb л̂ѧ psáno лѧ v acc. pl. мѫчителѧ (339.6.).

14. Znamením ~ chybně jsou opatřena slova: прѣл̂ьштаѥ (1.13.) vedle správnějšího прѣльсти (6.2.). První ~ ve цѣл̂итєл̂ь (323.20.) od цѣлити taktéž nesprávné. Odůvodniti nedovedu měkké л̂ь ve дол̂ьнии (237.15.).

§. 109. Také ostromír užívá ač zřídka jakéhosi znamení měkkosti po л: бол'є (15.1.) místo болѥ. израилєвъ (240.1.) глагол'єть (12.1.). Aneb opominul i změkčení i hlásky j ve: глагола (3.1; 4.1.) помышлєниѥ (67.1.) вола (14.3.) gen. sing.; tento spůsob psaní provedly důsledně památky glagolské (§. 107.). Příkladů není zapotřebí; důležité jsou pouze případy, ve kterých by abeceda glagolská změkčení naznačiti mohla, avšak toho opominula: кола gen. sing. (Cloz. I. 255.) колѭ acc. sing. (Cloz. I. 402.) молѭ 1. os. sing. praes. (Cloz. I. 452.) глагола (13.1; 25.5. ass.) proti глаголѩ (1.24; 89.28. ass.) глаголѭшта (4.19. ass.) a глаголѭште (21.12.). недѣля (2.1; 2.27.) gen. sing. гоубителя acc. pl. (Cloz. I. 824; ass.: 145.30; 189.2; 200.25.).

O labialním л.

§. 110. Labialní či retní л vzniká stykem retních hlásek б, п, м, в a hlásky j: jest výtvorem velmi mladým; některá nářečí slovanská labialního л ani neznají; památka supraslská dokonce jeví dobu, ve které labialní л teprv vzniká. V češtině znám jen jeden příklad labialního л: plíti (плюти), o němž nelze pochybovati (lit spiáuti spuere). Srov. též nom. prop. Litovle (Gebauer, Příspěvky k hist. č. pravop. p. 35.).

§. 111. Nejlépe lze stopovati vývin labialního л v rozmanitých tvarech participia praet. pass. časoslov IV. třídy s kmenovým zakončením retním. Nejstarší tvar téhož part. jest избавьєнъ od избавити; zachoval se v následujících odvozených jménech, jež se participiu praet. pass. co do časoslovného kmene rovnají: исправьѥниѥ (316.16.) явьѥниѥ (19.16.) съвъкоупьѥниѥ (39.17.) избавьѥниѥ (369.10.) исправьѥниѥ (404.10.). Zamezením hiatu povstává druhý tvar v sup. velmi častý: осклабьѥнъ (242.8.) ослабьѥнъ (238.12.) оставьѥнъ (60.4; 69.1.) прослабьѥнъ (60.26.) посрамьѥнъ (72.4.) възлюбьѥнъ (117.23; 342.12.) Rovněž jména: томьѥниѥ (1.4.) кръмьѥникъ (285.5.) авьѥниѥ (149.23.). Vysutím ь povstávají tvary: оставѥнъ, ослабѥнъ, které se nám sice nezachovaly, avšak je s jistotou podle jiných, jež později uvedeme, předpokládáme. Z těchto pak vsutím eufonického л pravidelné оставлѥнъ, ослаблѥнъ. Anebo změkčením: оукрѣпл̂ѥнъ (49.14.) авл̂ѥниѥ (138.29.) кръмл̂ѥниѥ (238.15.); podobně v ostr.: прѣломл'ѥнии (6.1.) благо-

словл’енъ (151.1.). Změkčení se opominulo jak v cyrilských tak glagolských památkách: авленне (3.22. ass.) оставленье (Cloz. I. 383.) възлюбленъ (260.3, ostr.). Mohloť se však z избавьенъ před zamezením hiatu vyvinouti избавенъ — přímo vysutím polohlásky ь; důležité takové tvary jsou: благословенъ (240.19.) (146.27; 110.22. ass.). оуꙗзвенъ (64.14.) разломенъ (160.3.) оставенъ (160.2.) отравенъ (156.5.) възлюбенъ (210.17; 123.21. ass.) ослабенъ (72.3. ass.). Srov. také ꙗзвенъ бꙑсть (327.18.) a бꙑ ꙗзвьнъ (53.6.); podobně: наставенние (203.16.) томенние (122.28.) оуловенние (89.29.). Aneb se assimilací z приставьѥнъ vyvinulo приставнѥнъ (11.2.). Viz §. 95.10.

Postupný vývin všech útvarů:

избавьенъ
↙ ↘
—вьѥнъ ⟶ внѥнъ —венъ (č. zbaven).
↓
—вѥнъ
↓
—влѥнъ ⟶ вл̑енъ ⟶ вленъ.

§. 112. Kmen časoslov IV. třídy vypadá na ь; první osoba sing. praes. (přípona ѫ) zněla tedy kdysi възлюбьѫ, z čehož vysutím ь povstalo възлюбѫ (39.21. ass.) srov. възлюбенъ. Aneb zamezením hiatu: поставьѭ (1.16.) славьѭ (4.3; 87.9.) погоубьѭ (9.11; 55.19.) любьѭ (65.24.) сътрьпьѭ (185.20.) оставьѭ (5.17.); vysutím ь: благословѭ (197.13. ass.) оставѭ (39.14. ass.); dle toho jsme předpokládali оставѥнъ ослабѥнъ; a z těchto tvarů známým spůsobem: славлѭ (28.5. ass.) люблѭ (41.5. ass.); дивл̑ѫ (115.15.); прославлѫ (35.19. ass.) ѣвлѫ (39.22. ass.). Podobně povstalo ze срамьꙗѥте (87.22.) vysutím ь pravidelné срамлꙗѥте; z поставьꙗѥши (36.10.) поставлꙗѥши; срамьꙗѭ (387.2.) срамлꙗѭ; ze ставьꙗти (425.19.) ставлꙗти; z отънемьꙗ (244.19.) ѥмлꙗ (12.32. ass.) ѥмл̑ꙗ (132.13.) ѥмлꙗ (280.5.) капл̑ѫшта (37.12.) vedle капьѭштии (240.28.) приѥмьѥть (283.9.) — приѥмлѥть — приѥмл̑еть (10.3. ostr.) — приѥмлеть (6.16. ass.) (393.7.) зꙑбл̑емо (451.17.) vedle зꙑбьѥмо (452.3.). Imperf. IV. třídy se tvoří od kmene любь příponou ѣаше; z tohoto любьѣаше povstalo vysutím ь: любѣаше (107.22. ass.); aneb zamezením hiatu любьјѣаше любьꙗаше, stažením любьꙗше: ꙗвьꙗше (60.21.) дивьꙗхѫ (102.9.) крѣпьꙗхѫ (54.4.) славьꙗхѫ (14.4.) ставьꙗхѫ (22.4.). Vysutím ь (podle оставѭ ass. 39.14.) любꙗаше, vsutím labialního л obyčejné люблꙗаше, přechodem лꙗ v л̑ѣ: любл̑ѣаше (съвъкоупл̑ѣахѫ 48.20), aneb assimilací a stažením днв̑ѣхѫ (48.5; 13.25.), jež v ass. se píše люблѣаше (109.7.) дивлѣахѫ (21.12.). Ze любьꙗше se však mohlo vyvinouti assimilací fakultativní (nenastává totiž z pravidla v tomto případě) любнꙗше, zúmyslným hiatem избавнаше (260.2.).

Postup všech změn:

z původního любьѣаше ⟶ —бѣаше

—бьꙗаше —биꙗаше
—бꙗаше —биꙗше
—блꙗаше ⟶ блꙗше —биаше
—бл̑ѣаше ⟶ блѣаше (ass.)
—бл̑ѣѣше (sup.)
—бл̑ѣше.

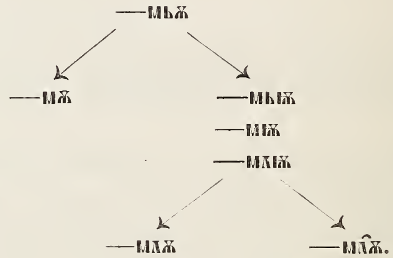
Vedle rozmanitých těchto tvarů se vyskytá od зов-ѫ (I. třída) vždy jen зов-ѣаше; kmen зов spojil se s —ѣаше; odrůda neb změna jest nemožná.

§. 113. Part. praet. act. I. časoslov IV. třídy původně vypadalo na —ius (§. 23.): любius —бео —бејо —быѥ —бѥ —блѥ (v určitém spůsobu měli bychom v ass. люблѥн podle рожден оударен §. 23); z —блје seslabením —блјь, změkčením любл̑ь, obyčejně psáno jen любль (ass. neb ostr.); aneb se vyvinulo z любео postupnou assimilací любее, stažením dvou stejnorodých hlásek любе (ass. by měl v určitém spůsobu любен) a seslabením е v ь: любь. Jen tímto spůsobem se mohlo státi, že v téže památce čteme vedle sebe прѣломь (4.1. ass.) a прѣломль (55.21. ass.); sluší totiž podotknouti, že oba tvary povstaly spůsobem rozličným, poněvadž se labialní л nikdy nevysouvá.*) възлюбь (Cloz. II. f. II. b. 9.) пристѫпьше (58.17. ass.) съвъкоупльша (ostr.) оставль (47.9. ass.) (ostr.) оставл̑ь (346.24.) оставьше (71.14. ass.) пристѫпь (80.2; 121.13. ass.) коупль (14.23. ass.) пристѫпл̑ь (341.19.) въздивьше (24.17.) изꙗвь (384.2.) ꙗвь (359.16.) раздробь (342.27.) прославь (169.26.) ꙗвл̑ь (182.29.) коупль (ostr.).

§. 114. землꙗ povstalo ze земьꙗ (237.16; 237.15.) a to ze земьѧ (srov. lit. žėmė stažením ze žemia). Mezi землꙗ a земьꙗ stojí земꙗ, jež předpokládáme podle assemanských tvarů jako оставѭ a k němuž

*) Čemu змиꙗ, jež se vedle змлиꙗ již i v ostr. vyskytá, jenom zdánlivě odporuje. Kmen těchto co do přípony zcela rozdílných slov jest zmi, který rozšířiv se příponou mužskou ăs spůsobem v §. 95.3 vylíčeným přešel v змеи зьми змии (všechny přechody se uvádějí v Mikl. Lex.). Aneb příponou а nejdříve змеѧ зьмѧ, pak змьꙗ (jež se v Mikl. Lex. uvádí) змиꙗ (assimilací, jako ладиꙗ братиꙗ §. 95.4.). Z téhož kmene příponou ѣꙗ (srov. млат-ѣꙗ бръз-ѣꙗ) původně зьмѣꙗ, z něhož se ruské змья vyvinulo vysutím ь; aneb vzniklo známými přechody зьмјѣꙗ зьмјиꙗ змјиꙗ змлиꙗ, jež by se pravopisem supraslským mělo psáti змл̑иꙗ.

přímo se táhne č. země.*) Gen. sing. ženských kmenů na ā vypadá buď na ы (жєны) buď na ѧ (колѩ po hlásce měkké; srov. жьнѩ a бєры §. 60.2; pravá přípona byla an či ans, got. gen. sing. qinons od qino); od зємьѧ zní gen. sing. зємьѩ (66.14; 83.29.), zúmyslným hiatem зємьѧ, vysutím ь: зємѧ (208.18. ass.). Aneb vysutím ь ze зємьѩ зємѩ зємлѩ зємл҄ѩ (72.21; 98.4.). Acc. sing. zněl původně зємьām, pak зємьѫ, vysutím ь: зємѫ (srov. кръмѫ 129.18.) aneb zamezením hiatu: зємьѭ (97.16.) кръмьѭ (446.13.), vysutím ь důležitý tvar зємѭ (97.21.), vsutím labialního л: зємлѭ кръмлѭ, změkčením зємл҄ѫ (45.12.) кръмл҄ѫ (401.28.).

кръмѫ: кръмлѭ = избавєнъ: избавлѥнъ = ꙗвь: ꙗвл҄ь.

Instr. pl. кропами (290.8.) jest tvar jako зємѧ, кръмѫ, povstal vysutím ь přímo ze кропьами, z něhož opět zamezením hiatu a t. d. se vyvinulo кроплѩми. Nom. sing. může zníti кропьѩ neb кроплѩ; také кропа jest možné vysutím ь ze кропьа (кропіā). Loc. sing. jest buď зєми (4.6.) buď зємл҄и (зємли 68.12. ass.); přípona loc. sing. jest ѣ (рыба, рыбѣ); od kmene зємь (зємь-а) зємьѣ, seslabením ѣ v и зємьи, vysutím ь: зєми; aneb ze зємьѣ, зємьjѣ, зємьjи, зємjи vsutím л: зємл҄и. Podobně vznikl dat. sing. зєми (20.24; 412.2.) místo obyčejného зємл҄и neb зємли. Ostatně ještě se vyskytá: зємл҄єѭ (355.19.) známým způsobem ze зємьєѭ (351.9.). Nom. sing. зємл҄ѣ (72.11.) na místě зємлѩ. Gen. pl. зємл҄ь (233.26.) ze зємьъ —мьjъ —мьjь —мjь —мл҄ь. Nom. sing. капьѩ (341.25.), gen. sing. капьѩ (341 25.) капла (Cloz. I. 928.), gen. dual. капью (384.3.), instr. pl. капл҄ѣми (37.13.) z —пьами —пьѩми —пѩми —плѩми. Loc. sing. коупл҄и (401.9.), acc. sing. коупл҄ѫ (40.11.).

§. 115. Vedle nom. sing. корабь (298.13; 298.17; 115.8.) čteme také корабл҄ь (298.16.). Základní tvar obou odrůd jest корабіas, který přešel v корабєо a t. d. (§. 113 a 24. корабь: корабл҄ь = възлюбь: възлюбл҄ь.). Gen. sing. zní původně корабьа, z čehož povstalo buď корабьѩ (298.22.) buď корабѩ, кораблѩ (a кораблѣ ass. 13.17. t. j. корабл҄ѣ). Dat. sing. корабью (115.22.), z něhož vysutím ь a vsutím л obyčejné кораблю. V loc. sing. se vyskytá vedle корабли též кораби (115.13.) jako зємли a зєми. Instr. sing. корабьѥмь (116.11.), obyčejně кораблѥмь. Nom. pl. корабли se liší od

*) Staroč. zemja; avšak ve zbaven nedala čeština hlásce j ani vzniknouti (§. 111).

nom. pl. корабли (48.19.) jako stejně znějící tvary loc. sing. Běžný gen. pl. корабл̑ь či корабль*) povstal z kmene корабь a přípony gen. pl. ă-deklinace ъ: корабьъ —бьјъ —бьјь —бјь —бл̑ь. Aneb se vyvinulo z —бьъ assimilací бьь, stažením obou ь: корабь (115.16.). Acc. pl. корабл̑ѧ (115.17.) z корабьѩ. Jako корабь ku корабл̑ь se má жеравь (původně kmen na i, viz Mikl. Lex.) ku жеравл̑ь, jako původní огнь (lit. ugnìs) ku běžnému огн̑ь (č. jelen = ѥлень kmen na i, avšak oheň = огн̑ь tak zvaný jă-kmen.). Také кън̑ь bylo původně jako огн̑ь kmenem na i: thema jest кънь (srov. кънь-ѩ §. 95.8.). V sup. 202.21. čteme кън̑ьми instr. pl.; přípona instr. pl. deklinace na i jest —ьми, od кънь: кънььми. кънјьми, кънјьми, кън̑ьми. Ostatní pády však se tvoří dle ă-deklinace: кън̑ѣ gen. sing. (82.2.) jako огн̑ѣ. — Instr. sing. кън̑емь (450.25.) z кънѣомь, —ньјомь —ньѥмь —нјѥмь — н̑емь. Mohlo by se však také za to míti, že instr. sing. se utvořil dle i-deklinace, jejíž přípona jest —ем: —ньемь —ньѥмь —нјѥмь —н̑емь. Také nom. sing. кън̑ь (347.5; 273.5.) jest as posud kmenem na i: кънњis, кънњь, кънњјь, кънјь, кън̑ь.

§. 116. Adj. poss. dle §. 95.3. vypadala na ias, iă, iam, z nichž se vyvinulo —ьјо —ьѩ —ьѥ; tyto přípony se nejlépe zachovaly po retnicech: od nom. prop. авраамъ zní adj. poss.:

авраамь —авраамьѩ —авраамьѥ.
- —мл̑ь —млѩ —млѥ.

Oba tvary mužské jako корабь a корабл̑ь, любь a любл̑ь. Místo авраамьѩ (fem.) čteme i —млѩ, pro střední —мьѥ obyčejně —млѥ neb —мл̑е neb —мле (ass. 24.2.). Gen. sing. masc. zní původně авраамьа, z něhož opět авраамьѩ (182.27.) епископьѩ (170.10.) vedle obyčejného авраамлѩ.

§. 117. Adj. довь (34.8.) se liší od obyčejného довл̑ь, jako корабь od корабл̑ь; v podstatě však ničím od третии (§. 95.3.); přípona všech tvarů jest ias: третias —ео —єјо —єје —єјь —еи —ьи —ии, довias —ео —єјо —єје —ьјь —јь, довл̑ь. довias —ео —ее —е —ь, довь. Přechody jsou ovšem jemné a splývající. Neut. sing. довьѥ (54.26.) vedle довлѥ a довл̑е. Gen. sing. masc. довьѩ (145.24.) a довлѩ. Vývin tvaru довл̑ѣ'го (122.21.) a acc. pl. довл̑ѧ (61.12.) jest znám; adj. jako довл̑ь jest též безоумл̑ь (136.16.).

§. 118. Adverb. древлѥ povstalo ze древье, древьѥ (236.1.) древѥ (tvar důležitý! 348.12.) древлѥ, древл̑е (348.11.) древле (ass. 85.25.); české dříve přímo vysutím ь z древье, čímž se existence tohoto tvaru potvrzuje. древлѥ: dříve = възлюблѥнъ: възлюбенъ. чрьвлѥнь (424.23.) povstalo z чрьвьень; vysutím ь prvního tvaru: чрьвлѥнь, vysutím ь druhého чрьвень (Mikl. Lex.) a č. červeň. Původní земьнъ přešlo vysutím ь v земьнъ, aneb zamezením hiatu земьјнъ. vysutím ь земјьнъ — земл̑ьнъ. (Srov. огн̑ьнъ §. 105.6.). Tak se i liší земьскъ a земл̑ьскъ

*) Každé labialní л by se mělo z pravidla před ь opatřiti znamením měkkosti.

(jako възлюбенъ a възлюбл҄енъ.). добл҄ьство (62.9.) od kmene добь a přípony —ьство vylíčeným spůsobem. Taktéž добл҄ьно (68.19.) z добь+ьно. Komparativ доблꙗишиихъ (62.18.; psáno —бл҄ꙗ—) povstal z добл҄ь a přípony ѣи: добл҄ьѣи добл҄ьꙗи — добл҄ꙗи. Labialní л se vyvinulo uvnitř kmene ve блюсти блюдо плюти (§. 58.). — Zvláštní jsou některé případy, ve kterých se mezi retnici a labialní л vsula polohláska (uvádíme všechny nám známé): ѥмълѭ (11.9; 11.17. ass.) безѹмьлю (318.11; 117.1; 2.4.) безѹмьл҄ꙗи (237.27.) vedle безѹмл҄ꙗи (20.19.) a безѹмьлꙗи (21.23.).

§. 119. Poznali jsme, že labialní л povstává:

1. vždy po vysutí ь před j,

2. čímž retnice neprostředně se stýká s hláskou j, která se vyvinula jen proto, aby zamezila původní hiat mezi ь a následující samohláskou. Když se hiat nezamezil — což v starobulharčině se stává — vysulo se ь, a л se nevyvinulo, poněvadž i příčina téhož, j, se nevyvinulo. Labialní л tedy povstává vždy před praejotovanými samohláskami. Mezi любьѭ a люблѭ jsme položili tvar přechodný: любѭ; na tomto stupni stojí novobulharčina: ловь pro ловjѫ, кънь pro кънjѫ. (Mikl. Vergl. Gram. I. 291.). Novoslovinčina má labialní л, vyjma ve snopje zdravje (ze здрав(ь)ѥ) Mikl. Vergl. Gr. I. 251. Jsouť to pozdní tvary, ve kterých dávno po době vyvinování se labialního л j se srazilo s retnicí. (Výklad podobné zdánlivé protivy viz v §. 57.).

O měkkém р҄.

§. 120. Již v nejstarších památkách se opomíná j po р; buď přímo se píše místo покарꙗти, покарати (43.21.) aneb v cod. sup. (jen as 4kráte) покар҄ѣти (43.22.) покар҄ѣѭ (43.6.) покар҄ѣѭште (105.4.) гор҄ѫштиимъ (4.17.) místo горѭштиимъ. —рꙗ se mění v —рѣ t. j. původně р҄ѣ: морѣ (59.17.) vedle морꙗ (360.3.) gen. sing. цѣсарѣ (43.18.) gen. sing. — матерѣ adj. nom. sing. fem. 175.13.) звѣрѣ (36.6.) gen. sing. od původního kmene na i (lit. žvėrìs, fera) dle ă-deklinace: звѣрьа —рьꙗ —рꙗ —рѣ (srov. огн҄ѣ §. 105.3.). разарѣѥть (195.15.) pro разарꙗѥть. Aneb se mění рꙗ v ра: цѣсара dual. (145.29; 339.19.) vedle цѣсарꙗ (247.25.) кѹмира (26.1.) vedle кѹмирѣ (16.12.) бѹра (ostr.) отъ матера съса (285.6.) ѹмараѥть (75.6.) твораахѫ (75.6.) кошара a кошарꙗ se snad ani neliší; rovněž č. zora a zoře. Základní tvar jest зорьа, z něhož povstalo зорьꙗ — зорꙗ = č. zoře. Aneb přímo vysutím ь: zora. Máť se zora : zoře = кропа: кроплꙗ (§. 114.). —рю (цѣсарю 73.12.) se mění v рѹ: цѣсарѹ (43.20.) морѹ (57.19.) кѹмирѹ (24.12.) братарѹ (164.2.) —рѥ v ре*): цѣсаре nom. pl. 77.8; 377.22.) ze цѣсарьѥ цѣсарьѥ, цѣсарѥ. прѣдъ цѣсаремь

*) Přečastým opomínáním j po р (ре pro рѥ) se památky cyrilské glagolským — které v té věci důsledně si počínají, viz §. 107 a 109 — velice podobají.

(1.10.) může býti pádem i-deklinace; aneb a-deklinace, pak povstalo z цѣсарюмь. оудареиъ (Cloz. I. 820.) море (ostr., 13.20. ass.) покореиъ (125.1.) горе (ostr.) гора (12.15. ass.) vedle горы (4.4. ass.) зара acc. pl. (250.16.) od зари. вечера gen. sing. (ostr.) зареѭ (183.3.) ѫ místo ѭ: творѫ (ostr.) (12.23.) вечерѫ (ostr.) варѫ (118.26. ass.) боурѫ (360.3.). Také сътворь (59.27.) by se mělo psáti сътворь. (§. 23; 105.7.).

O souhláskách.

§. 121. V starobulharčině rozeznáváme souhlásky zubné: т, д, н; retné: п, б, в, м; hrdelné: к, г, х; podnebné: ч, ж, ш, шт, жд, j: sykavky: ц, с, з; plynné: р, л. Poněvadž se nám však viděla toho potřeba šetřiti přirozené souvislosti a historického vývinu těchto hlásek, pojednáme o nich, a z části jsme již pojednali, dle jiného rozvržení.

O г, ж, з.

§. 122. Měkká hrdelnice г zůstala v některých slovích od dob indoevropské jednoty jazyků až do odštěpení se starobulharčiny neporušenou poukazujíc buď opět ku g buď ku dyšné gh: гладъ (fames) sansk. gṛdh (appetere), гора (mons) sansk. giri, горѣти (ardere) sansk. ghar, грива (iuba) sansk. grīva (collum), могѫ (posse) sansk. mah (magh) (crescere), огнь (ignis) sansk. agni. Vůbec přesahuje vždy svým stářím jazyk slovanský, poněvadž každému slovanskému г v litevčině z pravidla se rovná opět g, nových г však ve slovančině nevzniká, naopak jim půdy změnami v ж a з ubývá. тагнѫти (trahere) tingėti (pigrum esse). снѣгъ (nix) snėgas, рогъ (cornu) rágas, дѫга (arcus, iris) dangùs (coelum), дроугъ (alter) draúgas, гонѣти (sufficere) ganėti, гои (pax) gýti (heilen, gesund werden, Ness.), годъ (hora) gadas (pactum, dle Mikl. Lex.), гласъ (vox) gàrsas, гладъкъ (laevis) glódas, глава (caput) galvà, гаснѫти (extingui) gèsti, врагъ (inimicus) vàrgas (calamitas), влага (humor) vàlgis (cibus), бѣгати (fugere) bėgti, рѫгати (illudere) rangóti, тръгъ (forum) turgùs.

§. 123. V těchto slovích stojí г buď před souhláskou buď před samohláskou tvrdou; rozeznáváme totiž samohlásky tvrdé: а, ѫ, о, ъ a měkké: є, и, ѧ, ь, ѣ. Před měkkými přešlo г v ж:

1. Před є: стежеръ (cardo) lit. stegerýs (caulis), жена (femina) staropruské gena, жєлѧдь (glans) lit. gilė, желѣти (cupere) sansk. har (z ghar) (desiderare); po seslabení a v є přešlo g v ж. желѣзо (ferrum) lit. geležìs, желъвь (testudo) ř. χέλυς (z ghελυς), же lit. gi (kaipó-gi) ř. γε. V deklinaci a konjugaci: богъ zní ve voc. sing. боже. могѫ v 2. os. sing. можеши; брѣгѫ брѣжеши; жегѫ жежеши; лагѫ лажеши.

гънѫти tvoří praes. женѫ; od въздвигнѫти zní part. praet. pass. въздвиженъ. Od нго gen. sing. нжесе.

2. Před ь; před různými příponami: od враг-ъ вражьда a вражии (z вражьи §. 95.3.); блага блажьнъ; тръгъ тръжьникъ; рѫгати рѫжьнъ; дроугъ дроужьба vedle скрьгътати též скрьжьтати; сѫвражь (adj. indeclinabile; tato adj. vypadají původně na ĭ = ь) od врагъ. инорожь jest adj. poss. od рогъ (z инорогias —гео— —жео —жее —же —жь, viz §. 117.). окрѫжѫ 1. os. sing. praes. povstalo z —гьѫ —жьѫ —жѫ (srov. любѫ §. 112.) od крѫгъ; taktéž оумножѫ многъ; слоужѫ слоуга. ложе z ложьо ложьјо ложьѥ ложѥ, jež nutně přešlo v ложе. (Podobně se latinský kmen na i mare rozšířil v slovančině příponou jmen středních: морio, jež přešlo v морьјо, морьѥ, морѥ a море.).

3. Před ѧ: жѧдати (cupere) lit. pasigendu; жѧло (stimulus) lit. gelŭ z gęlŭ genlŭ; жѧти (жьнѫ) (demetere) lit. genėti (caedere).

4. Před и: слоуг-а слоужиши (vlastně ze слоугьеши §. 95.9.); блага блажити; благъ блажити; многъ множити; дроугъ дроужина. живъ (vivus) lit. gývas, жила (vena) lit. gýsla, жиръ (pascuum) lit. gérus (deliciae).

5. Časoslova окрѫжати (крѫгъ) оубожати (оубогъ) povstala z оубогьѩти (srov. ставьѩти 430.26.) —жьѩти —жѩти жати. ставити (kmen ставь): ставь-ѩти = оубожити (kmen оубожь): оубожати. Podobně нагъ обънажити обънажати.

6. O změnách г před ѣ viz §. 129. O rozdílu tvarů жрѣло a грѣло §. 66. Původ hlásky ж z г před měkkou hláskou ve skupeninách жр (жрѣти, жрънъ) a жл (жлътъ) jsme vylíčili v §. 45.

§. 124. Slovanské ж z г před měkkou samohláskou se vyvinulo, jak jsme viděli, teprv na půdě slovanské; litevčina místo těchto ж všady ještě poskytuje starší g. Má však i litevčina své ž, které povstalo z indoevropského g; na místě litevského ž zná jazyk slovanský v týchže slovech vždy з. Pravidlo: lit. g jest slov. г (před tvrdou) a ж (před měkkou samohláskou), lit. ž jest slov. з, ovládá jazykem slovanským s velikou přísností. Z čeho soudíme, že některá indoevropská g (a gh viz §. 122.) již za doby litevsko-slovanské přešla v ž, kterážto ž v lit. zůstala ž, na půdě slovanské však přešla v з: желѣзо (ferrum) geležìs, слъзъкъ (lubricus) šlaužiu (schleiche, Ness.), ѥзеро (lacus) ėžeras, грызѫ (mordere) gráužiu, зобати (edere) žebti (wenig oder langsam mit langen zähnen essen oder fressen, Ness.), зьдати (aedificare) žedu (formen, bilden, Ness.), рѣзати (secare) rėžyti, рьзати (hinnire) aržti, мѣзиньць (filius natu minimus), móžis (parvum) mážas (parvus), млъзѫ-зеши (mulgere) milžù, лизати (lambere) laižýti, зѫбѫ (dilacerare), зѫбъ (dens) lit. žabóti (frenare, Mikl. Lex.), lit. žambas (kante eines balkens), лоза (palmes, vitis) lažà (schaft); зѧбнѫти (germinare) žembėti; зрѣти (spectare) žiurėti, зрьно (granum) žìrnis, знати (noscere) žinóti, зиѩти (hiscere) žióti, зима (hiems) žëmà, земля (terra) žémė, зеленъ (viridis) žálias, звѧгѫ (canere) žvèngti (hinnire), звѣрь (fera) žvėrìs, възъ (αντί, pro) už; врьзѫ (claudere) veržiù (schnüren, drängen, Ness), везѫ (vehere)

возъ (currus) vežù, úšvažas, брѣзл (betulus) béržas, ретлзь (catena) retėžis, лзьно (corium) ožýs (hoedus); strany změny smyslu srovnej *αἶξ* a *αἰγίς*, козл a кожл. лзъ (ego) aš, psáno místo až, právě jako iš (ex) místo iž vedle изъ; č. jez lit. ežė (rain, ackerscheide, grenze); p. gzić (toben) a lit. gužeti, jež dle Mikuckého znamená кипѣть, кишѣть. Staroč. mlza (monstrum) srovnává Matzenauer (Cizí slova p. 397) s lit. mìlžinas (gigas); č. hezký lit. gražùs (schön, viz §. 164.).

§. 125. Jen nepatrně se od tohoto pravidla odchyluje litevčina poskytující některá ž ve slovích, jež ještě se starým г nikoliv s žádaným з na půdě slovanské se zachovala, t. j. úplně nepróniknuvší změna indoevropského g v ž dala slovům dotýčným kolísati v dobách litevskoslovanských mezi g a ž, načež litevčina zbavivši se kolísání sobě oblíbila ž, slovančina však na starším g přestala: žąsìs (anser) гжсь, žáisti (spielen) гжсти (cithara canere; srov. §. 52.). Aneb se zachovalo litevskoslovanské ž ne pouze v litevčině ale i v slovančině neporušené t. j. co ž až do našich časů: žoróti žėrėti (glühen) žarija (glühende kohle) pažora (wiederschein am himmel) жлрити (candefacere) пожлръ (incendium). žėlóti (eifern) желлти (desiderare). žėlavóti (beklagen) жллокати (lugere). Zvláště o prvém z nich nelze pro velkou rozšířenost v lit. za to míti, že by bylo slovem cizím, ze slovančiny přijatým (jako žyvátas vedle животъ vita, pravé litevské slovo jest gyvatà). Ve vedlejších tvarech pak, což pamětihodné, proniklo v slovančině pravidelné з: зорл (splendor) pažaras. V některých slovích konečně se lit. ž jenom zdánlivě rovná slov. ж (єжь erinaceus ežýs, o čemž se ještě zmíníme).

§. 126. Několik slov přímo k tomu ukazuje, že з povstává ze ж. O souvislosti slov пожлръ a зорл jsme se již zmínili. жлъчь (bilis) se vyskytá nezřídka co злъчь (259.3: 329.4).) (139.14. ass.). жлъчь má předslovanské ž (srov. lotyšské žultis galle), jež přešlo v з před našima očima. Ku желъвь (testudo) se uvádí vedlejší tvar зелвь. ж slova жерлвь (grus) vzniklo na pohled z g litevského gérvė uvnitř slovančiny právě tak, jako стежеръ z lit. stegerýs (§. 123), avšak vedlejší tvar č. zorav zdá se tomu nasvědčovati, že v dobách předslovanských kolísalo g a ž: g pak zachovala litevčina, ž starobulharčina, kdežto čeština pravidelně předslovanskému ž dala přejíti v z. Máť se zajisté жерлвь ku gérvė, jako žąsìs ku гжсь. Avšak možné i jest, že přechod g ж з se dokonal uvnitř slovančiny, že з tvaru zorav jest poněkud mladší ostatních z předslovanských ž vzniklých з, t. j. změna, která zachvátila slova v §. 124 uvedená, nepřestala jakoby rázem, a pohltila ještě uvnitř slovančiny vzniklé ж ve жерлвь přeměnivši je v z ve zorav. Nechť si smýšlíme jakkoliv, o vyšším stáří tvaru жерлвь proti zorav nelze pochybovati; zorav přímo z gérvė dle žádného zvukoslovného zákona slovanského vzniknouti nemohlo. Pročež mám za to, že зать (gener) nepovstalo přímo z litevského gentis, že však nejdříve přešlo

v ženti—; ostatně již litevčina v ženském tvaru od téhož slova odvozeném kolísá mezi g a ž: gentě a žentě. Mezi lit. vingióti (winden, Ness.) a starob. вѧзати (ligare) stojí tedy jakési „venžati“; a ž předpokládám vůbec tam, kde з přímo se táhne ku g jazyků příbuzných (ne ku skupenině gj, o čem viz §. 127): дръзость (fiducia, audacia) got. triggvs (fidelis), ѧзъкъ lat. angustus, зълва (glos) ř. γάλως, злато (aurum) got. gulth, зовѫ sansk. hu (z ghu, vocare). Dotknouti se nám také jest tvarů č. hříbě a stb. жрѣбѧ; prvý co starší již od p. Hattaly (Poč. skup. p. 44) poznán, rovněž č. hřebí a жрѣбъ; základní tvar obou jest гереб— (§. 66.), kterýžto čeština stáhla ve грѣб— hřeb— hřib— před dobou vyvinování se ž ze g před měkkou samohláskou; starob. pokračovala pravidelně: гереб—, жереб— жрѣб—. Tvarem jako hříbě avšak všem nářečím slovanským společným jest také грѣхъ hřích, k jehož souvislosti s lit. garšůs (böse, Ness.) obrátil mou pozornosť prof. Ludwig (gars — gers — geres — grěch). Dle §. 124. jest náslovné з ve звѣзда (stella) pravidelným odleskem litevského ž ve žvaigždě, avšak západní slovanská nářečí jeví stupeň ještě starší: č. hvězda, pol. gwiazda. Starobh. з nemohlo vzniknouti z předslovanského ž (lit. ž), když se g objevuje ještě uvnitř slovančiny, leč bychom předpokládali, že slovo to již v předslovanských dobách v násloví kolísalo mezi g a ž (srov. lit. gentė a žentė), načež jedno nářečí slovanské si g oblíbilo a zachovalo, druhé pak oblíbivši si ž pravidelné změně v з proniknouti dalo. Avšak záhadný jest poněkud poměr skupeniny зд ku lit. gžd, jakkoliv se zdá vedlejší lit. tvar žvaizdė býti správnějším (strany зд viz §. 168.). Srov. též srb. (černoh.) zvèrst (art weichen steins) a lit. žvirgždas (kies, steinsand) s vedlejšími tvary žviždas a žvizdra; zverst samo vzniklo ze zverzd. (§. 168.) Za stupeň přechodní mezi č. hvízdati a звиздати sluší, jak se pravdě podobá, pokládati novoslov. žvižgati. (Přechod g ž z uvnitř slovančiny, srov. жлъчь злъчь).

§. 127. Obrátíme se ku druhé vrstvě sykavky з; povstává totiž з ne pouze z předslovanského ž, ale i z g ve styku s hláskou j (gj.).

1. кънѧзь (princeps) povstalo z кънѧgjo (starosaské cuning) jako вѣньць z вѣньkjo §. 24. — Dat. sing. кънѧзоу (160.1.) z кънѧgjoу. Podobně пѣнѧзь, витѧзь, кладѧзь. стьза ze стьgja od стигнѫти (gen. totiž zní стьзѧ jako волѧ волѩ; стьзѧ acc. pl. (ostr.). польза gen. пользѧ (ostr.) od льгъкъ; z льgja.

2. Od при-сѧг-ѫ se tvoří присѧзати —заѭ —заѥши z присѧgjати jako въвраштати —штаѭ —штаѥши z въвратjати. Podobně тагнѫти сътѧзати, стигнѫти постизати, двигнѫти подвизати, тръгнѫти тръзати (avšak тръгати přímo od kořene тръг a —ати lit. —oti mëg-óti); строугати стръзати, жегѫ подѫжизати. прѧгѫ опрѧзати сѧгнѫти осѧзати. Avšak ze skupeniny gje se vyvinulo же: кнѧже (voc. sing. 118.23.) z кнѧgje, jako лиуєсе (gen. sing.) z лиkjесе. (§. 140.5.)

§. 128. Také ж jeví jako з dvě vrstvy, dvojí původ; povstává totiž z g před měkkou samohláskou (§. 123.) a ze з ve styku s hláskou j (зj), nechť si již з povstalo z předslovanského ž aneb z gj.

1. возити (з ze ž lit. vežù), časoslovo IV. třídy: kmen jest возь, přípona přít. času v 1. os. sing. ѫ: возьѫ (любьѫ §. 112.) возьѭ (любьѭ) возѭ (любѭ) вожѫ (любльѫ). Avšak v druhé osobě sing. zůstalo з: возиши, poněvadž j po з nikdy nestálo. (Z téže příčiny nenastoupilo i labialní л v 2. os. любиши proti люблѭ; oba tvary z любьеши, возьеши viz §. 95.9.). Podobně tvoří слѣзити слѣжѫ слѣзиши; пользити —жѫ —зиши; обънизити, казити, въобразити, въдрѫзити, вънозити. Imperfekt týchže časoslov: въдажаахѫ (102.9.) od въдазити, jehož kmen въдазь, přípona ѣахѫ (нес-ѣахѫ) дазьѣахѫ (любьѣахѫ) дазьꙗахѫ (любьꙗахѫ) дазꙗахѫ (любꙗахѫ) дажаахѫ (любљаахѫ §. 112.). Part. praet. pass. od разити разь-енъ (любьенъ) разьѥнъ (любьѥнъ) разѥнъ (любѥнъ) раженъ (люблѥнъ §. 111.*).

2. сътазати tvoří praes. сътазаѭ —заѥши; vysutím а povstává druhý tvar: сътазjѫ сътазjеши, který nutně přešel v сътажѫ, сътажеши. Taktéž tvoří плъзати —заѭ a —жѫ; въздвизати —заѭ, —жѫ; достизати —заѭ —жѫ; осязати, подъжизати, опразати si oblíbilo (dle Mikl. Lex.) —заѭ, avšak мазати —жѫ —жеши; казати —жѫ; казати —жѫ; ръзати —жѫ; avšak стрѣзати —заѭ, —заѥши. трѣзати —заѭ a трѣзати —жѫ (že трѣзати a трѣзати jen nepatrně se liší, viz v §. 68.). Podobně se i střídají tvary part. praes. act.; od подвизати подвизаѭште (51.1.), avšak движѫште (5.3.) плѣжѫште (1.6.) od плѣзати.

3. разити se má ku прираждати jako кратити ku краштати (z кратjати) a тагнѫти ku сътазати (—гjати). Tak i въобразити въображати, въдрѫзити въдрѫжати, грозити въгражати. казѣти, плъзѣти, мрѣзѣти tvoří плъжѫ, плъзиши jako трьпѣти трьплѭ трьпиши.

4. витажьство povstalo z витазь a přípony —ьство: —зьство —зьjь —зjь —жьство (srov. коньскъ, огньнъ §. 105.6.). Č. vítězství však přímo ze —зьство vysutím jednoho ь před zamezením hiatu. (Jako земьнъ a земльнъ §. 118.). витажьство od витазь srovnej s образьство od образъ. Že by жь mohlo povstati z pouhého зь, se jen zdá; příčinou přechodu jest vždy hláska j. Pakli жже (funiculus) souvisí se жзъкъ (angustus), musíme pokládati jakýsi kmen na i жзь za tvar základní, který vstoupiv do střední ă-deklinace jako kmen морь (lat. mare z mari) — poněvadž střední i-deklinace v starobh. vůbec vymřela — utvořil жзьо (морьо) жзьѥ (морьѥ srov. novobulh. morije Mikl. Vrgl. Gr. I. 265.), жзѥ (морѥ), jež pak nutně se změnilo v жже (nom. pl. жжа 38.13. z жзjа.). ржжьнъ (stimulus) souvisí s поразити (percutere), jehož kmen jakožto časoslova IV. třídy jest разь, od něhož příponou ьнъ se utvořilo разьjьнъ ражьнъ (avšak разьнъ diversus od разъ). кладазь tvoří příponou —ьнъ buď кладажьнъ (srov. витажьство), buď

*) Avšak блаженъ od блажити z благь-енъ, блажьенъ — блаженъ (любенъ).

кладязьнъ (srov. vítězství). Máť se кладязьнъ ku кладяжьнъ jako земьнъ ku земльнъ. Od пѣнязь příponou —ьникъ —зьјьникъ —зјьникъ, пѣняжьникъ. Adj. poss. княжь od кьняз-ь příponou io: князіо, jež přešlo v князјь княжь (jako господьнь §. 105.2.). Dual. gen. (123.25.) z князьоу князью князю княжоу. Za adj. poss. lze považovati кожа od коза, z козьа козья козя. (Strany přechodu smyslu srov. ř. *αἴξ* a *αἰγίς*.). Od takto utvořeného kmene кож dlužno odvoditi кожин (z кож-ьн) кож-анъ (z кож-ѣнъ.). мажа povstalo ze мазь (fem.) přechodem do ženské ā-deklinace (což že se děje s ženskými kmeny na i jeví acc. sing. даня (400.19.) od дань, нить a ништа) мазьа мазья мазя мажа. Podobně хыжа (хызъ masc.) мръжа (мръзнжти) грыжа (грызж). Lit. ežýs vzniklo z ežjas stažením ja v dlouhé ī; toto pak v slovančině pravidelným spůsobem se změnilo v ezjas, pak v ezjo ezje ezjь a zákonem o změně zj v ж южь (erinaceus). Litevské ž jenom zdánlivě se rovná slovanskému ж; podobně soudím i o lit. švěžias (recens) vedle свѣжь ze свѣžjas —zjas —zjo —zje —zjь —жь (srov. вѣньць, §. 24.). южь a свѣжь doplňují vlastně §. 124.

5. и mezi з a j nemůže zabrániti změně з v ж: иж иѥгоже (348.22; viz §. 107.). скожиꙗ od сквоз a přípony иꙗ. блазнити блажнѭ ze блазньѫ —зньѭ —знѭ (§. 112.), avšak 2. os. sing. блазниши jako любиши возиши (§. 95.9.). казнити кажнѭ казниши. Ba i испражнꙗти místo испраз(дь)нꙗти od испраз(дь)нити.

6. Imperat. 2. os. pl. покажате (50.23.) nelze spojiti s kmenem infinitivním по-каз-ати, od něhož by zněl imperat. pouze показѣте bez změny, jakož vůbec з se všemi samohláskami se snáší. Kmenem jest казј (jež vězí v čase přítomném кажѫ z казјѫ), který spojiv se s příponou —ѣте (нес-ѣте) změnil ѣ v а (показј-ѣте, показꙗте, покажате); aneb přešlo ѣ v и: покажи (3.4.). Od лобъзати лобъжѫ zní imperat. 2. os. sing. лобъжи (319.8.) jako глаголи (74.29.) od глаголати. (§. 71.).

7. Povšimnutí zasluhují dvojudé tvary part. praet. act. I.: od погрѧзнти (IV. třída) se vyskytá погрѧжь (183.21.) dle §. 23. ze —zius —зео —зејо —зьје —зје —зјь —жь. Druhý možný tvar jest погрѧзь; od прослъзнти totiž se vyskytá прослъзь (345.20.*) ze —zius —зео —зее —зе —зь. погрѧзь: погрѧжь = любь: любль (§. 113.). Avšak part. обнажь (66.18, od обнажити нагъ) прѣложь (6.3, od прѣложити лагѫ) povstalo z обнаgius jako любь (§. 113.).

8. Tuto se sluší ještě zmíniti o slově жьвати (mandere), jež dle mého náhledu souvisí s lit. žuvìs (piscis); základní smysl jest oscitare, srov. жаба (rana) a sansk. ǵabh (schnappen). Kořen předslovanský žu přešel na půdě slovanské v zu a změnami v §. 26 u slova бльвати vylíčenými utvořilo se zūати zjūати zjŭvати zjovати zjevати, změnou zj v ж ževати (r. жевать), жьвати, vysutím ь pol. žvać. Přít. čas zní jako блюѭ a блюѭ buď жьвѫ buď жоуѭ. Aneb se původní zjū ztenčilo v zji ži (§. 104.2), čímž vznikl tvar жиѭштиимъ (Mikl. Lex.).

---

*) Psáno jest прослъзъшоуоумоу.

Litevské ž se i v tomto slově jen zdánlivě rovná starobulharskému ж, v pravdě jest §. 124. rozmnožen o jeden příklad. Strany smyslu oscitare srov. ještě srb. žvalo (fauces).

§. 129. г před ѣ se někdy mění v ж, někdy v з; zákon této změny jest jednoduchý: ѣ, které jest původní dvojhláskou ai, mění г v з, ostatně vždy v ж.

1. Uvnitř kmene znám jen jeden případ: зѣлъ (vehemens) lit. gailùs (vehemens). Kmen na u (gail-ùs) se ještě zachoval v adv. зѣлоуто.*).

2. V příponách; богъ многъ zní v nom. pl. бози мнози; přípona jest ai (lit. pónai) богai, богѣ, бозѣ, бози. Přípona loc. sing. jest taktéž ai (sansk. ê = ai lot. ai srov. Bielenstein Let. Spr. II. 17); бозѣ, мнозѣ; нозѣ od нога. Adv. льзѣ jest loc. sing. od jakéhosi льга (§. 132.). Dual. nom. fem. vypadá opět na ai (sansk. ē = ai): слоуга слоузѣ. — Přípona loc. pl. m. jest —ѣхъ (z aiхъ sansk. ēšu z aišu); od подвигъ подвизѣхъ (430.3.). Imperat. 2. os. sing. покрьзи (16.13.) od крьгѫ z покрьгais (sansk. optativ —ais.). V 2. os. pl. se ѣ ještě zachovalo neseslabené: покрьзѣте (v zásloví obyčejně klesá ѣ v и.).

ж z g před ѣ = ā:

1. жасити (terrere), tvar desiderativní od kořene gad (lit. gandù terrere): gāds, vysutím d: gās. přechodem ā v ѣ: гѣс— жѣс— a poněvadž ѣ po měkkém ж zůstati nemůže: жас. жаба (rana) sansk. ǵabh (den rachen aufreissen, nach etwas schnappen, Sansk. Wörtb. B. R.) z gāba. жадати (cupere) lit. gōdóti (gierig sein).

2. Před příponami: скрижаль; přípona jest —ѣль (погыбѣль); povstala z indoevropského —āli a předslovanského —ēli (lit. —ėlis masc. —ėlė fem. z ėli—a, §. 65.). Přípona ѣнъ povstala z —ānas (lit. vilnónas = влъиѣнъ lanae); dle toho снѣгъ снѣжанъ, рогъ рожанъ. — кокошь (gallina) od kořene лаг (Mikl. Lex.) příponou aja lit. ėja (z ajā) siuvėjà, verpėja. (§. 65.). тажарь (agricola) však od тажь f. (onus) příponou арь, z тажьарь vysutím ь. тажь samo, kmen na i, vzniklo přímo z тагь. (Podobně болѩръ optimatum unus příponou ѩръ od kmene na i боль, který vězí v adv. больми, jež jest instr. pl. ztraceného kmene na i: больѩръ, zamezením hiatu больмръ, vysutím ь болѩръ. Ovšem mohlo i тажарь vzniknouti ze —жьарь —жьѩрь —жѩрь —жарь, což však rozhodnouti nelze.). Od оубогъ zní komparativ оубожаи (280.21.); od могѫ imperf. можаашє (2.22.); z toho vyplývá, že ѣ přípony komparat. ѣи a ѣ přípony imperf. ѣашє povstalo z dlouhého a. блажаашє (281.4.), блажити od kmene блажь: блажьѣашє, vysutím ь: блажѣашє блажаашє; stojí tedy na rovni s tvarem любѣашє. (§. 112.).

§. 130. Tuto jest se nám ještě zmíniti o náhledu Miklosichově (Vergl. Gr. p. 94.), dle kterého ѣ dvojím spusobem se vyslovovalo:

---

*) Jest tedy neut. зѣло příkladem přechodu krátkého ù v o (§. 12): зѣло = lit. gailù.

co dlouhé é a co ꙗ. („in allen jenen fällen, in denen in den ältesten quellen ѣ mit ꙗ wechselt, lautete ѣ wie ꙗ; wo diese willkür nicht stattfindet wie é.“). Jest na bíledni, že dvojí spůsob změny hlásky г v ж a з před ѣ se nezakládá pouze na rozličném původu ale i na rozličném znění hlásky ѣ. Považíme-li, že dvojhláska ai v slov. a lit. se stáhla přesmyknutím obou svých částí (zněla zajisté i͡a, jako lit. ė = i͡a), že lit. gailùs než přešlo v зѣлъ se změnilo v gi͡al, znamenáme, že se з ve зѣло právě tak vyvinulo, jako з ve польза, o němž nikdo nepochybuje, že vzniklo z польгјa, že ѣ ve зѣло aspoň kdysi znělo podobně spřežce ꙗ. S dostatek pak známo jest, že krátké původní ă se mění v є, dlouhé původní ā v ѣ, z čehož přirozeně vyplývá, že toto ѣ aspoň prvotně znělo jako dlouhé ē. Tím však ѣ — které jest původním ā — vstupuje do pořadí měkkých hlásek, před kterými dle §. 123 se г mění v ж. Pročež vlastně stojí жадати (ze жѣд t. j. žēd, — gād lit. gōdas) úplně na rovni s vocat. боже od богъ. Dedukce ta však přímo odporuje náhledu jmenovaného učence; právě ѣ ve зѣло nikdy nepřechází v ꙗ (§. 73.); dle Miklosiche znělo ѣ ve зѣло jako ē. Ovšem, že jsem tuto pouze pozoroval vztah rozličných ѣ ku г (kde však právě obojživelnictví hlásky ѣ co nejostřeji na jevo vystupuje *) pominuv souhlásek ostatních; jakkoliv pak o té věci tuto zcela rozhodnouti nechci, podotýkám, že

1. jsem příklady §. 73 o střídání ѣ a ꙗ v §. 105.10 a 108.10 určitěji obmezil a vysvětlil tím, že jsem na základě supraslského pravopisu ukázal, že tvary s лꙗ a нꙗ (a někdy s рꙗ) nepřecházejí přímo v лѣ a нѣ, že však po zmizení hlásky j spřežky ꙗ v předcházejícím měkkém л neb н a v ѣ se změnilo jako трава přešlo v трѣва (§. 72.): gen. sing. конѣ a огнѣ místo конꙗ, огнꙗ píše jedině cod. sup. správně: кон҄ѣ, огн҄ѣ. ꙗ nikdy se nemění v ѣ. I ѣ ve кон҄ѣ se nelišilo co do znění od ostatních ѣ. Ještě totiž lze se tázati, znělo-li кон҄ѣ skutečně dle Miklosiche конꙗ, kterak se lišilo конꙗ u vyslovování od кон҄ѣ v téže památce (sup.) vedle sebe se vyskytající?

2. Jiných (kromě těchto zdánlivých) stop dvojího znění hlásky ѣ v starobulharčině není; maje pak na zřeteli to, co jsem řekl o měnění г v ж a з na počátku tohoto paragrafu, soudím, že sice hláska ѣ kdysi dvojím spůsobem se pronášela, avšak v starobulharčině nám známé vždy týmže spůsobem zněla. Dvě hlásky co do vzniku a znění prvotně rozdílné splynuly v jednu. (§. 65.)

§. 131. з povstalo ze skupeniny зд: гроза (horror) lit. grumzdà (minae). Miklosich v Lex. ještě uvádí възгроздити vedle възгрозити. грѧзнѫти (demergi) lit. gramzdìnti. грознъ povstalo z грозднъ (srov. гроздъ.). испразнити vedle испраздьнити.

§. 132. 1. Kterak se liší стража od мѫжа? стража od kořene стрѣг jest rozšíření tvaru стражь (masc.) příponou а: стражьа стражьꙗ стражꙗ, a poněvadž ꙗ se ж se nesnáší, стража (jako masc. стѣнь a fem. стѣнꙗ

*) Srov. ostatně §. 142.

ze стѣньѧ, стѣньꙗ, стѣнꙗ, нить ништа, господь госпожда). Aneb přímo vysutím ь ze стрaжьѧ, což rozhodnouti nelze, výkladu vůbec však nevadí; srov. тѧжарь v §. 129. A však мѧжа dle §. 128.4. od мѧзь, мѧзьѧ мѧзьꙗ, мѧзꙗ. Ženský kmen na i лъжь rozšířil se jako стрaжа a utvořil: лъжа, avšak мръжа povstalo z мрѣзjа od мръз-нѫти (§. 128.4.). остежа od остежь avšak грыжа od грызѫ. (§. 128.4.). Tvary стрaжа a мѧжа zdánlivě zcela stejné povstaly přece způsobem rozdílným. вельможа jest rozšířené вельможь; jak se pravdě podobá i лоужа (lit. lúgas palus) od jakéhosi лоужь; strany мрѣжа nemohu rozhodnouti. povstalo-li z мрѣжь-а či мрѣзꙗ, neznaje etymon. стрaжа tedy nepovstalo z jakéhosi стрaгjа; z toho by se bylo vyvinulo pouze стрaза. (§. 127.).

2. стьза od риза se liší i deklinací i původem hlásky з. стьза povstalo ze стьгjа (od стигнѫти §. 127). proto zní acc. pl. стьзѩ (ostr.) jako волѩ od волꙗ; avšak риза tvoří acc. pl. ризы (280.12.) (ostr.) jako рыбы od рыба (strany střídání se ѧ a ы viz §. 60.2.). Z toho vyrozuměti lze:

a) Že po з tvaru риза nikdy (na rozdíl od стьза) nemohlo státi j, poněvadž by přehlasným působením této hlásky přípona acc. pl. —ans se byla změnila v ѧ (viz §. 60.2.).

b) Jest zjištěné, že všecka з bez rozdílu povstala z původního g; риза tedy povstalo z jakéhosi рига (před а dle odstavce a) nestálo nikdy j.). Jest to přímo možné? Dle kterého nám známého zákona g v з se mění před pouhým tvrdým а? Uvnitř slovančiny nikdy. риза mohlo povstati jen ze předslovanského рiža (píšeme ž, ne ж, jež má zcela jinou etymologickou hodnotu.). Za dob předslovanských pak měnilo se g v ž (dle zákona nám ovšem neznámého), i nedovolávám se tuto svědectví sanskritu, v němž též ǵ (= dž) povstává z g (ǵan lat. gen-us) nechtěje zavaditi o domněnku, jež některá з klade již do jakýchsi dob slovansko-sanskritských, ale v litevčině mnohá g se změnila v ž (toť se rozumí i před tvrdou hláskou, pokud my vidíme, jakoby bez pravidla), která vždy co з v týchže slovích na slovanské půdě se vyskytají. A naopak: litevské g jest vždy slov. г, vyjma před měkkou hláskou, kde přešlo v ж; jest jakási souvislosť mezi lit. g a slov г, lit. ž a slov. з. (§. 124.). Acc. pl. ризы proti стьзѩ jest nám opětným důkazem, že některá з povstala ze ž.

c) Kdyby byl kmen slova риза pro slovančinu uzavřen „přímo" hláskou g (ku které každé з poukazuje), byl by deminutivní tvar ризица nemožný; zněl by dle §. 123. рижица; srov. дроужина od lit. draúgas a мѣзиньць, ve kterém se з táhne ku litevskému, to jest předslovanskému ž, s lit. mážas.*) Jiné příklady deklinace tvrdé (užíváme toho slova naznačujíce rozdíl slov рыба a волꙗ v deklinaci) slova риза jsou: ризы gen. sing. (ostr.) proti стьзѩ a loc. sing.

*) Proto nesouvisí лъжица s лизати srov. lit. laižýti, dle něhož čekáme лъзица, opominem-li i toho, že kmenové ъ nikdy nesouvisí s kmenovým ai.

ризѣ (ostr.) jako рыбѣ proti стьзи loc. sing. (od стьза) ze стьгјѣ, přehláskou ѣ v и po j стьгји, jež dle §. 127. přešlo v стьзи. Dual. acc. ризѣ (ostr.) proti стьзи a волѣ od волꙗ. лоза povstalo ze ložа, což mimo lit. lažà (§. 124.) jeví gen. sing. лозы (Mikl. Lex.) proti gen. sing. польꙁꙗ (ostr.) od польза z польгјa. (§. 127.). Loc. sing. лозѣ (ostr.) jako рыба рыбѣ. жза povstalo z жža (jako жзыкъ §. 125.); acc. pl. totiž zní жзы (99.5.). Adverb. льзѣ není loc. sing. od польза (znělo by льзи) ale od jakéhosi льга, jež se zachovalo v r. польга (viz польза v Lex. Mikl.), jako нозѣ od нога. слъза má acc. pl. слъзы (Mikl. Lex.), tedy слъžа; avšak ꙗза tvoří ꙗзꙗ, dle gen. sing. ꙗзꙗ (ostr.). слъзити posuzuji jako ризица, avšak блажити od благъ jako дроужина. Strany грѧза (lutum) nemohu rozhodnouti neznaje ostatních pádů; podobá se však pravdě, že souvisí s грѧзнѫти lit. gramzdýti (demergi), že tedy povstalo z грѧзда (§. 131.) a gen. sing. může zníti jen грѧзы, což na jisto tvrdím o гроза lit. grumzdà (minae). Od връза (aenigma) uvádí Mikl. (Lex.) loc. sing. врьзѣ; kořen jest връз, з povstalo ze ž (lit. veržiù §. 124.), връза ze врьžа, gen. sing. může zníti jen връзы. Podobně рѣза ze рѣžа lit. rěžyti (secare); gen. sing. рѣзы. A české řež? Předpokládá kmen na i рѣзь, který jako мазь se rozšířil s а: řezьа řezьјa řezja řeža, z čehož známými změnami povstalo řeže a řež. Od вѧза čteme dat. sing. вѧзѣ (333.2.), ne вѧзи jako стьзи, пользи, волꙗи od волꙗ; nom. вѧза nemohl dle toho povstati z вѧгјa nýbrž jen z вѧžа. проказа gen. sing. проказы (ostr.). Kořen jest каз (казити), který povstal z kaž. Srov. слъзити a казити proti блажити od благъ. брѣза z брѣžа lit. béržas může míti v gen. sing. jen брѣзы, jakkoliv jsem se ho v památkách nedočetl (ani v Lex. Mikl.); to jeví vyjma béržas rozhodně české bříza.

§. 133. Jasněji lze rozdíl tvarů jako стьза a риза vytknouti u podobných mužských: кнѧзь správně se píše s ь proti возъ, мразъ, což jeví celá deklinace; кнѧзь jest tak zvaným kmenem na jă, мразъ na ă: Loc. sing. кънѧзи (ostr.) proti loc. sing. мразѣ (58.12.), dat. pl. кнѧземъ (333.3.) dual. dat. кнѧзема (59.1.) proti мразомь (67.3.) instr. sing. — Skutečně з ve кнѧзь přímo poukazuje ku g*) (starosaské cuning), povstalo z кнѧgjo (§. 127), avšak з ve возъ třebať též se táhne ku g (sansk. vah z vagh) na prvním stupni přece se jeví býti ž: lit. úš-važas. Jako возъ dlužno posouditi вѧзъ (srov. вѧза v §. 132.), a образъ (образы acc. pl. 279.15.; od кнѧзь by tentýž pád zněl: кнѧзѧ). мазь (fem.) všechny již podané důkazy o nutném vznikání některých з z předslovanských ž jasností svou převyšuje. Že kořen маз aspoň kdysi zněl маг, o tom tuším nikdo nepochybuje; ženská jména mohou míti jen tři přípony původní: ь, а, ꙗ; pomocí ь by se z kořene маг bylo vyvinulo jen мажь (§. 123.), pomocí а neb ꙗ jen мага neb маза (§. 127.). Nezbývá nic, než předslovanské ž (z ještě staršího g), které uvnitř slovančiny přešlo v з

*) Vyskytá se též кнѧгъ a пѣнѧгъ.

(māži — мазь) jako lit. vežù a везѫ a před našima takřka očima: жлъчь a злъчь. O tom tuším nikdo nepochybuje, že všechna starob. з se nesou ku měkké hrdelnici g (jenom v češtině vzniká z ze d; etymologie jako звѣрь ř. θήρ lit. žvèris — v lit. nikdy nevzniká ž ze zubné hlásky — ѩзა a sansk. indh urere, звьнѣти a sansk. dhvan sonare jsou buď nešťastné pokusy, buď dávno lepšími nahrazeny, viz Mikl. Lex.); avšak nechť se na základě zákonů zvukoslovných uvnitř slovančiny platných a známých ukáže: jakým spůsobem se mohlo vyvinouti з ze г před tvrdou hláskou? везѫ 1. os. sing. praes. již nesčíslněkráte se srovnalo se sanskritským vahāmi (zvaghāmi), млъзѫ s ř. ἀμέλγειν, avšak nikdo neukázal, jakým spůsobem skupenina —гѫ млъгѫ přešla v зѫ млъзѫ? Vždyť ostatně jazyk slovanský g před ѫ zachovává neporušené (могѫ). Proč před čirým є jazyk z původního g vyvinul jednou з (земля), podruhé ж (voc. sing. боже)? Vše to ovšem by bylo nepochopitelné, kdyby nám litevská milžù vežù a žėmė neukázala cestu, kterou se brala жлъчь a злъчь před našima očima. Mlčením nemohu pominouti také tvaru знати; dle kterého zákona přechází „uvnitř slovančiny“ původní skupenina gn (srov. γι-γν-ώσκω) v зн? Jazyk slovanský snáší skupeninu gn beze změny (гнити, гнати.). Lit. žinóti, jakkoliv se zcela nerovná slov. знати (§. 34.), přece prozrazuje předslov. žнати. Dle Mikl. slovníku lze psáti i рогозъ i рогозь (uvádí se gen. a loc. sing. рогози dle deklinace na i.). Je-li tento druhý tvar správný — čemu se velice podobá, poněvadž kmeny na i (v a-deklinaci) jen zanikají, nových se netvoří — povstalo рогозь jakožto kmen na i z рогоžь (jako fem. мазь.). Třetí tvar рогожь povstal přechodem kmene na i рогозь do ă-deklinace mužské (jako господь, jež tvoří gen. sing. господи a господа): рогозьо —зьjo —зьє —зє —зjь —жь. A z toho opět рогожа jako вельможа od вельможь. рогозина sluší posouditi jako ризица; рогозиє se táhne ku рогозь, a рогожиє ku рогожь. кънязь se má ku рогозь jako стьза ku риза.

§. 134. рогожь (masc.) jest dle našeho výkladu kmenem na ă (vlastně na jă). Všechna ostatní mužská na —жь, o kterých nelze dokázati, že ж povstalo ze —zjь, jsou (aneb byla) kmeny na i. стражь od стрѣгѫ; přípony mužské mohou býti původně jen: ă ŭ (ъ) jă (jь) i (ь); z kmene страг by se vyvinulo pomocí ъ: страгъ, pomocí jь: стразь (кназь §. 127); zbývá tedy jen ь: стражь (§. 123.2.). Ostatní pády tvoří стражь dle ă-deklinace: zachovaly se však i některé dle deklinace na i přímo o původu —жь z —гь svědčící: стражиє (139.19.) nom. pl., dle §. 95.2. ze стражьє. стражьми (331.12.) instr. pl. Dle ă-deklinace: acc. sing. стража (214.17.) ze стражьа vysutím ь. — O dat. pl. стражемъ (101.10.) lze za to míti, že povstal buď dle i-deklinace, buď přechodem kmene na i do ă-deklinace: стражьомъ —жjомъ —жьємъ —жємъ —жемъ. мѫжь ze мѫгь; srov. мѫжи acc. pl. (55.5.) мѫжє (z мѫжьє) Mikl. Vergl. Gr. I. 152. Gen. мѫжа dat. мѫжоу dle ă-deklinace se vyvinul jako gen. огня (§. 105.3.) od огнь a dat. господоу neb

господю od господь (§. 57.). Od вельможь uvádí Miklosich (Lex.) nom. pl. вельможие (dle i-deklinace). Kmeny na i také byly: сѫложь (od лѧгѫ) a všechna na —ежь: градежь, вртежь, зыбежь, матежь, палежь, рѫбежь, гъбежь, лоупежь, платежь. O ženských na i (ь) se rozumí, že jsou kmeny na i: тѧжь, въпрѧжь.

§. 135. Někdy se zdá, jakoby з působilo přehlásku (пользевати proti съказовати), ač tomu tak není; přehlásku způsobilo vždy j, které vězí v з (t. j. v tom з, které povstalo z gj.). пользевати jest odvozeno od польза z польгја. Taktéž ѩзеѭ (246.6.) proti ризоѭ. Voc. sing. od риза by zněl ризо, od польза jen пользе. (рыбо! волѥ!). брѣзозолъ (брѣза брѣзы lit. béržas), avšak ѩзетворьнъ (ѩза ѩзѧ z ѩгја).

§. 136. Vedle pravidelného обънизити обънижѫ se vyskytá také обънижити; kmen přít. času vnikl do infinitivu; podobně вънозити a въножити. Srovnej осѧзати (осѧгјати) a ръзати (z ръžати lit. áržti); оубожати od оубогъ a приражати od разити. подвижати a подвизати od двигнѫти; záhadné posud přípony infinitivní zabraňují jasnějšímu vytknutí rozdílu obou tvarů; pročež přestávám na porovnání tvaru подвижати (z подвигьѩти od двиг-) se ставьѩти a tvaru подвизати se възграждати (z възградјати.). Srovnej dále: приражень a блаженъ; adj. poss. инорожь a кнѧжь; кнѧзь, рогозь a возъ; рогожь a матежь; вельможа a рогожа; zcela rozdílný původ hlásky ж ve стража a мѫжа, hlásky з ve стьза, риза, гроза; витѧжьство a оубожьство; матежьникъ пѣнѧжьникъ a возьникъ. Jinak vzniklo жь ve жьлъвь (vedle желъвь, ř. χέλυς), jinak ve жьвати. (§. 128.7.). Vyjma жоуѭ nedovedu жоу vysvětliti v těchto (ovšem cizích neb zvukonápodobujících) slovích: жоужелица жоупа жоужель жоупелъ жоупанъ.

§. 137. Otázce: kdy povstává з, kdy ж? odpovídám dějepisným nástinem vývinu obou hlásek. V periodě proethnické, indoevropské bylo g a gh. Litevskoslovanský jazyk ztratil hlásky aspirované změniv všechna gh v g; avšak některým g již v této době dal přejíti v ž. Znaltě tedy jazyk slovanský za dob svého odtržení od litevskoslovanského jenom g a ž; téměř všechna tato zděděná ž přešla u dálším samostatném vývinu slovančiny v з ($з_1$), pravíme téměř, neboť některá ž dle §. 125 a 126 zůstala od dob předslovanských neporušená ($ж_1$), z čeho soudím, že slovančina hlásky ž nikdy zcela nepostrádala. Že pak některá předslov. ž unikla změny v з t. j. jistého zákona slovančinou kdysi zavládnuvšího jest, poněvadž pravidla bez výnimky není, úkazem všedním: také některá ă, ač vždy ostatně se změnila v o, se zachovala co а. Právě жарити jest neomylným důkazem předslovanské existence hlásky ж. Na místě zaniklých ž povstala nová slovančině vlastní ж, t. j. $ж_2$ z г před měkkou samohláskou aneb ѣ (= ā). Jsou, jak připustíme, mladšími prvních ž, poněvadž se vyvinula teprv na půdě slovanské. Druhá vrstva hlásky з ($з_2$) povstala z gj aneb gѣ (gai); jest mladší, poněvadž se nářečí slovanská u vývinu з z g před ai valně liší; землѩ u všech Slovanů stejně zní, vyvinuloť se з ze ž (lit. žémė) již za dob jednoty nářečí slovanských; avšak loc. sing. od нога нозѣ

č. noze zní v slovenčině ještě nohe (Prof. Hattala Srov. mluv. j. č. a sl. p. 151.), podobně v ruštině. Z čeho vyplývá, že proces ten nemůže býti tak starým, když změna г v з před ѣ (= ai) se dokonala teprv na půdě toho kterého nářečí, v některém pak ani nepronikla. A ze зj povstalo $ж_3$; zdá se mi téměř býti mladším druhého ž ($ж_2$), poněvadž 1. předpokládá vyvinuté з vůbec a 2. leckteré jiné změny samohlásek, vysutí ь, kterým j teprv se з se srazilo. — Jazyk lotyšský změnil litevskoslovanská ž v z, ovšem na své půdě a zcela neodvisle od slovančiny, kteréž se i v tom podobá, že si vyvinul novou mladší vrstvu hlásky ž, totiž z dj, což zevrubněji tuto vyložiti nemůžeme. (Slova lotyšská se z vedle litevských se ž najdeš u Bielensteina, lettische Spr. I. 107.). Indoevropské g a gh se jeví na půdě slovanské co г $з_1$ $з_2$ $ж_1$ $ж_2$ $ж_3$. Vlastně máme čtveré з a ž: 1. з = ž, 2. з = gj, 3. зѣ = gai, 4. з = зд; 1. ж = ž, 2. же = ge, 3. жа = gā (гѣ), 4. ж = зj.

O к, ц, ч.

§. 138. Každé к jest předslovanského původu; oboru hlásky к totiž během času změnami v ч ц a c půdy jenom ubývalo, nikdy nepřibývalo. (Vyjma velmi řídké případy vzniku к z г uvnitř slovančiny jako блискати z близгати §. 168.). к jest lit. k ve slovích: алкати (esurire) álkti, искати (quaerere) jëškóti, коуна (felis) kiáunė, ржка (manus) rankà, клати (pungere) kálti (schmieden, behauen), къда (quando) kadà, кропити (aspergere) krápiti, копати (fodere) kapóti, кръвьнъ (sanguinis) krúvinas, трѣскати (strepitum edere) tárškinti, жтъка (anas) antuka, кръкати (sonum edere) vèrkti (flere), рещи (loqui) нарѣканиѥ (lamentatio) rěkti (clamare), дроучити (insolentem esse) darkýti, икра (ova piscium) ikraí, кжсати (mordere) kąsti, соукати (torquere) sùkti, české mrkati lit. mérkti (mit den augen winken), č. klábositi lit. kàlbesis (redensart), kalběti (reden) atd.

§. 139. Všechna ц a ч povstala z к na půdě slovanské; ц zcela jako $з_2$ a $з_3$, ч jako $ж_2$ $ж_3$ $ж_4$. ч povstává z к před měkkou samohláskou (jako ж z г):

1. бъчела (apis) od kořene buk (боучити sonum edere, Mikl. Lex.), вечеръ (vespera) lit. vákaras, чело (frons) sansk. çiras (z kiras, caput), челядь (familia, vlastně capita), чета (numerus) sansk. čit lit. skaitýti (numerare). четврътыи (quartus) lit. ketvìrtas. чадо něm. kind. клъкъ zní ve vocat. клъче; текж tvoří течеши, пекж печеши. око v gen. sing. очесе. члѣнъ stojí místo správnějšího чланъ (jež též se vyskytá; srov. č. člen) a to místo челен челн (srov. жлаждж vedle жлѣдж z got. gildan retribuere). члоеѣкъ vzniklo z чьловѣкъ человѣкъ, srov. r. человѣкъ a lot. zilweks (mensch). Strany ч ve skupeninách чрь a чрѣ viz §. 45. a 66. Srov. rozličný původ hlásky ѣ ve крѣпити (lit. kraipýti, §. 64.) a чрѣпъ (sansk. karparam, §. 66.) a rozličný ná-

sledek toho v násloví. алъкати алъчьба; млѣко млѣчьнъ; бракъ брачьнъ; великъ величьство; близокъ близоучьство; великъ величиѥ; пажкъ пажчина.

2. Part. praet. pass. od потъкнѫти zní потъченъ přímo z потъкенъ; avšak мѫченъ od мѫчити z мѫкь a přípony енъ: мѫчьенъ (любьенъ) мѫченъ (любенъ). Druhá os. sing. мѫчиши z мѫчьеши (любьеши §. 95.9.). Part. praes. pass. мѫчимъ z мѫчьомъ (§. 95.9.). мокнѫти мочити; льгъкъ льгъчити; влѣкѫ влачити; скокъ скочити; лѣкъ лѣчити; кокти почити почьѭ.

3. Jako благъ ku блажити оублажати má se i мѫка ku мѫчити мѫчати; рѫка врѫчити врѫчати; великъ възвеличити възвеличати.

4. Všechna feminina na —чь se skloňují dle i-deklinace; —чь tedy povstalo z —кь: рѣчь, озрачь, мочь, жлъчь. Některá jména na —чь přešla do ženské ā-deklinace spůsobem dvojím: 1. Z алъчь (m.) se vyvinulo po rozšíření s а fakultativní assimilací: алъчьа, алъчьѩ, алъчиѩ; aneb 2. алъчь, алъчьа, vysutím ь: алъча. алъча tedy nepovstalo z jakéhosi алъкјa (z něhož by se bylo vyvinulo jen алъца.). Jako остежь (fem.) ku остежа (§. 132.1.) se má алъчь ku алъча; смрѣчь смрѣча; водотечь водотеча; мочь моча; chorv. pritač (fem.) притъча. Jako стражь (masc.) ku стража (fem.), сѣчь (masc.) ku сѣча (fem.); лоучь лоуча. тѫча předpokládá тѫчь. Všechna masc. na —чь se původně (jako masc. na —жь §. 134) skloňovala dle i-deklinace; врачь povstalo z вракь, ostatní pády tvoří dle ă-deklinace jako мѫжь, матежь; avšak ještě gen. pl. врачеи (166.14. ass.) dle i-deklinace. Gen. sing. jen врача z врач(ь)а, dat. sing. врачоу z врач(ь)оу, jako мѫжа, мѫжоу (§. 134.), господоу od господь. (§. 57.). Podobně sluší oceniti masc. мьчь, обрѫчь (Mikl. Lex. uvádí: обрѫчи acc. pl. dle i-deklinace), орачь, плачь, сьчь, връкочь, бричь, бичь, копачь, ковачь, ключь, кличь, играчь, драчь.*) Dlužno opět podotknouti, že i-deklinace hyne v ă-deklinaci, nikdy naopak; že gen. pl. врачеи jest zbytek dávného spůsobu skloňování těchto slov, nikoliv tvarem neorganickým. Také tato masc. přecházejí do ženské ā-deklinace: кръчь tvoří кръчьа кръчьи кръчии (§. 95.4); máť se кръчь: кръчии = вельможь: вельможа (přímo vysutím ь z вельможьа.). Gen. sing. вельможа povstal z вельможьѩ a gen. кръчиѩ z кръчьѩ, кръчьѩ. — Podobně ласкочь, ласкъчии; сокачь, сокачии.

5. Neohebná adjektiva a některá adverbia vypadají na ь, t. j. ĭ: adv. рѫчь; adj. indekl. вьселичь, различь od лик—; срѣдовѣчь od вѣк-ъ.

§. 140. ц povstalo z kj (jako з z gj.):

1. отьць, jehož deklinace prozrazuje kmen na jă: отькjăs —кjo —кјє —кјь —ць; борьць, мѣсяць, ловьць, коупьць, корабльць, кольць, зьдьць, дворьць (кнѧзь, пѣнѧзь.).

2. —кja přešlo v —ца: горьница gen. горьницѧ (стьза стьзѧ), вьдовица, двоица, маслица, овьца, блѫдьница, дѣвица.

3. —кјо, přehláskou —кјє, načež vzniklo —цє: лицє z ликјо; блюдьцє, срѣдьцє, слъньцє, кольцє.

---

*) алъчь m. srov. s lit. alkìs (fem., fames), kmenem na i.

4. Jako сагнѫти ku осазати, se má кликнѫти ku въсклицати; выкнѫти выцати; лакѫ лацати; мръкнѫти мръцати; рекѫ нарицати; никнѫти ницати; отъсѣкнѫти отъсѣцати; текѫ притѣцати.

5. Avšak z původního kje se vyvinulo че (же z gje §. 127.2.). лице tvoří gen. sing. личесе, jehož základní tvar jest pro slovančinuликјесе (ne ликjasas dle sansk. gen. sing. nabh-asas od nabhas); již v §. 7. jsme ukázali, že první е přípony gen. sing. —есе povstalo za dob předslovanských (lit. débesio gen. sing.), t. j. skupenina kje (ликјесе) byla, než vůbec ч počalo vznikati. Z čeho vyplývá, že е ve voc. sing. отьче (ostr.) od отьць z отькје zasahuje do dob předslovanských (lit. voc. sing. od pónas zní ponè). влъче však povstalo přímo z влъке (lit. vilkè od vìlkas.*)

§. 141. Z цj povstává ч. (ж = зj.).

1. Adj. poss.: od тельц-ь příponou —ias —цео —цејо —цеје —цьје —цје —цјь —чь, тельчь (jako господьнь §. 105.2.); fem.: тельцьа —цьа —ца —ча тельча (господьнıа); neut. —цьıе —цıе —че тельче (господьнıе); (srov. кнажь.). Avšak i od пророк-ъ zní adj. poss. пророчь z пророкіо —кео —чео —чее —че —чь. Opět se vyvinuly stejné tvary z rozličných kmenů touže příponou. Máť se пророчь ku тельчь jako пророжь ku кнажь, jako любь ku любль. Srovnej юньць юньчь, чловѣкъ чловѣчь; жьрьць жьрьчь, отрокъ отрочь; отьць отьчь, конникъ конничь; ловьць ловьчь, невѣстьникъ невѣстьничь; владыка владычь, вьдовица вьдовичь; дѣвица дѣвичь; слъньце слъньчь.

*) Kdyby totiž bylo е čili skupenina кје vznikla teprv na půdě slovanské, byla by se změnila v —це; voc. sing. дѣвице povstal z дѣвикjо (srov. рыбо), přehláskou дѣвикје, pravidelnou změnou кj v ц: дѣвице. Pozoroval jsem takto, že jazyk téže skupeniny кје rozličným spůsobem se zbavil, i vysvětlil jsem si rozličné měnění skupeniny кје rozličnými dobami vzniku, poněvadž jest s dostatek známo, že jazyk s toutéž skupeninou neb hláskou v rozličných dobách rozličně nakládá (srov. §. 164.). Poněvadž pak е a кје tvaru личесе jest předslovanským a nezvratně starším od кје ve лице дѣвице (v němž кје přehláskou, tedy poměrně velmi mladým jen uvnitř slovančiny platným zákonem vzniklo), soudil jsem i o vokativním е tvaru отьче, že jest litevskoslovanským, že slovančina po svém osamotnění starší vrstvu skupeniny кје měnila v —че a později vzniklou v —це. Podobně гје se mění v же a зе; proti čemuž asi nikdo neuvede okolnosť, že by dle toho cizí teprv později do slovančiny vniklý tvar voc. sing. кнаже musel míti е předslovanské: cizí slova se spravují analogií domácích. Ostatně jest nom. sing. лице sám nejpádnějším důkazem, že v něm obsažené кје jest mladší od кје genitivu личесе, poněvadž nikdo nepochybuje, že před dobou vznikání ц a ч vůbec stálo vedle sebe ликјо ликјесе jako posud небо небесе. Slované dávno vyslovovali отькје, než vůbec došli pomocí velmi mladého zákona tvaru дѣвикје.

2. V §. 105.2. jsme podotkli, že adj. poss. божии od adj. poss. господьнь co do přípony se neliší; tak i sluší oceniti отроучь a отроучии od отрок-ъ. Avšak od овьца овьчь: ve отроучии přistoupila přípona ии ku kmenu отрок (кio кео чео —чејо —чеје —чејь —чеи —чии), ve овьчии sekundarně ku hotovému již kmenu овьч—. Od ловьчь se tvoří pomocí přípony а: ловьча (jako алъчь алъчия) —чьи, ловьчии (gen. sing. чия.). Dle toho předpokládám mezi зьдьць a зьдьчии —чия adj. poss. зьдьчь, ač se nevyskytá; podobně корабльчь mezi корабльць a корабльчии —чия.

3. Jako оскзати přít. čas tvoří buď осказаж, buď vysutím а: оскзјж, оскжж, tak i въсклицати —цаж —цаюши a клицати —чж —чеши; нарицати —цаж —чж; помръцати —цаж —чж; притѣцати —цаж —чж; бряцати —цаж —чж. Dle toho i tvary odvozené: od нарицаж part. praes. pass. нарицаемъ (90.13.), od нарнчж нарнчемъ (64.23.). —цаж si oblíbila: отъсѣцати, мръцати; —чж: ницати, несмръцати, лицати, притоуцати (dle Mikl. Lex.).

4. Před příponami: od жьрьць příponou —ьскъ adj. жьрьцьскъ —цьјьскъ —цјьскъ —чьскъ (srov. кнжжьскъ a коньскъ); z отьць příponou —ьство: отьчьство (кнжжьство); od коньць pomocí —ьнъ: коньчьнъ (огньнъ), od takto utvořeného kmene коньч— příponou ина: коньчина; маслица масличьнъ масличие; горьница горьничьнъ; двоица двоичьнъ; вьдовица вьдовичьство; мѣсяць мѣсячьнъ; коупьць коупьчьнъ; od дворьць příponou —ьнъ дворьчьнъ, příponou —анъ (брат-анъ) дворьцьанъ —цьянъ —цянъ —дворьчанъ; od сръдьце příponou —ьнъ: сръдьчьнъ; od грьньць příponou арь: грьньцьарь —цьярь —цярь —чарь (srov. болярь §. 129); vedle больница předpokládáme mužský tvar больниць, z něhož se vylíčeným způsobem vyvinulo больничарь; заяць заячарь; avšak ключарь přímo vysutím ь z ключьарь od ключь (srov. тжжарь z тжжьарь od тжжь §. 129.); od отьць příponou —оухъ: отьцьоухъ —цьюхъ —цюхъ —отьчоухъ; příponou —атъ od кольць кольчатъ.

§. 142. к se mění v ц před ѣ, která povstala z dvojhlásky ai ($з_3$); před každým jiným ѣ v ч (srov. $ж_3$):

1. ц: v imperativu: od влѣкж влѣци (= ř. ἕλκοις); v. 3. os. влѣци (= ἕλκοι); v 2. os. pl. влѣцѣте (= ἕλκοιτε) (sansk. ais — aita). Známa jest přípona loc. sing. влъцѣ od влъкъ; loc. pl. влъцѣхъ; nom. pl. влъци. (и seslabením z ѣ a ai). Adv. божьсцѣ, горьцѣ jsou loc. sing. ku божьскъ, горькъ. цни (quidam) nom. pl. masc. (37.7.) od zájmenného kořene ka, jehož pl. kai = цѣ = ци, v určitém způsobu: цни (srov. staropr. nom. pl. quai). тацѣми instr. pl. (36.2.) od такъ; přípona aimi (sansk. —ēbhis z aibhis.).

2. kmenové ai: цѣ lit. kai ve kaipógi; цѣлъ (totus, salvus) staropruské kailûstiskun (gesundheit); цѣна (pretium) lit. kainà; цѣстити (purgare) lit. skaistìnti; цѣдити (colare): je-li původní smysl purgare (č. cíditi), porovnávám lit. skaidrùs (clarus).

ч povstává z к před ѣ = ā:

1. лоучаи od kmene лоук příponou —ājas (lit. riš-ējas z —ājas). лоукājas лоукѣи —лоучѣи лоучаи (srov. лжжаи §. 129.); обличаи od kmene

лик; обычаи od вык. — печаль od пек, přípona —ѣль (погыбѣль; —ѣль z āli lit. ėlis viz §. 65; srov. скрижаль §. 129.). Komparativ горьчаи od горькъ jako оубожаи od оубогъ. (§. 129.). текѫ tvoří imperf. течаахѫ (2.20. srov. могѫ можаахѫ §. 129.).

2. kmenové ā = ѣ: чавъка (monedula) lit. kóvas; ze kāv, кѣк, чѣк, чак. чаровати (incantare) lit. kerėti, kořen jest kar; stupňováním se změnil v kār кѣр чѣр чар. Srov. чадъ a č. kaditi. часъ jest etymologicky temné slovo; чоудо povstalo ze штоудо (§. 158.).

§. 143. чисти od kořene kit (sansk. čit) povstalo ze kīt (nikoliv kait); чисти se má ku чьтѫ jako вити ku вьѭ. Srov. чистъ (purus) lit. skýstas, avšak цѣстити (purgare) lit. skaístas (purus, clarus). число (numerus) lit. skaítlius jenom na pohled odporuje mínění, že kai se mění v цѣ, poněvadž, jak litevská přípona jeví, tyto tvary se zcela neshodují (skaítlius, nikoliv skaitlus, jakž se obyčejně vyskytá, píše Schleicher Lit. Gr. 112.). Pro slovanský tvar musíme předpokládati základní skīt-lo, z něhož se pravidelným spůsobem po odsutí s vyvinulo число, jež se má ku litevskému tvaru, jako právě zpomenuté skýstas ku skaístas. Dlouhé ī a dvojhláska ai se střídá i ve лѣха (area) lit. lysė; lit. lytùs vedle lit. lëtùs (pluvia) a лѣто (aestas). ц ve цѣпити (findere) nedovedu vysvětliti neznaje vhodné etymologie; цата (numus) jest slovo cizí, got. kintus; цръкы (templum) jest dle prof. Hattaly (Poč. Skup. p. 45) serbismus; dle téhož jest starší tvar zachován v jazyku Bulharů sedmihradských: čerkva, čemu přisvědčuje i tvar цръвa, jehož Miklosich v Lex. uvádí vedlé staršího чрѣшьна (ř. κέρασος); ba i v starob. samé přešlo původní ч v ц: цръноризьць (90.12.) místo чрѣноризьць. Srov. ještě srbské crěp crěvlja místo чрѣпъ чрѣвии. ц v loc. sing. рѫцѣ vedle slovenského loc. sing. ruke zdá se býti poměrně mladým (srov. nohe §. 137.); rozhodně mladým jest ve цвилѣти a цвисти proti č. kvíleti a kvésti. České cloniti mohlo vzniknouti jen ze sloniti. (Prof. Hattala, Poč. Skup. p. 48.). Také o ц se zdá, že působí přehlásku; ale příčinou změny té jest vždy j, jež vězí v ц (což jasněji lze dolíčiti hláskou з: пользєвати avšak сѣказовати §. 135.). Od владычица zní voc. sing. владычице (1.12.) ze владычикjо (srov. рыбо proti voc. sing. отьче od отьць z отькjе §. 140.5.). Dat. pl. жерьцемъ (15.16.) od жерьць, ze жерькjомъ —кjемъ —цемъ (avšak личєсє z ликjєсє). Dat. sing. дѣвици z дѣвикjаi (lit. dat. sing. mérg-ai od mergà) дѣвикjѣ —кjи —ци proti рѫцѣ od рѫка. Máme dvojí ц: 1. ц = kj. 2. ц z k před ѣ = ai; a trojí ч: 1. ч z к před měkkou samohláskou, 2. ч z к před ѣ = ā, 3. ч z цj.

O к, с, ш, х.

§. 144. Některá slovanská с povstala z indoevropského k a odpovídají zároveň v týchže slovích litevským š, t. j. k přešlo v době litevsko-slovanské v š a toto š uvnitř slovančiny v с: прьстъ (digitus) lit. pìrštas, sansk. sparç (tangere), сѣмиа (familia) lit. šei-

mýna (familia) lit. kẽmas (vicus) sansk. çī (jacere, cubare). съто lat. centum lit. šìmtas sansk. çatam. слава (gloria) lit. šlovẽ ř. κλέος sansk. çravas. сиıати (splendere) lit. šývas (albus) starob. сивъ (cinereus) sansk. çjēta (albus), kořen ki, dle Mikl. Lex. свѣтити (lucere) lit. švẽsti sansk. çvit, kořen kvit. пелесъ (pullus) lit. pàlšas sansk. pṛçni ř. περκνός. десать lit. dẽšimt ř. δέκα sansk. daçan. нести (ferre) lit. nèšti ř. ἤνεγκα (aor.) sansk. naç? (erreichen, treffen; srov. ποδηνεκής). осмыи lat. octavus lit. àšmas sansk. aštamas. остръ lat. ac-utus lit. aštrùs sansk. aç (durchdringen). вьсь (vicus) lit. vẽšpats (dominus) sansk. viç (vicus, gens). сѫкъ (surculus) lit. šakà sansk. çanku (truncus).

§. 145. Tato slova, v nichž původní k = lit. š = slov. с = sansk. ç (jehož zvuk hlásce š se podobal), zavdala některým jazykozpytcům příčinu k domněnce, že snad již v době jednoty litevčiny, slovančiny a sanskritu některá k se změnila v jakousi sykavku. Nám tuto pouze běží o rozluštění otázky: Zdali litevsko-slovanský jazyk již š znal čili nic? Což však jest poněkud nesnadným proto, poněvadž lit. š — ač zřídka — také povstalo z původního s; záhadný poměr sykavek v lit. šẽšuras, свекръ, sansk. çvaçuras lat. socer pomíjím, avšak pochybovati nelze, že š v lit. vétušas vedle lat. vetus a ветъхъ (z ветъсъ) vzniklo z s; podobně ve: jẽškóti (quaerere) staroněm. eiscon искати, šaúti (mittere) соуıати sansk. sū (incitare), švèntas (sanctus) свѧтъ got. svinths (validus), přípona —iškas —ьскъ ř. ισκος.

§. 146. Než však odpovíme otázce výše položené, vylíčíme zkrátka příklady poměr slovanského s ku příbuzným jazykům. Litevské š se rovná původnímu k a slov. с, aniž bychom však mohli podati příslušného sanskritského slova s ç (jako v §. 144.): širdìs (cor) срьдьце ř. καρδία, pàršas — porcus — прасѧ, lúšis (pardalis) рысь ř. λύγξ. šiaurẽ (boreas) сѣверъ lat. caurus. šìs (hic) сь sansk. kis, šalnà (pruina) слана (pruina) срѣнъ (albus) got. hrains (purus) z krains. šalmà (trabs) слѣмѧ (trabs) lat. culmen. V samé litevčině se střídá k a š: kaukiù šaukiù (clamare) a rovná se slovanskému s v č. syčeti; a naopak клонити слонити lit. šlẽti (inclinare); č. kluzký a slizký lit. šlaužù (schleichen, Ness.); aneb se vyvinulo lit. š a slov. с ze skupeniny sk neb ks: dešinẽ (dextra) десьница sansk. dakšiṇa, maišýti (miscere) мѣсити sansk. mikš, ašìs (axis) ось sansk. akšas, prašýti (petere) просити sansk. prač́h (ze prask), tašýti, tekslenù (caedere) тесати тесла sansk. takš, viršùs (cacumen) връхъ (ze връсъ) sansk. vṛkš (crescere).

§. 147. Někdy postrádáme svědectví příbuzných jazyků a pouze lit. š stojí vedle slov. с; nelze tedy udati, povstalo-li lit. š z k aneb z s: šeirýs (viduus) сиръ (orbus), šẽnas (foenum) сѣно, trùšas (arundo) трьсѫ (seta), šáltas (frigidus) слота (hiems), švẽžias (recens) свѣжь. šámas (silurus glanis) r. сомъ, šerpetà (assula tenuis) стрьпьтије (spinae, т se vsulo), piršis (pectus) прьси pl. (dle Mikl. Lex.), šùrpti

(horrere) сверѣпъ (ferus), šárka (pica) сврака, švìrkšti (sibilare) свръчати. Lit. š vzniklo z s jak se pravdě podobá ve tarškëti (strepitum edere) трѣскати a plěšti (frohlocken, Ness.) пласати (saltare) got. plinsjan (saltare), vāškas (cera) воскъ, šaipýti (durch die Zähne ziehen, auslachen, Ness.) č. sipěti. Prof. Ludwig mi ještě připomíná lit. lášis (Lachs, Ness.) a č. losos.

§. 148. Původní indoevropské s jest lit. s a slov. с ve: съ (cum) lit. sa sansk. sa, босъ (non calceatus) básas, гласъ (vox) gàrsas, гасиѫти (extingui) gèsti, оса (vespa) vapsà, власъ (capillus) varsà, весна (ver) vasarà, sansk. vasanta, бѣсъ (daemon) baisùs (terribilis), гѫсь (anser) žąsìs, краса (pulchritudo) krosà (color), коса (coma) kasà, сватъ (affinis) svótas, роса (ros) rasà, sansk. rasas (succus), носъ (nasus) nósis, мясо (caro) mėsà, седмь (septem) septýni, сила (vis) sylà, sansk. si (ligare), сръб— lat. sorbere, sùrbti, строуга (flumen) srovė, sansk. sru (fluere), сребро (argentum) sidábras got. silubr, соучити (indicare) sakýti (sagen), сокъ (sucus) sákas (harz), снѣгъ (nix) snë̃gas, got. snaivs, сладъкъ (suavis) saldùs, lat. sardare, viz Fick Indogerm. Wört., сито (cribrum) sëtas, стенати (gemere) stenëti, sansk. stan, стьбло (caulis) stembrùs (culmus), sansk. stabh (firmare), стрѣво (cadaver) stérva, сънъ lat. somnus, sápnas, соухъ saúsas, ř. σαυσαρός. сынъ (filius) sūnùs, сакнѫти (fluere) sansk. sinč (humectare), senkù (fluere), сѣсти lat. sedere, sësti, смыкати (repere) smúkti (gleiten). по-ясъ (cingulum) jósti (cingi), плѣснь (tinea) pelèsei pl., оусмъ (indumentum) sansk. vas (tegere), снъха (nurus) sansk. snuša.

§. 149. Z předeslaných odstavců vysvitá, že — vyjma méně závažnou odchýlku, která dala původnímu s přejíti v lit. š:

1. téměř z pravidla jest indoevropské s litevské s a slovanské с,

2. že tam, kde litevčina zachovala indoevropské k co k, také slovančina zachovala к (§. 138.),

3. a tam, kde indoevropské k přešlo v litevčině v š (§. 144.), také slovančina tomuto k dala přejíti v sykavku: с. Nemůže pak zajisté pouhou náhodou býti okolnosť, že slovančina zachovavši s jedné strany zároveň s litevčinou původní k co к (aneb co ч a ц, což v podstatě totéž) s druhé opět ve spolku s litevčinou změnila k v sykavku a to ve velmi starých a závažných slovech: z §. 144 (a z části z §. 146) vyplývá na jisto, že některá k již za doby litevskoslovanské přešla „v jakousi“ sykavku, která na půdě slovanské zní co с, na půdě litevské co š. Jest těsnější souvislosť mezi oběma výstřelky indoevropského k, mezi lit. k a slov. к, mezi lit. š a slov. с, jako jsme ji seznali mezi lit. g a slov. г, mezi lit. ž a slov. з₁, kteroužto analogií se možnosti, že litevsko-slovanský jazyk znal vyjma palatalní hlásku ž také š, aspoň poněkud přibližujeme. Lze však aspoň několika slovy se toho domakati, že š bylo, než byl jazyk slovanský. Vedle сръшень (crabro) uvádí se též шръшень (srov. č. sršen a pol. szerszeń); lit. širšů povstalo ze širšen (gen. sing. širšèns); shoda slovanského a litevského slova jest úplná.

шръшень сръшень povstalo ze шерш- (p. szersz-eń) серш шьръш сьръш známým spůsobem; poněvadž však známými zvukoslovnými zákony střídání se hlásek с a ш před pouhým е v slovančině vysvětliti nelze, musíme se vzdáti domněnky, dle které mezi slov. ш a lit. š se rozprostírá propasť nepřekročitelná, a připustíme: ve шръшень se zachovalo dávné předslovanské š, jež máme ještě v lit. širšű, ve сръшень pak přešlo první š v с, jakož se vůbec všechna předslovanská (a posud litevská) š co с vyskytají na půdě slovanské, kdežto druhé š i tuto porušení nevzalo. Podobně se má ruské шерсть ku сръсть; nikdy nepřechází с v ш před pouhým е. Lit. šerýs (borste, Ness.) zabezpečuje oprávněnost a předslovanské stáří ruského ш; něm. har (z kar) pak as zároveň svědčí, že š povstalo z k; avšak na porovnání slov шерсть сръсть šerýs můžeme přestati. Tentokráte se zachovalo š na půdě jednoho nářečí, avšak ve сръсть již proniklo všeobecné pravidlo změny předslovanského š v s; máť se шерсть ku сръсть jako жеравь ku zorav. Srov. č. šeplati lit. švepléti (lispeln, Ness.). шестын (sextus) lit. šéštas náleží vlastně k §. 146, poněvadž š vzniklo z kš; základní tvar totiž jest ksaks ksvaks (zend. khšvas, Fick Indog. Wört. p. 54). сѣръ (glaucus) č. šerý pol. szary, sansk. çāra (ç = k; dle Mikl. Lex.) a k tomu snad lit. šárka (pica) сврака. Nemůžeme-li však ш ve шерсть a шестын vysvětliti prostředky, které poskytá zvukosloví slovanské, položíme původ tohoto ш do času, ve kterém nevládly „tyto zákony nynější,“ do doby předslovanské.*) Nebo vznik všech ostatních ш jest jasný a jednoduchý: ш povstává z х před měkkou hláskou a z sj. Lze také se stanoviska fysiologického za to míti, že původní k v s rázem přejíti nemůže: že přirozený přechod dlužno hledati v nějaké měkké sykavce, hlásce podnebné, která jako sanskritské ç hrdelnici k stojí poněkud blížeji; což by v našem případě mohl býti pouze zvuk litevského š (a ш). „Přímý“ přechod totiž hlásky к v с se ještě uvnitř slovančiny nedokázal; ba není jím ani клонити слонити. Jeví totiž opět lit. š ve šlěti (inclinare), že с ve слонити patří mezi s, která jako ve сръдьце širdìs z k (lat. cordi—) povstala již za doby litevskoslovanské, jen že změna hrdelnice v sykavku úplně nepronikla — příklady neúplného pronikání některé změny fonetické nemusím uvésti — čímž se stalo, že slovančina zdědivši toto kolísání mezi k a s podnes užívá клонити vedle слонити. Strany č. kluzký a slizký srov. lit. šlaužů (schleichen, Ness., vlastně klouzati). Jestiť vůbec střídání se hlásek k a s ve клонити слонити úkazem řidkým a vzácným, náležícím velmi hluboké a staré vrstvě jazyka slovanského, poněvadž ho nelze vysvětliti známými a zvláště mladšími zákony zvukosloví slovanského, což asi již prof. Hattala tušil poznamenav (na str. 48 v Poč. Skup.), že není odjinud náležitě dokázáno, že by Slované vůbec skupeninu KL v SL bezpro-

---

*) Srov. мазь (fem.) §. 133.

středně rozlišovali. Skutečně jest přechod k v s před l překvapujícím našim náhledům o zvukoslovných náklonnostech jazyka slovanského přímo odporujícím úkazem: což u větší ještě míře platí o případech, ve kterých původní k přešlo v с před měkkou hláskou (sansk. kis slov. сь). Změna ta by dle zákonů slovančinou ne pouze nyní ale dávno již ovládajících byla nepochopitelnou, kdyby nám litevské šìs neukázalo cestu, kterou se brala mluvidla pokračujíce od hrdelného k ku podnebnému š až k zubnému s. O kmenovém є slova срьдьцє (r. сердце) lit. širdìs (ze šerdis) jsme se již zmínili, že náleží době předslovanské; kdyby však byla slovančina toto slovo zdědila ještě co kerd— (lat. cordi), měli bychom nyní v ruštině čerdce a v starob. črъd—. Někdy však se vyskytá slovanské s vedle litevského k, t. j. litevskoslovanského kolísání mezi k a š se zbavila litevčina tím, že přestala na tvaru s hláskou k, kdežto slovančina oblíbivši sobě s počátku š tomuto později v pravidelné s se změniti dala. Jen zřídka kdy zdědil jeden z obou jazyků i toto kolísání, ovšem ve formě skamenělé: клонити слонити, kdežto litevčina se již zbavila nejistoty poskytujíc pouze šlěti, ač nelze pochybovati, že obdobný tvar s hláskou k aspoň po nějaký čas svého samostatného bytí měla. A naopak kaúkti šaúkti vedle syčeti. Zajisté jen nedokonale bychom soudili o poměru slov sýkora a kaukalė (ein wasservogel), kdyby nám lit. šaúkti (schreien), s nímž souvisejí, neposkytovalo tvar přechodní. Řekli bychom, že se s vyvinulo teprv na půdě slovanské. (Podobně došlo зать vedle gentìs svého vysvětlení vedlejším tvarem žentė; srov. vůbec zcela analogický poměr hlásek g ž z v §. 125 a 126). Avšak tento přechodní tvar se někdy vytratil a k stojí prostě vedle sykavky druhého příbuzného jazyka: лысъ (calvus) laúkas (blässig), слышати (audire) klausýti (avšak ve vedlejších tvarech od kořene těchto slov odvozených pronikla i v lit. sykavka: šlově слава gloria), пьсъ (canis) pekùs (pecus), крысати (abstergere) braukýti (téhož významu; sdělení prof. Ludwiga). A naopak lit. š ve šérti (alere) vedle к ve кръмити; šeiva (weberspuhlchen, pfeifenrohr) vedle цѣвь (tubus, fistula; k přešlo před ai, lit. ei, dle §. 142 v ц.). S tvarem lit. šérti proti кръмити srovnej lit. žąsìs proti гѫсь. (§. 125.) Nejvhodnější prostředek k odkrytí zákonů vzniklých za dob předslovanských nám právě poskytly jich nejmladší a proto nejmakavější oběti (жлъчь злъчь, шерсть сръсть.*). V následujících slovích

*) Jakkoliv se kojím nadějí, že bedlivější porovnání nářečí slovanských rozmnoží počet slov pro náš náhled tak veledůležitých jako шрьшень a шерсть, přece ani sám se netajím z neúplnosti podaných důkazů o předslovanské existenci hlásky ш, z nichž as tolik na jisto vysvitá, že k již v dobách předslovanských se měnilo v sykavku, která hlásce ш z příčin fysiologických více se podobala nežli с; avšak ani tak

vzniklo с také z původního k, avšak příbuzného slova z litevčiny neznáme: соун (vanu) ř. κοῖλος z κοϝιλος, слама (stipula) lat. calamus, пьсати (scribere) ř. ποικίλλω sansk. piç, десна (gingiva) ř. δάκνω sansk. daç, пасѫ (pascere) lat. con-spicere sansk. paç.

§. 150. Všechna х vznikla z s na půdě slovanské. блъха (pulex) lit. blusà, доухъ (spiritus) lit. dúsauti (gemere), ѣхати (vehi) lit. eísena (gang), оухо (auris) lit. ausìs, пьхнѫти (calcitrare) lat. pinsere, соухъ (siccus) lit. saúsas, ходити (ire) sansk. sad, храбръ (pugnator) sansk. sṛbh (ferire), хранити (custodire) lat. servare sansk. sar (dle Mikl. Lex.), моуха (musca) lit. musě, ѫхати jest desiderativum od kořene sansk. an (spirare) ѫх = an + s; podobně se rozšířil kořen pu (flare; lit. putù) ve пыха (superbia), хыровлнвъ (aegrotus) lit. svarùs (taumelnd, schwer), снъха (nurus) sansk. snušā. Přípona loc. pl. —хъ рабѣхъ lit. —se pónûse; матерехъ lit. mōterisè. Posud kolísá jazyk mezi s a ch ve дрѫселъ дрѫхлъ, посмисати посмихати. Pozoruhodné jest, že není slovanského х, které by na jisto se mohlo odvoditi od původního k; lit. kúdas (arm) týkas (still) jest slovanského původu. (хоудъ, тихъ; litevčina neznajíc ch mění х v k). Etymologicky záhadné хотѣти stojí vedle lit. ketěti (velle). Některá slova s х jsou vzata z gotického jazyka: хѫдогъ (peritus) handugs, хлъмъ (galea) hilms, хлѣвина (domus) hlija (tentorium), хызъ (domus) hus, хлѣбъ (panis) hlaifs. Tuto se nám dostalo nového důkazu, že slov. s, jež se nese ku původnímu k, nemohlo zníti vždycky jako s. Musím především připomenouti, že starob. х vzniklo již za doby jednoty jazyka slovanského, poněvadž nářečí slovanská vyjma nepatrné odchylky poskytují v týchže slovech s a v týchže ch. Zákon měnění s v ch ne pouze vznikl ale i skonal než vznikla nářečí. Před dobou pak vznikání ch vůbec znal jazyk slovanský: 1. s, jež se nese ku původnímu s, 2. znal prý s, jež se nese ku původnímu k. Když pak některá s se počala měniti v ch, nebyl by zajisté jazyk činil rozdílu mezi s, jež vzniklo z k a s, jež vzniklo z s „měně pouze původní s v ch“, leč bychom se toho do mluvidel nadáli, že své změny, jak jsme to již v poznámce k §. 149 podotkli, prováděly s vědomím. Zkrátka, byla to překážka mechanická, pro kterou se přechod sy-

jsem nic nedokázal tomu, který o nějaké hlásce za to má, že povstala vždy a veskrz jakoby z téže látky, týmže spůsobem, že není vrstev v jazyku. Známy jsou také pokusy o rozřešení otázky: kdy povstává з, kdy ж? Musely zůstati nedostatečnými, poněvadž učenci, kteří se o to zasazovali, všechna ж a з jen zákony platnými uvnitř slovančiny vysvětliti chtěli nerozeznávajíce dob, jakkoliv již tvar стьза vedle риза mohl sploditi myšlénku o dvou vrstvách hlásky з bez porovnání s příbuznými jazyky. з prý povstává ve flexi, ж v odvozování a tvoření slov: jakoby mluvidla cítila a rozeznala, co jest flexivní, co odvozený tvar.

kavky s vzniklé z k v ch pokud vím nevyskytá, ač by na pohled byl velmi snadně možný. „Když s vzniklá z k zněla ještě jako š, počala se některá s měniti v ch, načež š vzniklá z k přešla v s a tím s těmi s splynula, jichž se změna v ch nedotkla.“ Opakuji jinými slovy své mínění nikoliv snad v nevhod, řeknu-li, což každý připustí, že slova v §. 144 a z části v §. 146 uvedená na prahu osamostatnění slovančiny již neměla k; pakli však již s prvopočátku měla místo k, to co nyní, totiž s, pakli jazyk slovanský v době vyvinování se ch v sobě zahrnoval jen samá taková s, jaká nyní má (s z s, s z k), byla by zajisté změna v ch zachvátila i velkou část těch s, jež vznikla z k. Což však se nestalo. Z čeho vysvitá, že s vzniklé z k jest mladší než ch (proto nemohlo přejíti v ch), a že jest, toť se rozumí, mladší než s, jež bylo od nepaměti s; a předce s vzniklé z k nebylo již k, než byl jazyk slovanský. Čím tedy bylo? Nedovolával bych se litevského š, kdyby se nebylo zachovalo v r. шерсть vedle šerýs. Avšak pravidlo „k se nemění v ch“ dlužno se stanoviska historického vyjádřiti jinak. Řekli jsme, že, vyjma něco málo případů, přechod k v š se vlastně jenom děl v jazyku litevskoslovanském, že jazyk slovanský dále pokročil, změniv zděděná š u dálším samostatném bytí svém v s. k již dávno nebylo, o k víme pouze my, jazyku pak bylo dáno pouze š; pravidlo zní: „s, jež vzniklo z š se nemění v ch.“ х ve ветъхъ“ tedy nevzniklo změnami: indoevropské s (lat. vetus) — litevskoslovanské š (lit. vėtušas) — slovanské s (ветъсъ-) — slovanské х (ветъхъ) —, nýbrž š jest zcela individualním plodem vnitřního fonetického vývinu litevčiny. Litevskoslovanské s přešlo v slovančině v ch, v litevčině v š; podobně soudím o poměru slov: грѣхъ (peccatum) garšůs (böse), юха (jus) júšė (eine schlechte suppe), мѣхъ (saccus pera) maišas, орѣхъ (nux) rėšutas, грахъ (faba) garšvà (eine art gemüse, Ness.), č. ruch a rušůs (thätig, geschäftig.) I strany сујж (mitto) vedle šáuju se nyní pravdě podobá, že nevzniklo změnami indoevropské s (sansk. su incitare) — litevskoslovanské š (lit. šáuju) — slovanské s (сујж), nýbrž že š náleží pouze litevčině, a slovanské s že bylo vždycky s. Jest ovšem několik indoevropských s, o nichž s jistotou za to mám, že v litevskoslovanské době zněla jako š, která přešedše jako všechna š na půdě slovanské v s k své staré podobě se navrátila; indoevropská skupenina ks totiž zněla v litevskoslovanských dobách co kš, poněvadž tohoto znění máme posud doklad živý ve шесть vedle lit. šešì a zend. khšvas (§. 149.). Toto kš se objevuje co š v lit., co s pravidelně v slov. (§. 146) vyjma pokud vím jediný, ovšem zcela jistý případ: връхъ (cacumen) vedle viršůs (gipfel) a sansk. vṛkš (crescere), v němž tedy pozorujeme přechod: indoevropské s, litevskoslovenské š, slovanské s, slovanské х. Poněvadž zajisté změna š—s uvnitř slovančiny po dlouhý čas působila kolísajíc, pohlcujíc pozvolna jako každá změna fonetická jedno slovo po druhém (ъ na

př. se rozšiřuje před našima očima na ujmu hlásky о v starobh.), ch pak rovněž dlouhý čas zachvacovalo s než svého vrchole dosáhlo, mohlo se státi, že některé š dříve přešlo v s než se měnění s v ch dokončilo, čímž pak takové s zákonem „s se někdy mění v ch“ nepozbyvším ještě své síly postiženo býti mohlo. S toho stanoviska bych konečně i připustil, že ketěti a хотѣти souvisí, ač bych se pravidla „k se nemění v ch“ co pravidla ani tehdá nevzdal, když by se i ještě některé a více zjištěné příklady podobného přechodu vyskytly, poněvadž ohromná většina oboru hlásky ch ukazuje bez odporu ku s, jež bylo od nepaměti a vždycky s. Vidíme totiž jasně, jakých obzvláště příznivých okolností musilo býti zapotřebí, jakým zvláštním spůsobem se musil pošinouti a urychliti poměr jednotlivých dob a vrstev, když k uvnitř slovančiny přešlo v š, pak v s, konečně v ch. Jinou cestou totiž (dialektické změny k v ch pomíjím) se k v ch změniti nemohlo. Jest na bíledni, že v slov. ch a s se slilo několik proudů a vtěsnalo několik někdy i na vzájem zcela neodvislých vrstev, jež, že jsem tuto jen z části a nedokonale vysvětlil a rozeznal, milerád se přiznávám.

§. 151. ш povstalo z х před měkkými samohláskami:

1. Před ь: страхъ страшьнъ; смѣхъ смѣшьнъ; грѣхъ грѣшьнъ гороуха гороушьнъ; въсрѣхлъ въсрѣшьнъ; спѣхъ спѣшьнъ; доухъ доушьнъ; мѣхъ мѣшьць; влъхвъ влъшьствие; врѣхѫ врѣшьба; пастоухъ пастоушьскъ; женихъ женишьство. Adj. poss. женишь od женихъ ze женихіо jako отроучь od отрокъ (§. 141.1.).

2. Před є: od пьх (пьхнѫти lat. pinsere pīsere) příponou єно пьшєно (farina); ходити seslabilo о v є хєд, z něhož povstalo шєд, шьд. Got. hilms přešlo na půdě slovanské buď ve хълмъ хълъмъ хлъмъ, buď ve хєлмъ шєлмъ шєлємъ шлѣмъ; хлъмъ: шлѣмъ = дрѣво: двѣво. оухо gen. оушєсє z оухєсє; є v příponě —є-сє jest starší než х (§. 140.5.); podobně voc. sing. пастоушє (104.25. sup.) od пастоухъ. врѣхѫ врѣшєши; отъдъшєниє отъдъхнѫти.

3. Před и: соухъ соушити; 1. a 2. os. sing. соушѫ ze соухьѫ соушьѫ соушѫ (§. 112.) a соушиши ze соухьєши (§. 95.9.); врѣхъ, врѣшити; вєтъхъ, вєтъшити; лихъ, лишити; орѣхъ (nux), рѣшити (solvere); врѣхъ (cacumen), съврѣшити (perficere; přechod pamětihodný: indoevrop. s — litevskoslov. š (lit. viršùs) — slov. s (врѣс-) — slov. х (врѣх) — slov. ш (врѣшити); спѣхъ спѣшити; троха трошити; глоухъ оглоушити; моуха моушица.

4. Před ѧ: v aor. бишѧ proti imperf. биѣахѫ.

5. кашьлъ předpokládá кахьлъ a to opět касьлъ lit. kósti (tussire); podobně předpokládá мышь jakožto ženský kmen na i tvar мыхь (lat. mūs také kmen na i); od соухъ соушь (fem.) ze соухь, z něhož povstalo rozšířením s а (srov. стражь стража, моучь моуча) соушьа vysutím ь соуша (алъча) aneb соушьꙗ соушиꙗ (алъчиꙗ.). соуша tedy nepovstalo z jakéhosi соухja. Jako соушь ku соуша se má кокошь ku кокоша. Ženskými kmeny na —хь kdysi také byly: врѣшь od врѣх-ѫ; облишь od лих-ъ; обрѣшь врѣх-ъ; опашь (cauda) пахати (ventilare); плѣшь č. oplchati; вєтъшь вєтъхъ; поустошь od jakéhosi поустох—.

§. 152. ш povstává z cj:

1. V přít. čase časoslov IV. třídy: просити прошѫ ze просьѫ (jako любьѫ козьѫ) просьѩ (любьѩ, козьѩ) просѩ (любѩ козѩ) прошѫ (люблѩ кожѫ); avšak v 2. os. sing. просити ze просьеши jako любиши, козиши (§. 95.9.); въскрѣсити, гноусити, квасити —шѫ —сиши.

2. Jako разити ku прираждати se má вѣсити ku вѣшати z вѣсjати; гноусити гноушати; въскрѣсити въскрѣшати; въпросити въпрашати; коусити въкоушати; носити приношати; оброусити оброшати; мѣсити мѣшати (š litevského maišýti přešlo v c, pomocí j znova v ш); вѣсити възвѣшати; възгласити възглашати.

3. Od časoslova IV. třídy възгласити se tvoří part. praet. pass. příponou —енъ od kmene възглась: възгласьенъ, vysutím ь: възгласенъ (srovnej благословесенъ 243.5; 243.7. od благословесити) aneb zamezením hiatu възгласьенъ, възгласіенъ, възглашенъ, (оукрашение od оукрасити), tvar pravidelný. възгласенъ: възглашенъ = любенъ: люблѥнъ.

4. Part. praet. act. I. od оукрасити dle §. 23. оукрасius —сео —сеjо —сьjе —cjе —cjь оукрашь (70.16.); искоусити искоушь (66.21.); avšak i od раздроушити, съкрушити (крѫхъ) съгрѣшити (грѣхъ) (změnami jako любь z любius §. 113.) ze съгрѣхius: раздроушь (338.8.) съкрушь (248.5.) съгрѣшь (49.12.).

5. Imperfektum od носити z нось a —ѣаше: носьѣаше носьаше носѣаше ношаше; avšak od нести нес: несѣаше (jako зовѣаше a любльаше §. 112.).

6. въписати tvoří přít. čas buď: въпишѫ —сиеши, aneb vysutím а: —сѩ —сеши t. j. —шѫ —шеши jako съказати —жѫ a —жѫ. пьсати a тесати si oblíbila —шѫ —шеши. висѣти вишѫ висиши jako трьпѣти, трьплѭ трьпиши, вѣзѣти вѣжѫ, вѣзиши.

7. доуша povstalo ze доусjа; lit. dvásė (spiritus) ze dvasjā; jinak povstalo соуша a jinak доуша; máť se соуша: доуша = стража: стьза. O паша se podobá pravdě, že povstalo z пасjа (пас-ѫ); юноша mohlo povstati rozšířením s а od jakéhosi юношь (юнохь) aneb z юносjа.

8. Mužská кошь, кишь, лемешь jsou buď původními kmeny na i (i povstala z кихь лемехь a přestoupila jako мѫжь лемешь v ostatních pádech do ă-deklinace) aneb původními kmeny na jă a povstala z кисjо, лемесjо, což však na jisto rozhodnouti nelze. кошь (masc.): коша (f.) = стражь (masc.): стража (f.) Adj. poss. нашь вашь z насio jako кнѧжь z кназio (§. 128.4.).

9. дьнесьнь se vyskytá ve starých památkách vedle дьнешьнь; дьнешьнь povstalo z kmene дьнесь příponou ьнь: —сьнь —сjьнь —cjьнь —шьнь; aneb přímo vysutím jednoho z obou ь před zamezením hiatu: дьнесьнь. Před pouhým ь с v ш se nemění (jako з §. 128.). Máť se дьнесьнь ku дьнешьнь jako земьнъ ku земꙗнъ, jako възгласенъ ku възглашенъ. Podobně se má лѣтосьнь ku лѣтошьнь od лѣтось; avšak výhradně тамошьнь, вьчерашьнь, нынѣшьнь, вънѣшьнь; коудесьнь vedle коудешьнь jen tenkráte si vysvětlíme, položíme-li za základ kmen коудесь-, který se nám ovšem nezachoval (srov. však коудесити — dle IV. třídy — jehož kmen коудесь-); jinak povstalo дьнесьнь, jinak небесьнъ

(z небес-ьнь, proto se небешьнъ nikdy nevyskytá); podobně безоуееьнъ, бестѣлесьнъ. O j po с (вьсякъ) jsme se již zmínili v §. 74; od adj. вьсь se utvořilo složením s adv. ждоу nejdříve вьсьждоу, z něhož vysutím ь povstalo вьсждоу; avšak вьсяждоу, jež Miklosich v Lex. uvádí, ze вьсьждоу вьсьяждоу вьсяждоу a přechodem cj v ш: č. všudy. Máť se вьсждоу ku všudy jako дьнесьнь ku дьнешьнь.

10. Part. praet. act. I. fem.: бывъши povstalo z бывъсiā —сея —сья —сьѣ —сьjѣ —сьjи —сjи —ши (srov. поустыни. §. 95.4.). быша (part. fut.) (ἐσόμενος) z būsjans; srov. lit. búsęs, jež povstalo přehláskou z búsjans.

11. Strany шити viz §. 104. a шоуи v §. 58; č. šever, jež (jak Mikl. v Lex. poznamenal) se шоуи souvisí, povstalo jako toto se sjauer sjover sjever šever (srov. ревѫ §. 26.). Týmže způsobem asi (parasitickým j a přehláskou оу v и) č. šíbal lit. saubikas (Possenreisser, Ness.).

12. л a и mezi с a j změně с v ш nebrání: мыслити мышлѭ (z мысльѫ) jako ношѫ, мыслиши jako носиши; мышляахѫ (27.2.) ношаахѫ; part. praet. act. I. помышль (386.1.) jako рождь (§. 23.). оумышляи z оумысльѣи (lit. —ėjas = ѣи viz §. 65 a §. 142.). оумысльjѣи оумысльяи оумысляи. сълѭ vysutím ъ слѭ шлѭ. оклосинти оклошнѭ оклосиниши. (казнити кажнѭ казниши.). Podobně оумышнѥние a изъмышняти od мсьнъ (vysutím ь povstala skupenina сня = шня.). —ши v druhé os. sing. praes. nedovedu vysvětliti (již и jest nepravidelné, §. 76.). брашьно (cibus) povstalo nejspíše ze браксьно (sansk. bhrakš, edere) брасьно брахьно.

§. 153. Před ѣ, jež jest původní dvojhláskou, nikdy se nemění s v х: връхъ nom. pl. връси loc. sing. връсѣ; тисѣ od тихъ, соусѣ od соухъ; spustiti se musíme náhledu, jakoby с ve соусѣ тисѣ povstalo z х; с jest historicky starší hláskou než х; х nikdy se nemění v с. Co by se as bylo vyvinulo z původního хai jest otázkou zbytečnou; nevíme to, poněvadž se хai nikdy nevyvinulo. Avšak před ѣ, jež vzniklo z ā, se mohlo druhdy vyvinouti х, načež přešlo v ш: лишаи (impetigo) odvozuji od лихъ ve smyslu „liché plané místo" příponou ѣи, лихѣи (srov. обличаи §. 142 a оумышляи §. 152.). Jako глоухъ ku глоуси má se влъхвъ ku nom. pl. влъсви (197.1); jako пастоухъ ku voc. sing. пастоуше, tak влъхвъ ku voc. sing. влъшве (84.9.; в nezastavilo změnu х v ш před měkkým є). Kdyby 2. os. pl. aor. коуповасте vedle 1. os. sing. коуповахъ byla povstala z коуповахте — jak se za to má — zněla by коуповаште (jako връхѫ връшти z връхти); с jest opět jako vždy starší než х. Souhláska с se snáší s každou samohláskou: s měkkou сь, лось, красити, седло, сѧкнѫти; s tvrdou: соль, сѫкъ, соухии, сынъ, сънъ; s ѣ = ai: сѣмия lit. šeimýna; s ѣ = ā: сѣсти lit. sėsti; власѣнъ proti снѣжанъ. Po ш (jako po ж, ч) mění se о v є: одоушевляти.

§. 154. Jazyk litevskoslovanský znal s a š; na půdě slovanské přešla předslovanská š v с jako ž v з ($з_1$). Jest na bíledni, že přechod litevskoslovanského š v с se děl jako každý proces fonetický jen pozvolna a po dlouhé doby; některá taková š dokonce zůstala

š (шесть místo něhož čekám сесть); některé nářečí dalo proniknouti zákonu (сръсть lit. šerýs), některé zůstalo pozadu (шерсть) t. j. na stupni starším. Z toho soudím, že jazyk slovanský, jakkoliv se zbavil předslovanských š téměř vždy změnou v с, přece nikdy docela nepostrádal hlásky š; nová slovančině vlastní š (z х a сj) zastihla ještě mnohá š (lit. š) ze starší doby; nebo i ш z х a сj náleží staré vrstvě jazyka slovanského, poněvadž se vyskytá v týchže tvarech jakožto majetek všech nářečí společný. Jazyk lotyšský dal podobně jako slovančina litevskoslovanským š se změniti v s, a vyvinul nová mladší š zvláštními zákony na své půdě. (Příklady změny š—s najdeš u Bielensteina Lettische Sprache I. 107.). Máme ш 1. stáří předslovanského ve шесть, шерсть a ш slovanské: 1. z х před měkkou samohláskou, 2. z сj; s 1. které se rovná indoevropskému s a lit. s, 2. s z indoevropského k a lit. š, 3. s (zřídka) z indoevropského s vedle lit. š; х 1. z předslovanského s (blusà) блъха; 2. z předslovanského š: lit. viršùs (връс) връхъ.

O шт a жд.

§. 155. шт povstalo ze skupeniny тj; j přešlo po т v ш, тш, přesmyknutím шт. (Podobně povstalo ř. ῥίζα z ῥιδjα — ῥιδσα — ῥίζα aneb přesmyknutím lesbické βρίσδα Curtius Grundz. 3. vyd. p. 328.)

1. пишть se rozšířilo s ꙗ: пиштьꙗ пиштиꙗ, пиштиꙗ пишта; podobně litevský kmen na i túkstantis (mille) gen. sing. túkstantës vedle starobulh. тысѫшта. O скѣшта, пишта, опоушта nelze rozhodnouti, povstala-li rozšířením nějakého kmene na i (z опоутьꙗ питьꙗ) aneb přímo z опоутjꙗ питjꙗ.

2. Mužská: могѫть kmen na i přešel jako mnohé jiné kmeny na i do mužské ă-deklinace могѫтіо —тьѥ —тѥ —тjь могѫшть. Jména na —ишть povstala z aitjas —итjо —итjє —итjь: львиштъ, ланишть, кмєтишть, пътишть; srovnej litevská nom. prop. Ašmonáitis, Gyvuláitis, Dailuváitis ze —aitjas a srbská na —ić.

3. Některá neutra na —штє ze —тѥ —tjo, na př. плоушта (pl. tant. pulmo; sing. by byl плоуштє) lit. plaúčei z plautjai (pl. tant.). вѣтии gen. вѣтиꙗ (rhetor) povstalo z вѣтia; příslušné původní neutrum k tomuto tvaru: вѣтiam neutvořilo analogické вѣтиѥ (z тєо— тєjє— тьѥ— тиѥ), avšak bralo se druhou možnou cestou (jako господьнѥ): вѣтєjє —тьѥ —тѥ —вѣштє (consilium).

4. Časoslovo IV. třídy прѣтити tvoří praesens z kmene прѣть a přípony ѫ: прѣтьѫ прѣтьѭ прѣтѭ прѣштѫ; 2. os. прѣтиши z прѣтьєши (§. 95.9.). Podobně гнѣтити, кротити, ратити atd.

5. Jako сагнѫти ku осѧзати, jako рѧзити ku прирѧжати se má възмѫтити ku възмѫштати; оскѣтити оскѣштати; прѣтити прѣштати; кратити краштати; напыштати (inflari; lit. putù flare).

6. Jako tvoří достизати v přít. čase —заѭ neb —жѫ, tak метати метаѭ aneb vysutím а: метѭ t. j. мештѫ, мештеши; клеветати —таѭ a —штѫ; —штѫ pouze: трепетати, скрѫжьтати. врътѣти връштѫ врътиши jako вѧзѣти вѧжѫ вѧзиши a трьпѣти трьплѭ трьпиши.

7. югнѧшть jest adj. poss. od kmene югнѧт (югнѧ югнѧте) z —tias —тео —тьјє —тјє —тјь —шть. шт nedovedu vysvětliti ve домаштьнь a вънѣштьнь vedle ш tvarů домашьнь, вънѣшьнь.

8. Part. praes. act. траштѧ (9.7.) od тратати jako глаголѩ od глаголати. Part. praet. pass. запрѣштенъ (13.10.) od запрѣтити, ze прѣтьенъ (любьенъ) —тьѥнъ (любьѥнъ) —тѥнъ (любѥнъ) —штенъ (люблѥнъ.). Imperfektum прѣштаахѫ, възмѫштаахѫ z прѣтьѣахѫ —тьѩахѫ —тѩахѫ —штаахѫ (люблѩахѫ §. 112.). Vývin part. praet. act. I. похышть (80.19. sup.) възврашть (116.11.) od похытити вратити jsme vylíčili v §. 23.

9. Ze skupeniny стј povstává сшт vysutím с: шт. a) тьсть (masc.) tvoří fem. pomocí а: тьстьа тьтьѩ тьстѩ тьсшта — тьшта. Nom. pl. радошта předpokládá nom. sing. радошта od радость z радость + а. b) Adj. вѣшть (peritus) a влашть (proprius) od вѣсть, власть, ze вѣстјо, властјо. c) чистити tvoří praes. чиштѫ чистиши známými změnami; podobně гостити, кръстити. d) льстити vedle льштати jako прѣтити a прѣштати; мьстити мьштати; оучѣстити оучѣштати; простити праштати. e) възвѣштенъ (11.7.) od възвѣстити z възвѣсштенъ —стѥнъ —стьѥнъ —стьенъ.

§. 156. шт povstává také ze skupeniny hrdelnice a zubnice, aniž by nějaké tento přechod umožňující j následovalo:

1. z кт: влѣшти z влѣкти влѣкѫ; přípona infinitivu jest původně tvai (staropr. tvei), vysutím „v“ tai (v lit. ti, někdy však ještě ve složení se zvratným zájmenem —tës), stažením тѣ, seslabením ти; o nějakém j po т není ani stopy. тлѣшти тлъкѫ, сѣшти сѣкѫ, пешти пекѫ, лашти лакѫ (v lit. se skupeninou kt nehnulo: vìlkti, lènkti.). вешть (res) got. vaihts (h z k), ношть (nox) lit. naktìs, дъшти (filia) lit. duktė̃.

2. z гт: звѧшти звѧгѫ (canere) lit. žvéngti (hinnire); жешти жегѫ, лешти лѧгѫ, мошти могѫ. мошть (potentia) z могть got. mahts.

3. z хт: врѣшти връхѫ. Ostatně se zdá, že se шт z uvedených skupenin vyvíjí jen před měkkou samohláskou и neb ь; před tvrdou se hrdelnice vysouvá: нетопырь (vespertilio) z нектопырь (vlastně „noční pták“ p. Hattala de Cons. Mut. p. 93.); нето znamená nox, povstalo z nakta (sansk. nakta), avšak ношть (též nox) ze sansk. nakti, z kterýchžto dvou tvarů dvojí osud skupeniny kt zvláště jasně vysvitá. Srov. ještě плетѫ съплѣтати (connectere) lat. plectere got. flahtan. (плести povstalo tedy ze плект—ти плексти плести.). Tomu jen zdánlivě odporují supina тешть, пешть, облешть (ostr.); přípona supina jest totiž —tu starob. тъ, i přáli bychom si podle tvarů jako нето— a плетѫ: тетъ облетъ, avšak tato supina povstala tím, že kmen infinitivní те-шт-и пе-шт-и svým шт analogií vnikl do supina; že však

kmen některého tvaru se rozšířil za své původní meze, jest úkazem praobyčejným.

§. 157. шт povstává také:

1. ze skupeniny сч: иштезнѫти místo исчезнѫти изчезнѫти; иштитати podobně místo изчитати; иштазати místo изчазати исчазати aneb vysutím sykavky: чазати; бештиние; бештьствие, бештадие (místo безчадие бесчадие atd.).

2. ze skupeniny ск před měkkou hláskou (a ѣ, které není původně dvojhláskou): od воск-ъ příponou —ина: воскина, восчина a právě udanou změnou сч v шт: воштина: польскъ польштина; od мьскъ příponou ии adj. мьштии; дъска дъштица; od воскъ příponou ѣнъ: воскѣнъ восчѣнъ восчанъ воштанъ (снѣгъ снѣжанъ); od kmene иск (искати) příponou —ѣль (тврьдѣль, погыбѣль): искѣль, poněvadž ѣ povstalo z ā (lit. —ėlis §. 65.), mění se opět к v ч: исчѣль (иск — исчѣль) исчаль (исчаль) ишталь. Od плоскъ příponou —ѣдь (srov. зл-ѣдь, бол-ѣд-овати): плоштадь. пръшть (masc.) jest původně kmen na i. (Mikl. v Lex. uvádí nom. pl. пръштие gen. pl. пръштии); povstalo tedy ze пръскь пръсчь пръшть; podobně плешть (masc.) od kmene плеск. непъшть (fem.) mohlo vzniknouti jen ze непъскь; původní tvar ženský непътjo jest nemožný. штадѣти (parcere) povstalo ze скад a souvisí se скѫдѣти (minui); podobně скѫпъ (parcus) a штьнѫти ze штьнинѫти (deficere.). штьлягъ (numus) got. skillings. Místo tj má čeština obyčejně c, místo stj a sk (před měkkou samohláskou) šť; proto píce, onuce (пишта, оноушта) vedle pouštím (od pustiti) a píšťala (пишталь); i porovnávaje č. kleště a starob. клѣшта mám za to, že шт tohoto slova povstalo z ск, že časoslovo клѣштити —штѫ —штиши povstalo z клѣскити. Sem náleží též jistá neutra na —ште, vedle nichž se vyskytají příbuzné tvary na —sko: na př. боиште, гноиште, огниште vedle č. ohnisko, pol. bojowisko atd. Prvotné —ско odsulo о a rozšířilo se s —iam (příponou jmen středních, §. 95.6) —со —скео —счеѥ —штьѥ, vysutím ь— штѥ —ште, zcela jako —ство vedle —ствие, jež vzniklo ze —ствео —ствеѥ —ствьѥ (jež se vyskytá), jen že na tomto stupni vývinu nevysulo ь, nýbrž jemu ku j v и se spodobiti dalo: —ствие. Čeština — v té věci vítané kriterium — poskytuje místo takového —ште své —ště, ohniště, kdežto —ште vytknuté v §. 155.3, vzniklé z —tio (—тсо atd.) se vrací pravidelně co —ce: plíce.

§. 158. Skupenina ск se mění pravidelným spůsobem v сц a pak v ст. Adj. некесьскъ zní v loc. sing. некесьсцѣ (před ѣ = ai přešlo к v ц §. 142.), avšak též некесьстѣ (49.8.); podobně иероусалимьсцѣ (ostr.) a иероусалимьстѣ (37.27. ass.); галилеистѣемь (ostr.) леинстѣи (6.7.); хоуминианьсцѣ (12.12.) тигристѣ (43.24.). Od дъска se uvádí loc. sing. дъстѣ místo дъсцѣ (srov. рѫка рѫцѣ); podobně растѣнение místo расцѣнение; истѣлити (86.27.) místo исцѣлити. Ze skupeniny скj povstává шт: искати tvoří v přít. č. искаѭ aneb vysutím а: искjѫ, jež přešlo v иштѫ. (Odvozené tvary: od искаѭ part. praes. pass. искаемъ 267.29; ku иштѫ иштемъ 112.1.; od třetího tvaru искѫ, o němž se zdá, že předpokládá časo-

slovo I. třídy: искомъ 111.8.*). Podobně ласкати ласкаѭ a лаштѫ, пискати пискаѭ a пиштѫ; въсплескати pouze въсплештѫ, блискати pouze блискаѭ. тъшть (vacuus) sansk. tuččha (vacuus) ze tuskja. штоутити (sentire) jest rozšíření kořene skau (got. usskavjan vigilare) pomocí т; parasitickým j povstalo скют— штоутити; шт však někdy se mění v ч (штоуждь vedle чоуждь, got. thiuda (Mikl. Lex.) svědčí, že штоуждь jest tvarem starším; штоудо se uvádí vedle чоудо), čímž povstalo чоути (intelligere). штитъ (scutum) povstalo, porovnáme-li lit. kiaútas (Schale, Hülse; Fick, Indog. Wörterb.) ze скjaut скют přehláskou скjит — штитъ.

§. 159. стрj se mění v штрj: острити оштрѭ остриши; трj v штр: съмотрити съмоштрѭ съмотриши; съмотрити съмаштрꙗти, объꙗтрити объꙗштрꙗти. благословествити tvoří —штвлѭ —ствиши; мрътвити мръштвлѭ мрътвиши (srov. voc. sing. влъшве ze влъхве §. 153, kde в také nezastavilo změkčení.).

§. 160. жд povstalo z дj přechodem j v ж: дж (srov. lit. dž z dj), přesmyknutím жд.

1. госпожда (fem.) od господь příponou а: господьа —дьꙗ —дꙗ —жда (srov. нить ништа); přímo vysutím ь před а povstalo fem. coll. господа. Máť se господа ku госпожда jako любь ku любл҄ь, дьнесьнь ku дьнешьнь, родьство ku рождьство (o čem později) a podobné dvojudé tvary vůbec. Vidíme zároveň, že se ze господьꙗ mohl vyvinouti třetí tvar господиꙗ assimilací ь ku j, kterou jsme již několikráte nazvali fakultativní proto, poněvadž mohla ale nemusila nastati; takový tvar se nám zachoval ve fem. a coll. дѣвериꙗ od дѣверь + а nyní již s dostatek známými změnami. Jako господь ku госпожда se má ꙗдь (fem.) ku ꙗжда; вѣдь (fem. scientia) a вѣжда (masc. peritus); také ноужда povstalo příponou а z kmene na i ноудь, který se zachoval v adv. ноудьми (instr. pl. bývalého adjektiva vypadajícího na i, srov. вельми, больми) a v got. nauths (necessitas; dat. pl. podle i-deklinace: in nauthim 2. Cor. 6.4.). ръжда (rubigo) lit. rudìs gen. sing. rudẽs fem. (srov. тысѧшта a lit. túkstantis); podobně сажда od jakéhosi садь, které však také již v lit. přešlo do ă-deklinace: sódis (fuligo, masc.) ze sodj-as gen. sing. sódžio. межда mohlo povstati ze медiā (—дьа —дьꙗ —дꙗ —жда) a znělo dle toho kdysi jako lat. media; aneb přímo z медjа a znělo jako kdysi ř. *μέσση* z *μεδjα*. S otázkou: bylo příponou ia či ja? se setkáváme v indoevropských jazycích vůbec a ve slovančině zvláště často; podobně se tážeme u slov jako гражда, дажда, жажда, водовлажда, вражда nemajíce ani smělosti ani dostatečných příčin, abychom vždy předpokládali kmeny na i, které se rozšířily s ā, a které by pak ovšem svědčily o původním iā. вражда povstalo z kmene врагъ, přípona —ьда, vysutím ь ze вражьда, jež se též vyskytá.

*) Také лакомъ není odvozeno od лакати, avšak od časoslova první třídy, jež asi znělo tak, jako posud lit. álkti. První třídě časoslov vůbec během času půdy ubývá.

2. Sansk. dadhi (serum) souvisí s дъждь (pluvia) dle Mikl. Lex. dadhi kmen na i přestoupil v slovančině do mužské ă-deklinace, dădio, z něhož se vyvinulo дъждь spůsobem vylíčeným u любл҄ь a корабл҄ь. (§. 113. a 115.). Od fem. задь kmene na i utvořeno masc. заждь; od прѣдь (f.) прѣждь (m.). вождь (m. dux) lit. vedýs z vedjas. граждь (stabulum, masc.) got. thiudangardi (z —djā, fem., regnum). даждьбогъ (dispensator divitiarum) srovnává Ludwig (Infinitiv im Veda, p. 136.) s vedickým daddhīyadbhagaḥ *). O imperativech даждь, ѣждь viz tamtéž. — дѣти tvoří praes. деждѫ деждеши; kořen jest da, zdvojením dada, seslabením деде, дедь, příponou ѫ: дедьѫ дедьѭ дедѭ деждѫ; sem patří надежда ze надедьа. — Adj. poss. вельблѫждь, говѧждь od вельблѫд-ъ, говѧд-о. z говѧдіо atd. говѧдjь (jako господьн҄ь §. 105.2.). Adj. рыждь (rufus) fem. рыжда srov. s lit. rúdis z rudjas a fem. rúdė z rudjā. Podobně волѣждь, бестоуждь, врѣждь.

§. 161. Jako шт ve хватити, хваштѫ хватиши povstalo i жд ve бѣдити, бѣждѫ бѣдиши; кадити каждѫ, боудити боуждѫ atd. бъдѣти бъждѫ бъдиши a видѣти jako врътѣти връштѫ врътиши. Srovnej dále годити въгаждати, врѣдити врѣждати, боудити възбоуждати, възградити възграждати, жадати tvoří жадаѭ a жаждѫ; зидати зидаѭ a зиждѫ; кыдати jen кыдаѭ, страдати jen страждѫ. Part. praet. pass. покажденъ (42.22.) od покадити z покадьенъ. (§. 111.); каждение od кадити. Imperfekta: исхождааше (142.27.) блѫждааше (383.7.) od ходити блѫдити z ходь-ѣаше —дьааше —дааше. (любьаше любл҄аше §. 112.). Strany part. praet. act. I. рождь, възбоуждь viz §. 23. Part. praes. act. стражда (8.18.) od страдати jako глаголѩ od глаголати. — Skupenina зdj přechází v жд po vysutí з (jako стj v сшт, шт): загвоздити загвождѫ загвоздиши; въгнѣздити въгнѣждати; пригвожденъ (8.21.) ze пригвоздь-енъ. — Skupenina зж se mění v жд (jako сч v шт): въжделѣти místo възжелѣти; въждешти, въждадати, иждєнѫ, иждешти, иждити. Od мозг-ъ příponou —ѣнъ мозг-ѣнъ, мозжѣнъ, мозжанъ (srov. снѣжанъ), konečně мождан҄ъ; od téhož мозгъ, измъждити (jako блѣштити) z измъзгити, измъждалъ (dle Mikl. Lex.); české míždí od мѣзг-а. Skupenina зз se mění v зд (jako сц v ст): od дразга zní loc. sing. původně драззѣ (jako нога нозѣ), místo něhož čteme драздѣ (9.6.). мѫждрити tvoří мѫждрѭ мѫждриши jako острити оштрѭ остриши. Místo жд se vyskytá též pouhé з. pokud vím, jen ve розьство (Cloz. I. 877; 879.) místo рождьство; podobně i заштицати místo заштиштати. Místo жд častěji v ostr. též pouhé ж: прихожѫ рожьство роженъ рожьшоу прѣже просиражаѭть заблѫжьшаѩ.

§. 162. Zvláštního povšimnutí zasluhují slova, ve kterých jazyk změnu zubnic v шт a жд zdánlivě opominul. родьство (5.5.) se v nejstarších památkách střídá s рождьство; kmenem slova jest родь (srov. родити рождѫ z родь-ѫ). příponou —ьство: родьство; vysutím jednoho ь: родьство, aneb zamezením hiatu родьjьство, vysutím ь родjьство, рождьство; oba tvary — stejně možné a oprávněné — se k sobě mají jako благословесенъ a благословешенъ, прослъзь погрѫжь, любь любл҄ь a

*) Jež vzniklo z daddhiadbhagaḥ.

podobné dvojudé tvary vůbec. Od ѩдь (f.; cibus) povstalo příponou —ьца ѩдьца, z něhož se vyvinulo i ѩдьца (gulosus) i ѩждьца. прѣдьнь od прѣдь (f.) příponou —ьнь se má ku прѣждьнь jako дьнесьнь ku дьнешьнь, земьнъ ku земл҄ьнъ. Místo оумѫждренъ (55.6.) čekáme pravidelný tvar оумѫжждренъ; avšak povstal jako любенъ a благословесенъ (§. 111.) proti люблюнъ a благословешенъ. Taková participia poskytuje slovenčina zhusta: súdený, chytený (prof. Hattala, Srov. mluv. jaz. č. a sl. p. 150) místo č. souzen chycen (сѫжденъ, хъıштенъ), přímo ze základních tvarů сѫдьенъ, хъıтьенъ vysutím ь jako любенъ z любьенъ. Podobně novoslovinské (Miklosich Vgl. Gr. I. 252) osramoten, obogatenje, budenje (proti č. obohacení, probuzení). приходѣахѫ (450.3.) čteme místo pravidelného прихождаахѫ (151.13.) od приходити z kmene приходь a přípony ѣахѫ, z čehož tvar „nepravidelný" povstal přímo vysutím ь. (Srov. любѣаше a любллаше.). Podobně радѣахѫ (134.18.) místo раждаахѫ. Ne jinak vykládám съмотрѣше (175.7.) съматрꙗше (66.11.) съмотрааше (69.2.) proti расматрѣхъ (220.25.) съмоштраахѫ (137.8.) съмотрениѥ (230.18; 338.14.) místo съмоштрениѥ. оумрътвениѥ (442.12.) vedle оумрътвениѥ (445.2; 443.7.) объıатрıати a объıаштрıати. Loc. sing. kmenů na i zní v lit. akijè, žvërijè; dle toho zněl loc. sing. adverbia послѣдь— kmene na i — původně послѣдье (žvërijè ze žvërië), z čeho povstalo послѣди jako хвал-н-ши z хвал-ье-ши (§. 95.9.), aneb známým postupem послѣдьѥ послѣдѥ, послѣжде. Podobně se vyskytá прѣжде a прѣди od прѣдь. прѣдь samo jest utvořeno z прѣ a z ukazovací částice —дь; dle toho předpokládám od zájmena и tvar идь, jehož loc. sing. идье se rozštěpil: vysutím ь v иде, aneb změnami идьѥ идѥ v ижде, čímž povstaly ustavičně se střídající tvary иде-же a ижде-же, сьде a сьжде. Částice —дь má trojí loc. sing.: —ди (послѣ-ди) —де a —жде. Podobně se utvořilo adv. подалѥ vedle подали z подалье (послѣжде — послѣди.). подьль tvoří поли (z подли) vedle č. podle. (Srov. i древлѥ, древьѥ, č. dříve novoslov. drevi, §. 118.). Konečně jsou i případy, ve kterých jazyk styk т a д s j snáší; srov. господю a вьсıакъ. (§. 57; §. 74.). Dat. sing. господеви (67.23. sup.) předpokládá j po д: kmen господь, přípona ови: господьови —дьјови —дјови přehláskou —деви.*) Co se týče doby, za které шт a жд vznikla, mohu na ten čas jen to s jistotou vyřknouti, že jsou hláskovými útvary zcela mladými, téměř jen větvi bulharské vlastními, poněvadž i sama srbština a novoslovinčina s prvotním tj a dj spůsobem od starobulharčiny odchodným nakládá. Povážíme-li, že česká z tj a dj vzniklá c, z (pol. c, dz) jsou rovněž zcela individualními změnami, jež se ze starobulharských шт a жд nižádným poměrem odvislosti neb i postupu odvoditi nedají, snadno připustíme, že za dob jednoty nářečí slovanských se ještě naskrz snášel styk zubných t a d s j a

*) Podobně staroč. nom. pl. kmetjé hostjé, mladé to tvary (povstaly vysutím ь z гостьѥ, кметьѥ), ve kterých v poměrně velmi pozdní době j se srazilo s t.

že všechny ostatní změny těchto skupenin náleží celkem jenom samostatnému vývinu toho kterého nářečí. Čemu nasvědčuje také změna prvotného dj v pouhé j v novoslovinčině (meja межда, prodaja продажда), kdežto se jazyk nenáviděné skupeniny nikoliv změkčením, nýbrž přímo vysutím zubnice zbavil. prodaja, jež se nese k jakémusi i na samé půdě novoslovinčiny žijícímu prodadja, ukazuje, jak dlouho ještě dj živořilo i v jednotlivých nářečích, než různým spůsobům assibilace podlehlo. Zároveň vidíme, že j působilo na předcházející souhlásky v dobách velmi rozličných, kdežto na př. změna kj v ц (дѣви-ца z —kjа) se provedla již v době jednoty nářečí, poněvadž se tato veskrz v té věci shodují a nic k tomu neukazuje, že by tato shoda byla nahodilou, nehnula ještě mluvidla slovanská v téže době skupenami tj a dj.

O styku souhlásek.

§. 163. Nelze upříti, že jazyk starobulharský v mezisloví hlavně jen takové skupeniny souhláskové vyvinul, jež se náslovným rovnají (p. Hattala, de Cons. Mut. p. 23). Této souměrnosti nabývá jazyk starob. vsouváním polohlásek mezi skupeniny nenáviděné (анъгелъ, анъкира, ba i оужасънѫти 23.19.), zbavením se styku plynné a souhlásky assimilací po л a р, nezdvojováním souhlásek, a především zákonem o zásloví slovanském vůbec. Souhláska totiž v zásloví státi nemůže; všechna starobulharská slova jsou uzavřena samohláskou, rovněž původně všechna slovanská, poněvadž zákon o zásloví vznikl a téměř úplně se provedl již za doby jednoty slovanských nářečí. Starobulharčině jen potud sluší dáti přednost, pokud samohlásky — polohlásky — v zásloví vůbec zachovala. Odsulo se tak zvané s nominativní u jmen mužských: рогъ povstalo z рого рогаs (lit. rágas, cornu); u jmen středních na —as: небо ze sansk. nabhas, avšak о se neseslabilo v ъ. (§. 24.). V ostatních pádech opět se objevuje s, poněvadž nestálo a nestojí v zásloví: gen. sing. небесе dat. небеси. m se odsulo u jmen středních: иго lat. jugum; lze se tázati, proč se z původního игом vyvinulo иго a ne, jak očekáváme, игѫ? Poněvadž nosovka ѫ z om (ăm) povstává pouze uvnitř slova, v zásloví povstala vždy z dlouhého am. Part. praet. act. I. несъ povstalo odsutím s z несus; v gen. opět se objevuje s: несъшѧ a t. d. —ѫ 1. os. sing. praes. povstalo z —ami; блюдѫ (custodio) = sansk. bodhāmi (viz §. 58.). Čekali bychom блюдамь; „i“ přípony —mi se také zachovalo co ь ve дамь, вѣмь, имь, есмь (lit. esmì). U ostatních sloves se však odsulo „i“ před nastoupením zákona o zásloví (již lit. zná v 1. os. sing. praes. u místo am z ami); блюдѫ přímo se táhne jen ku блюдam*). ы v zásloví povstalo buď z ū

*) Poněvadž ĭ, neb to, co z něho vzniklo, ь, se v zásloví za dob praslovanských nikdy nevytratilo, litevčina pak ĭ přípony

buď z an neb ant po odsutí zubnice: беры part. praes. act. místo берant. (§. 60.2.). s se též odsulo v acc. pl. mužských a ženských jmen. (§. 60.2.). Jen souhláska j může státi v zásloví (кран, бои); což neodporuje hlavnímu zákonu; j lenissima est consonantium (p. Hattala d. Cons. M. 39) atque ad vocalem i proxime accedit. т se odsulo v 3. os. sing. aoristu: несе z несет. Také v 3. os. sing. i pl. praes. se odsouvá т; příčinu tohoto odsouvání т (jakkoliv po něm stálo a posud obyčejně se vyskytá ь) dlužno hledati v záhy oněmělé polohlásce; po odsutí této muselo i т vzíti za své:

1. Po е: хъште (128.22; 117.1.) бѫде (26.6.) може ли (20.15.) съсѧде 229.16.) дрьзне ли (435.9.).

2. Po ю: ставьмаю (393.13.) въпию (393.14.) знаменаю (232.18.) ликоую (236.4.) охоудѣю (241.21.) ослоушаю (244.11.) оутвръждаю (248.9.) раждизаю (271.2. sup.) ѩвлѩю (272.4.) обавьмаю (176.19.) бесѣдоую (285.23.) V 3. os. pl.: сѫ (410.15; 28.1.) научьнѫ (12.15.). ст se odsulo: ю (84.20; 113.16.) místo юсть. съвы (29.4.) místo бысть.

§. 164. Neustálé změny jazyka dávají zanikati některým skupeninám aneb povstati novým; mezi nejmladší skupeniny zajisté patří чр жр чл жл podle výkladu §. 45. Skupeniny тл a дл nesnášel původně jazyk starobulharský, měnil je v сл (ѩсли místo ѩдли, пр︢ѧсло прѧдѫ, гѫсль гѫдѫ, чисдо чьтѫ) aneb vysouval zubnici: плелъ — плетѫ, палъ — падѫ, шелъ — шед, поли č. podle, крило křídlo *); když však za dob pozdějších ze skupenin тьл тъл дьл дъл se vysouvala polohláska, povstala a snášela se skupenina тл neb дл (свѣтло v sup. obyčejně свѣтьло §. 33; седло, мъдлъ, нѣтлъ, бодль), poněvadž se změnou času také se změnily fonetické náklonnosti či zákony jazyka. O pravosti skupeniny мн (оустръмнѫти, хръмнѫти) pochybuje p. Hattala (d. Cons. M. 30.); jazyk starob. nenávidí мн. Místo много čteme často м'ного neb мъного (1.15.). Máť se č. chrnouti (z chrmnouti) ku pomn-íti jako число ku свѣтло. Za jiných dob povstalo mn ve chrmnouti, za jiných ve pomníti; jinak si počínal jazyk ve vésti z vedti, jinak v rozhodně mladším o-dt-rhnouti; jinak ve лоуна a отъсѣ-кн-ѫти (§. 33.); retnice před s se vysouvá: aor. погрѣсъ od греб, воса (vespa) lit. vapsà, avšak přečasto se čte псати (§. 34.), псомъ (419.22.); кт гт se mění v шт neb т, avšak čteme i лакты (386.9; 499.2.) ногты (296.5.). дъно (fundus) lit. dùgnas, proti стьгна a двигнѫти. Původně také д se vysouvalo před м: дамь, ѩмь, вѣмь od kořenů дад, ѩд, вѣд; роумѣнъ (ruber) lit. rúdis z роудмѣнъ (dle Mikl. Lex.), aneb se zubnice proměnila v с: чисмѧ místo читмѧ; proto sluší седмь oceniti jako tvar свѣтло: povstalo ze седьмь седемь (lat. septem), avšak i toto д se vysulo ve

—mi v týchže případech zachovala a ztratila, jako starobulharčina, klademe ztrátu tohoto i do předslovanských dob.

*) Podobně si počíná litevčina měníc někdy d před l v s (žáislas spiel od kmene žaid) aneb vysouvajíc zubnici: brólis z brotlis srov. s братъ. Srb. brale! (= lit. brólis) dle toho ztratilo t.

сємѩ (19.1. ostr.). Jest na bílední, že nemůžeme tuto podati vývinu starobulharských skupenin vůbec nechtíce psáti etymologikon starobulharčiny. д před s se vysouvá: ѩси, дѧси, вѣси 2. os. sing. praes. od ѩд, дѧд, вѣд; v aoristech чисѧ a процвисѧ od kořenů чьт a цвьт; кѫсати a жасиѫти jsou desiderativní tvary od lit. kándu (mordere) a išgàndinu (terrere); podobně прꙑхание (fremitus) sansk. pruth (fremere) povstalo z прꙑт-с-ание, jen že с desiderativa tvořící přešlo v х, jako ve ostýchati z ostydchati vedle styděti a ve свахѧ, jež dle p. Hattaly povstalo ze сватхѧ, srov. сватъ. — д se vysouvá před н: възбънѫти бъдѣти; кꙑнѫти кꙑдати; оукѧнѫти оукѧдати; оустꙑнѫти оустꙑдити; повонь z поводнь č. povodeň. Slova, která mají д před н, jsou snad mladšími (srov. Mikl. Lex.): ѩднѫти, оукраднѫти. т se vysouvá původně před н: свьнѫти свьтѣти кранѫти кратати, kdežto tvary s тн se vyskytají jen v mladších památkách: отъметнѫти, имѧстнѫти, наврътнѫти. п před н se vysouvá: оутрънѫти оутрънати тонѫти топити оусънѫти сънати сънъ lit. sápnas (somnus), заклєнѫти заклонити въсклнѫти въсклпати. б se vysouvá: оуглънѫти оуглъбити гънѫти od kořene гъб, огрєнѫти огрѣбати. Avšak i v starých památkách se vyskytá осльпнѫти, jednou истонинѫша (145.28); оусънѫти č. usnouti, гꙑнѫти č. hynouti jest zajisté správnější než оусъпнѫти, гꙑбнѫти; z mladších památek se uvádí: оухлипнѫти, оцѣпнѫти, прильпнѫти, копнѫти. Srov. забнѫти a srb. zenuti. в se vysouvá po б a п: бѣхъ povstalo z бв-ѣхъ od kořene bu. Známá jsou: обадити, обеселити, обетъшати, обладати, облачие, обрѣхъ, обонѣти, облъ z обвълъ lit. apvalùs (rotundus). злнъ, злнѧ (suspicio) stojí místo злнвѧ (pol. pwa) a to místo злъвъвѧ. Někdy naopak si jazyk skupeniny пв a бв vyvinul: оупвахомъ (58.4.) místo оупъвахомъ, любвьѭ (438.27.) místo любъвьѭ. Skupenina ks trácí k: тесати (caedere) sansk. takš, мѣсити (miscere) sansk. mikš; ось lat. axis; десьнъ (dexter) sansk. dakšiṇas; брашьно (cibus) sansk. bhrakš (comedere, Mikl. Lex.); връхъ (cacumen) sansk. vṛkš (crescere); хоудити (minuere) sansk. kšodayāmi (terere, minuere). Zdá se, že toto k již se vysulo za doby litevsko-slovanské; jazyk litevský totiž také vysul k před š (s) týchže slov: tašýti — тесати (avšak tekslenù caedere); maišýti — мѣсити; ось — ašìs; dešinė̃ — десьнъ; viršùs — връхъ. к se vysulo před х aoristu рѣхъ od рекѫ. р, které stojí mezi souhláskou a samohláskou, se někdy vysouvá: братъ братръ; тикъ тикръ; дъшти мати (§. 79.); дѫбъ ze дѫбръ got. timrjan (viz Mikl. Lex.); хоудъ (vilis) sansk. kšudra (vilis); свьсть (soror uxoris) got. svistar: зѣницѧ ze зрѣницѧ (зрѣти); скозѣ místo скрозѣ (§. 66.); prof. Ludwig srovnává lit. mìrkti (nass sein, Ness.) a мокръ (humidus); č. hezký a lit. gražùs (schön, Ness.). завѣтние se vyskytá vedle завѣтрие. десть jest lat. dexter, vzniklo z дестръ.

§. 165. 1. Mezi retnici a т se vsouvá с; aneb se nenáviděná tato skupenina odstraňuje přímo vysutím retnice. Ze гребти povstalo buď грети buď гребсти, z něhož opět vysutím с: грести; забсти забѫ a озасти; соути ze соупти, сънѫ (§. 91.); тети vedle тепсти od теп-ѫ; нестерѧ vzniklo z непстерѧ, druhý spůsob odstranění skupeniny пт

téhož kmene máme ve **нетии** z **нептии** (lat. neptis); **сопсти сопѫ** (i **сопти** se uvádí); **скоубсти скоубѫ**; **длъбсти длъбѫ**; **връпсти връпѫ**; **поурѣти поурѣпѫ**. **рамѣнъ** (impetuosus) z **рабмѣнъ** lat. rabies.

2. **д** se vsouvá mezi **з** a **р**: **раздроушити, раздрѣшити, изринѫти, издрешти, издрыти, издрѧдьнъ, бездразоума**; také **ждрѣбѧ, ждрѣло** se uvádí místo **жрѣбѧ, жрѣло** ovšem z mladších pramenů (Mikl. Lex.); vyskytá se však i **разроушити, разрѣшити**, jakož vůbec skupeninu **зр** starobulharčina snáší.

3. Podobně se starobulharčina skupeniny **ср** někdy zbavila vsutím **т**, někdy se jí však nedotkla; povážíme-li však věc přísněji, vyrozumíme, že tato nedůslednosť vzala počátek z rozličných dob či z rozličných vrstev jazyka, v nichž se skupenina **ср** vyvinula. **островъ** (insula) a **строуꙗ** (flumen) lit. srovė̃ (flumen) od kořene sru (fluere); skupenina sr, mezi kterou se **т** vsulo jest předslovanská. Ve všech ostatních případech jest **т** skupeniny **стр** kmenové, aneb se jazyk skupeniny **ср** nedotknul, poněvadž se vyvinula za dob velmi pozdních (obyčejně assimilací po **р**, či vysutím nějaké hlásky) právě tak, jako **тл** ve **свѣтло** aneb **дј** ve známém **господю**. **т** skupeniny **стр** jest kmenové nikoliv eufonickým ve: **строити** (parare) lat. struere; **строка** (linea) got. striks; **строугати** (radere) lat. strigilis staroněm. strichon; **стръво** (cadaver) lit. stervà; **стръжень** (medulla) r. стержень; **стръкнѫти** (pungere) staroněm. strac (rigidus) pol. stark (stimulus) dle Mikl. Lex.; **стрънь** (stipula) pol. ścierń; **стрѣти** lat. sternere, k tomu **стрѣха** (tectum, t. j. stratum) a pravděpodobno i **страна** (pars, t. j. latus). **страдати** (cruciari, certare) staroněm. strît (Mikl. Lex.). Co se týče ostatních **стр** nelze udati, je-li **т** eufonické či kmenové, poněvadž kořen těchto slov znám není: **стропъ, стрѣмень, стръмь, стрыи, стрѣлити**. **ср** zůstalo: **срака** (vestis); staronord. serkr a r. сорока jeví, že skupenina **ср** povstala assimilací po **р**, že jest tedy poměrně velmi mladou vedle sr kořene sru (**строуꙗ**). **сребро** ze **сьребро**, jež se též vyskytá, got. silubr. Kořen **сръб** r. сербать lit. sùrbti lat. sorbere. — Vedle **сръбинъ** (serbus) se uvádí starší **сербинъ**; **сръдьце** r. сердце lit. širdìs; **сръкати** pol. sarkać; **сръна** r. серна; **сръпъ** r. серпъ ř. ἅρπη ze σαρπη; **сръсть** pol. sierść; **сръшень** (crabro) lit. širšű̃; **срѣда** r. середа staropr. sirsdan; **срѣнъ** r. серенъ; strany **срагъ** jsem na rozpacích, lit. sragùs (terribilis) totiž jest slovanského původu. Jen **страхъ** činí výjimku, ač-li souvisí vůbec se **сръхъкъ**; o **т** slova **стрѣгѫ** jsme se již zmínili v §. 66, dle kteréhož jest kmenovým; kdyby **стрѣгѫ** souviselo s lit. sérgu, měli bychom dle našeho náhledu v starob. **срѣгѫ** a v ruštině cepery (nikoliv cтерery). Mladší či živá nářečí ovšem i do této mladé skupeniny **ср** vsouvají **т** (č. stříbro, středa proti **сребро, срѣда**); podobně mladší prameny starobulharské: **срамити страмити, срацининъ страцининъ, сръшень стръшень**.

4. Skupenina **ски** se mění v **си**: **прыснѫти** č. pryskýř; **плюсновение плюскъ**; **виснѫти вискливъ**; **плеснѫти плескати**; **тъснѫти** od **тъск тъштати**; **лоуснѫти** č. louskati; **тиснѫти тискати**; z **сти**: **сн** ve **опоуснѣти** vedle **опоустѣти**.

§. 166. 1. Před т se mění д a т v с: пасти падѫ, красти крадѫ, сласть сладъкъ, страсть страдати, вѣсть вѣдѣти; пѣстовати питати, плести плетѫ, гнести гнетѫ.

2. Před т, н, к, х mění se з v с: вести везѫ, врѣсти врьзѫ, грысти грызѫ; předložka изъ ve složení často trácí ъ a mění se v ис ve истлити, искапати, исходити; podobně безъ: беспечальнъ, бесплътьнъ. Srovnej ještě вазати a оукасло, мазати a масло; ostatně se skupenina зл nemění: злѣдь, зльчь. с naopak přešlo v з před р a vsulo д ve ноздрь (nares) lit. nasraí; podle §. 165.3. bychom očekávali spíše нострь. Podobně ve мѧздра, jež pravděpodobno souvisí s мѧсо.

3. зз přechází v з, poněvadž starobulharčina souhlásky nezdvojuje безаконние, безлобиѥ místo безъзлобиѥ беззлобиѥ. зс v с: расадити místo раз-садити; бесловьнъ, беслъньнъ, исъхнѫти, исакнѫти. зц mění se buď v сц: ze изъцѣлити povstalo изцѣлити исцѣлити, buď v ст: истѣлити (§. 158.) aneb se vysouvá ц: ицѣлити; podobně зч: изъчазати: исчазати, ищазати, ичазати. раширити (417.3.) stojí místo расширити разъширити; рачрънати místo расчрънати, разъчрънати.

§. 167. Zvláštním způsobem povstala skupenina гн (č. hn) v násloví několika slov. Dle §. 99.3. předsouvá se н k vůli zamezení hiatu: ѫглъ нѫглъ, ѫтрь нѫтрь, нѫдоу místo нѫдоу ѭдоу; starob. ꙗдро č. ňadro; někdy н s kmenem úplně srostlo: нѣговати (desiderare, molliter tractare) sansk. yaǵ (Petersb. Wört.: huldigen, weihen, verehren.*) Před takové н (někdy i před kmenové) se předsouvá г; s tímto (sporadickým) úkazem se setkáváme ve všech slovanských nářečích. č. hníkati vedle zajíkati z kořene ѧк ꙗк (ꙗкликъ qui aegre loquitur) postupným předsutím н a г. č. hnědý lit. jűdas (trübe, schwarz. Ness.) ze jodas jako űsis (fraxinus) ze ősis srov. ꙗсика; ꙗд přešlo v нꙗд нѣд гнѣд hněd. — Před kmenové н se předsulo г ve srb. gnjuriti vedle noriti нрѣти (demergi) lit. nérti. č. hnida od lit. idas (Ungeziefer, Ness.); že by naopak idas bylo ztratilo gn, nelze předpokládati. č. hňapný vedle nehňapný a nejapný (lat. aptus ineptus, od kořene sansk. āp (Petersb. Sansk. Wört.: erlangen, treffen, zu einer sache geschickt sein), гнести гнетѫ (comprimere; nota saepe scribi ѥ pro є: гнѥстомь Mikl. Lex.), s čímž souvisí i гнѣтити (accendere) t. j. původně třením neb tlakem oheň vznítiti; novoslov. nētiti a č. vznítiti jeví, že г není kmenové; zbývá tedy kořen нѣт z ꙗт sansk. yātayāmi (mezi jiným „sich bemühen“ Petersb. Sansk. Wört.); z nedlouženého kmene jăt povstalo ѥт нѥт гнѥт a z toho гнєт-ѫ jako оунє místo a vedle оунѥ, нѫдоу místo нѫдоу. Další změna smyslu v češtině „to mne hněte“ úplně se podobá oné sanskritského yātayāmi, jež se vyskytá i ve smyslu: peinigen, quälen. Základní smysl jest laborare. гнѣвати kladu ku sansk. yavayāmi (trennen, fernhalten). ѫхати (spirare) z ѫсати dle Boppa desidera-

*) Srb. vojnêg překládá Miklosich v Bildung der slav. Personennamen (Densch. X. 238): hominum curam habens.

tivum od kořene sansk. an (spirare); postupným předsutím н a г: гнѫсити (abominari), změnou ѫ v оу (§. 56.) гноусити č. hnusný. Co se týče přechodu smyslu snad poněkud příkrého, srovnej lit. kvapstýti (spirare), jež souvisí s ř. κόπρος (Curt. Grundz. 3. vyd. p. 135.) a lit. pu-tù (spirare) od kořene pu, z něhož se vyvinulo i č. pu-ch. Konečně každý připustí, že г ve гнѣздо vedle něm. nest lat. nidus sansk. nīḍa není kmenovým, nýbrž pouhou eufonickou předsuvkou. гн ve гнати гнити však zdá se býti kmenovým.

§. 168. Před kmenové д a г se vsouvá з; úkaz ten rozšířený po všech slovanských nářečích mnohem častěji se vyskytá v litevčině; mám za to, že se toto з již v době litevskoslovanské vloudilo do kmene, poněvadž se někdy vyskytá v týchže slovech litevských a slovanských: гнѣздо — lat. nidus — lit. lìzdas (z nìzdas), č. bzdíti lit. bezděti. възгроздити lit. grumzdà (minae); obyčejně se však vyskytá jen възгрозити. (§. 131.). č. drozd lit. stràzdas proti lat. turdus. звѣзда lit. žvaizdė (§. 126.) грѧзнѫти povstalo z грѧзднѫти lit. gramzdýti (demergi). зд se vyskytá ve: забрѣздити, пѧздити, гызда, гроздъ, грѧздити, брѧздати (брѧзнѫти jako грѧзнѫти z брѧзднѫти), гроудню vedle гроуздню, съгрѣздити, поздерню (kořen дер, драти), бразднѧ (зди proti брѧзнѫти, грѧзнѫти), звиздати, въздрѧздити. гвоздь, гозденню, гроздъ a грознъ (z гроздиъ). Jinak povstalo зд ve ноздрь, мѧздра (§. 166.2.); kmenovým jest з ve мьзда got. mizdo, ř. μισθός. зг se vyskytá ve мьзгъ, брѣзгъ, козгрѧ, мѣзга, дрѧзга мозгъ. Také před н se vsouvá з: любьзнъ, говѣзнь, болѣзнь, жизнь, глѧвизна; пазногъть stojí místo паногъть. I tento úkaz sahá (jak se pravdě podobá, pouze svými počátky) do dob litevsko-slovanských: stará pruština poskytuje biâsnan (acc. sing. timorem a sa-lûbsna (connubium od kořene lub люб amare), srov. боѩзнь a любьзнъ. зд se mění v ст: звиздати, свистати; srb. zverst, lit. žvirgždas (viz §. 126) a зг v ск: мьзгъ мьскъ, дрѧзга дрѧска, vedle мозгъ též мозъкъ; блискати (micare) souvisí s lit. blizgù; бльснѫти povstalo z бльскнѫти. искра povstalo z изгра (srov. r. dialektické згра, Mikl. Lex.); pomineme-li vsutého kmeni nenáležejícího з zbývá игра, jež pravidelně se vyvinulo z ѣгра aigra a úplně se rovná ř. αἴγλη. Strany podobných příkladů (dřiezha, třieska) viz p. Hattaly d. Cons. Mut. 80. Pravé příčiny vsouvání з před д a г (či lépe vznikání зд a зг z д a г) jsem se dopíditi nemohl. Mají ovšem někteří za to, že зг vzniklo z dvou g, čemu však jen jedno slovo přisvědčuje: мозгъ (medulla) vedle sansk. mağğan (medulla). Litevčina i tuto poskytuje jen jedno g: smágenos (medulla).

L. G.

STAROBULHARSKÁ

FONOLOGIE

SE STÁLÝM ZŘETELEM

K JAZYKU LITEVSKÉMU.

SEPSAL

Dr. LEOPOLD GEITLER.

V PRAZE.
NAKLADATEL THEODOR MOUREK.
1873.

Tiskem Jindř. Mercy-ho v Praze.